

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

На правах рукопису

КАЛІНІЧЕНКО МИХАЙЛО МИХАЙЛОВИЧ

УДК: 321.01:316.462

**ПОЛІТИКО-ВЛАДНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ ПОЛІТИКИ**

Спеціальність - 23.00.01 – теорія та історія політичної науки

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Науковий керівник
Іщенко Микола Павлович
доктор філософських наук,
професор

Черкаси – 2005

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ	
АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ВЛАДИ ГРОМАДЯНСЬКОГО	
СУСПІЛЬСТВА.....	24
1.1. Влада громадянського суспільства – основна категорія філософсько-політологічного аналізу.....	24
1.2. Прагнення до свободи та демократії як кратологічна потреба громадянського суспільства.....	54
1.3. Методологічний інструментарій та категорії дослідження.....	80
Висновки до першого розділу.....	102
РОЗДІЛ II ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВЛАДИ ЯК	
АТРБУТИВНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ	
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	104
2.1. Генезис, сутність, зміст та форми недержавної влади як механізм соціальної самоорганізації.....	104
2.2. Місце і роль влади громадянського суспільства у системі саморегуляції соціального організму країни	141
2.3. Актуальні проблеми становлення влади громадянського суспільства в умовах української політичної практики.....	165
Висновки до другого розділу.....	188
ВИСНОВКИ.....	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	193

ВСТУП

Помаранчева революція в Україні, трояндова – в Грузії, тюльпанова – у Киргизії, оксамитова – у Чехословаччині, каштанова – у Лівії, а також криваві події на теренах колишньої Югославії, багатьох інших країн Старого світу і СНД, наприклад, в Андіжані, переконливо довели, що громадянське суспільство - це не тільки сукупність приватних інтересів громад і особистостей, а й потужна політична сила, що впливає на загальний хід культурно-історичного процесу. Наслідки соціального вибуху на початку XXI століття, джерелом і головним виконавцем якого був простий народ, примушують дослідників-політологів звернути пильну увагу на громадянське суспільство не тільки з точки зору його існування як сукупності соціальних протиріч, що має бути у центрі уваги будь-якої держави, а й з точки зору необхідності вивчати його як специфічний суб'єкт історичної дії, носія недержавної влади. Це обумовлено тим, що державу, як будь-якого діючого суб'єкта, можна модернізувати, чи навіть змінити, як це відбулося, наприклад, в Україні та Грузії, здатна тільки інша сила, що за енергетичним потенціалом є такою ж потужною як і державна влада.

До того ж, дослідження політико-владного потенціалу громадянського суспільства, який розглядається як влада та її використання, вкрай важливо ще й з тієї точки зору, що цього вимагає факт існування інституту влади у двох формах: державній і недержавній. Оскільки існування одного й того ж явища у двох формах обов'язково передбачає взаємоперехід однієї протилежності в іншу і навпаки. По-іншому, теоретично буде недовершеною будь-яка концепція державотворення, якщо вона не буде віддзеркалювати взаємодію цих двох протилежностей. Практика, у свою чергу, подає цілу низку історичних прикладів на рахунок того, що соціальний розвиток детермінується саме такими взаємопереходами ініціативи від громадянського суспільства до держави і навпаки.

Тож, формування в сучасній Україні самодостатнього громадянського суспільства з розвинутими параметрами зрілої демократичності суспільних відносин, індивідуальної свободи особистості, соборності, соціальної солідарності, владної зрілості і самодостатності, нарешті, державної або правової захищеності є надто складним, багатоаспектним і довготривалим процесом. Він має базуватися на усвідомленому виробленні принципово нового політичного мислення, нових норм поведінки та взаємодії громадян і її спільнот на засадах відчуття власної гідності, поваги до оточуючих людей, взаємодопомоги, потягу до активізації своєї участі у вирішенні не тільки повсякденних, а й найважливіших стратегічних спільних проблем життєдіяльності територіальної громади.

При цьому становлення України як демократичної держави потребує забезпечення реального народовладдя, створення дієвого й ефективного механізму участі різних соціальних груп в державному управлінні, регулювання суспільних відносин за кращими зразками і досвідом країн сталої демократії. Одним із ключових завдань на цьому шляху є сприяння розвитку громадянського суспільства як сукупності неполітичних відносин (економічних, національних, духовно-моральних, релігійних тощо), що мають потенції до самоорганізації і саморегуляції на засадах природного права.

Держава має сприяти, в свою чергу, розвитку політичної і громадської активності, творчої ініціативи громадян та створювати рівні умови для діяльності їх об'єднань. Адже розвинута система громадських інституцій стає невід'ємним елементом громадянського суспільства. За їх допомогою люди вирішують загально-соціальні проблеми, задовольняють та захищають свої власні потреби й інтереси. Беручи участь у роботі громадських об'єднань, громадяни отримують реальну можливість цивілізовано впливати на рішення влади.

В незалежній Україні громадянське суспільство ще тільки постає і тому добровільні об'єднання громадян ще не набули належного статусу і ступеня впливу на рішення влади. І все ж процес демократизації, як засвідчили наприкінці 2004 року події “помаранчевої революції” в Україні впевнено і невпинно розвивається.

Отже, **актуальність теми дисертаційної роботи**, визначається поглибленням процесів демократизації з посиленням ліберальних тенденцій в розвитку України, і в першу чергу, на рівні громадянського суспільства. Вона також зумовлюється самим змістом політичної та адміністративної реформ, здійснення яких не можливе поза співпраці органів державної влади з об'єднаннями громадян, що утворюють тіло громадянського суспільства і підвищення саме на цій основі ефективності політико-управлінських рішень.

Зберігаючи наукову об'єктивність слід зазначити, що нагальна необхідність розв'язання суперечностей об'єктивного і суб'єктивного характеру, притаманних етапу побудови самоорганізованого громадянського суспільства, цілком правомірно ставить проблеми такого спрямування до ряду найбільш актуальних і дискусійних. Оскільки громадянське суспільство є нелінійним соціальним утворенням, що є володарем певного обсягу прав або свобод і повинно мати “свій” сегмент правового поля. Правове поле держави й правове поле громадянського суспільства не суперечать одне одному, а навпаки, завдяки синергетичним закономірностям інтегруються у цілісність і тому потребують більш-менш рівномірного розподілу влади, як субстрату, що наповнює загальноправовий простір соціального організму будь-якої країни.

Крім того, у становленні соціального організму країни, влада є, так званим у синергетиці, “параметром порядку”. Саме вони, параметри порядку, управляють поведінкою окремих частин будь-яких систем за допомогою

принципу підкорення.

Перш за все, це стосується розв'язання такої глобальної проблеми сучасного саморозвитку європейської і світової спільнот як теоретичного обґрунтування наявності приватного права та реальності феномену “влади громадянського суспільства”, що на практиці проступає як нагальна суспільна потреба відродження в Україні інституту місцевого самоуправління, зважаючи на те, що його первинним суб'єктом є саме самоврядні територіальні громади.

Специфіка аналізу політико-владного потенціалу громадянського суспільства полягає в тому, що наукові дослідження тематики громадянського суспільства сьогодні висвітлюють складну проблему щодо витоків і механізмів суспільної життєдіяльності, роблять акцент на громадських засадах формування та функціонування публічної влади в суспільстві, яке не може за нинішніх умов не існувати у формі державності з усіма її атрибутами, що водночас має відповідати високим стандартам демократії, права та соціальної справедливості. А це означає, що державі, як носію державної влади, треба протипоставити і дослідити “правове громадянське суспільство”, як носія недержавної влади.

Отже, кратологічну проблематику громадянського суспільства можна звести по суті до визначення певної межі одержавлення (неодержавлення) життєдіяльності суспільства, яка б задовольняла і суспільство і державу, що неможливо здійснити без урахування як певних “природних” прерогатив громадянського суспільства, так і об'єктивно необхідної в конкретно-історичних умовах міри державно-владного впливу. Так само і застосування обох понять: “влада держави” та “влада громадянського суспільства” – може мати сенс тільки за умови, якщо вони, маючи свій власний визначений зміст, розглядаються водночас як такі, що можуть співвідноситися в межах загальної проблематики пошуку оптимальних як громадських, так і

політичних або владних параметрів життєдіяльності соціального організму країни, як полісистеми де вони виступають її інгредієнтами або органами.

Отже, проблема даного філософсько-політологічного дослідження є майже невичерпною, оскільки “поняття влади, до речі, як і суміжні з ним поняття авторитету, господства, впливу, сили і т.п., відноситься, як слушно писав В.В.Мшвенієрадзе, до числа тих багатомірних категорій соціального знання – філософії, політології, соціології, психології, політичної економії, етики, права, - котрі по мірі заглиблення у їх вивчення, породжують значно більше питань, ніж дозволяють дати на них однозначні відповіді” [40, 10-11].

Стан наукової розробки проблеми генезису, функціонування та розвитку феномену влади громадянського суспільства залишається вкрай низькою, оскільки майже відсутні публікації з цієї проблеми. Уяву про це явище можна сформулювати якщо інтегрувати наукові публікації з проблематики “громадянського суспільства”, що досліджувалась сама по собі та феномену “влади”, що також досліджувався сам по собі або у сполученні з категорією “держава”. Отже, очікуваним наслідком даного дослідження є створення “мови”, інструментарію або понятійного апарату теоретичного і прикладного аналізу проблем громадянського суспільства, за допомогою якого можливо аналізувати конкретні форми влади громадянського суспільства та їх вплив на громадянську свідомість та поведінку громадян.

Феномен влади ще тільки стає предметом спеціального аналізу. Тому для нас продуктивною є ідея В.Ф. Халіпова та інших дослідників про необхідність виділення влади у особливий предмет дослідження. Передбачається, що ця наука буде охоплювати усі проблеми влади: державного і недержавного, економічного, соціального, філософського, правового, політичного, ідеологічного, духовного, морального походження та ін. [див.: 207, 7-11].

На початок ХХІ століття кратологічне знання, не зважаючи на те, що

його корені губляться в зачатках соціально-філософської думки Стародавнього світу, як узагальнення соціально-політичного досвіду країн Стародавнього Сходу, Стародавньої Греції і Стародавнього Риму, не становить розвиненої картини даного явища.

У Новітній час до аналізу феномену влади зверталися багато філософів, соціологів і політичних мислителів зі світовим ім'ям, в тому числі Х. Арендт, Б. Беррі, М. Вебер, Е. Гідденс, Р. Даль, Х. Лассуелл, С. Л'юкс, К. Маркс, Ч. Мерріам, Т. Парсонс, Б. Рассел, Д. Ронг, М. Фуко та ін., роблячи тим самим вагомий внесок в розробку загальної теорії влади. Влада громадянського суспільства отримала знову концентровану форму, що протистоїть державній формі і ґрунтується на природному праві. І знову, як наслідок не отримала достатнього розвитку.

Починаючи з другої половини ХХ ст., обсяг кратологічної літератури в країнах західного світу став різко зростати, почалося явне суперництво класичної або “індивідуально-групової” парадигми влади (М. Вебер та ін.), згідно з якою у владному відношенні отримують свою реалізацію індивідуально-групові інтереси суб'єкта даного відношення, і неklasична або “суспільна” (П. Морріса, Т. Парсонс, Д. Ронга та ін.), згідно з якою влада реалізовує суспільний інтерес. Завдяки працям М. Вебера над владою громадянського суспільства чи не вперше, була піднята завіса нерозуміння або замовчування.

У кратологічну скарбницю суттєвий внесок у ХІХ-ХХ столітті зробили представники російської та вітчизняної суспільствознавчої думки, у лоні якої перебувала довгий час й Україна, а саме: М. Бакунін, В. Берві-Флеровський, М. Бердяєв, О. Богданов, С. Булгаков, В. Вернадський, Р. Віппер, В. Гессен, М. Гоголь, М. Грушевський, В. Даль, М. Данілевський, Є. Де-Роберті, І. Ільїн, М. Карєєв, Б. Кістяківський, М. Ковалевський, М. Коркунов, С. Котляревський, П. Лавров, В. Ленін, Л. Мечніков, П. Мілюков,

М. Михайловський, С. Муромцев, П. Новгородцев, Г. Плеханов, В. Соловйов, П. Сорокін, М. Столипін, П. Струве, Є. Тарле, М. Туган-Барановський, В. Хвостов, Б. Чичерін, Г. Шершеневич, С. Южаков, П. Юшкевич та ін.

До цього треба додати роботи Т.А. Алексєєвої, Р.П. Алексюка, В.Н. Амеліна, А.Г. Анікевича, Ю.М.Батуріна, М.І.Байтіна, Ф.М.Бурлацького, М.М. Кейзерова, А.І. Кіма, І.І. Кравченко, Л.Т. Кривушина, О.А. Лузана, Б.М. Макарова, В.В. Мшвенієрадзе, Є.В. Осипової, В.А. Подороги, Ю.А. Тихомирова, В.Л. Усачьова, Е.І. Фарбера, Г.Г. Філіппова, в яких автори намагалися розглянути різні аспекти феномену влади, в тому числі розкрити його суть, визначити поняття влади, її різні види, і які внесли вагомий внесок у розвиток загальної теорії владних відносин як у колишньому Радянському Союзі, так і у всіх пострадянських країнах.

Наприкінці 80-х - початку 90-х років ХХ століття – з розпадом СРСР і утворенням нових незалежних держав на місці колишніх радянських республік – на пострадянському просторі, зокрема в суверенній Україні, інтерес до вивчення і соціально-філософського осмислення проблеми влади починає істотно зростати, а разом з тим зростає і обсяг кратологічної літератури в країнах СНД.

З різними аспектами вивчення проблеми влади пов'язані роботи вітчизняних дослідників таких як В.П.Андрущенко, О.В.Бабкіної, Л.К.Байрачної, В.П.Беха, І.Г.Васильєва, В.П.Горбатенка, В.В.Дементьєва, В.М.Дехтяра, Н.Г.Діденко, Р.В.Зимовець, І.О.Кресіної, І.Ф.Кураса, В.Г.Ледяєва, О.М.Ледяєвої, Я.В.Любивога, М.І.Михальченка, В.С.Пазенка, К.Ю.Райди, Ю.В.Романенка, Ф.М.Рудича, С.Г.Рябова, Є.М.Сулими, О.В.Краснокутського, О.М.Черниша та ін.

Вийшли в світ на пострадянському просторі колективні монографії в яких автори розглядають різні питання, пов'язані з проблемою влади та свободи. Наприклад, показовою тут може бути колективна праця вітчизняних

авторів “Філософія політики”, що вийшла у 2004 році [197-198]. Крім того, тема “Влада”, особливо “Політична влада”, стала однією з ключових в курсі політології і отримала розробку в підручниках з політології як в Україні, так і в країнах Близького Зарубіжжя.

Складність суспільства, що зростає, поглиблення розвитку демократії, створення нових засобів соціальної організації, що ґрунтується на розподілу влади й її горизонтальній комунікації, потребують нового, розвинутішого погляду і на юридичну систему, як ефективного захисника громадянина і громадянського суспільства. З цієї точки зору актуальність теми дослідження є безперечною. Одночасно ми свідомо не торкаємося тут аналізу юридично-правової літератури, яка може також пролити світло на предмет дослідження, але праці фахівців цього спрямування обов’язково будуть нами використані у наступних розділах роботи.

Ґрунтовніше у сучасній науковій літературі представлене громадянське суспільство [43; 53; 87; 90; 165; 179; 222]. Хоча проблематика дослідження громадянського суспільства тут знову зводиться до вивчення конфлікту між ним і державою, що є також негативним наслідком панування конфліктної світоглядно-методологічної парадигми, родоначальником якої є все той же марксизм. Тому природно, що одні дослідники вважають, що громадянське суспільство є основою для розбудови держави, а інші – відстоюють діаметрально протилежну точку зору і вимагають від сучасної держави штучно розбудовувати громадянське суспільство. Питання влади громадянського суспільства як самостійне явище тут не розглядається, бо все підкорюється ідеї теоретичного доведення примату держави над громадянським суспільством.

Тому не дивно, що в сучасній науковій літературі існує декілька підходів до визначення сутності громадянського суспільства. І це не дивлячись на те, що протягом усього розвитку історії європейської

суспільної думки найрізноманітніші аспекти становлення розвитку та функціонування громадського суспільства були об'єктом уваги і предметом теоретичних досліджень багатьох мислителів світового рівня, а також сучасних соціальних філософів, теологів, правників, політологів, культурологів та соціологів.

У сучасній науковій літературі окреслюється, як мінімум, п'ять концептуальних підходів до розуміння й інтерпретації громадянського суспільства. Кожен з них має внутрішні суперечності й незгоди. Поширеним є *соціологічний* підхід з його функціонально-структурним означенням основних елементів громадянського суспільства (Дж.Александр, Ч.Бриант, Д.Гелд, Е.Геллнер, Е.Гіденс, Р.Дарендорф, М.Маркузе, Н.Мюзеліс, Т.Парсонс, Р.Патнем, В.Фісанов, Н.Черниш та ін.).

Нормативно-політологічний підхід пов'язаний з ідеєю, що громадянська активність має продовження у політичній і може посилюватися або послаблюватися за рахунок інституціональної сфери. До названого напряму належить більшість праць, що стали відомими і спричиняють дискусії про взаємозв'язок громадянського суспільства і демократії. Серед них імена зарубіжних та українських дослідників: Е.Арато, В.Бакуленко, В.Баркова, В.Бодрової, А.Володіна, Т.Ворожейкіної, Р.Дарендорфа, О.Дергачова, А.Загорського, Ф.Канак, Т.Каротерс, Дж.Кіна, Я.Кіша, В.Князева, Дж.Когена, Р.Козелека, А.Колодія, І.Кононова, В.Корнієнка, А.Кругланова, П.Кудюкіна, Е.Лебедевої, М.Логунової, К.Майданика, М.Михальченка, В.Михайлишина, Р.Павленко, З.Пельчинського, М.Пирена, А.Пойченко, В.Полохала, Н.Розенблюма, С.Рябова, Г.Світа, Л.Соханя, О.Сунгурова, Ч.Тейлора, В.Ткаченка, А.Толстоухова, М.Ходаківського, Е.Шилза, Р.Шпорлюка та ін.

Додатковий аспект проблематики здійснення громадянського суспільства охоплюється його *юридично-правовим* концептом/підходом.

Серед українських дослідників, які беруть до уваги проблематику соціальної філософії, потрібно враховувати праці О.Бабкіної, В.Горбатенка, С.Головатого, І.Кального, С.Кириченка, Т.Ковальчука, П.Рабіновича, В.Речицького, М.Степаненка, В.Сіренка, С.Телешуна, Г.Тертички, В.Тимошенка та ін.

Два наступні підходи належать до власне філософської концептуалізації і розрізняються як *класичний та сучасний, або некласичний*. *Класичний* підхід бере початок від ідеї полісу Аристотеля та поняття природного права. Подальший розвиток протогромадянського світогляду був пов'язаний з добою Середньовіччя. Концепція Августина Аврелія про Божу і земну громади теоретично віддзеркалила великий процес соціального відокремлення духовної влади Церкви і політичної влади держави, що здійснювався на протязі цієї доби.

Виникнення перших варіацій громадянського суспільства у середземноморських містах-комунах, найяскравіше репрезентується соціально-політичною філософією Н.Макіавеллі. Але справжній спалах концептуальної уваги до феномену громадянського суспільства спостерігається у Новий час. Г.Гегель, Т.Гоббс, Дж.Локк, Ш.Монтеск'є, Жан-Жак Руссо, А.Токвіль, А.Фергюсон, Д.Юм – перші дослідники громадянського суспільства, його реальних взірців. К.Маркс трактує історію громадянського суспільства як процес вивільнення суспільних індивідів з лабет всеохоплюючої держави.

Некласичний філософський підхід щодо тлумачення природи громадянської соціальності пов'язаний з ідеєю свободи, яка ставиться в центр дискусії про “гарне суспільство” та похідним від розуміння і тлумачення свободи ідеалом морально-етичних засад соціального порядку. За останні дві декади ХХ століття ґрунтовні праці про громадянське суспільство та пов'язаними з ним перспективами соціального розвитку

вийшли також з-під пера Дж.Александера, Е.Блека, К.Брианта, М.Волцера, С.Гінера, К.Голла, Е.Еберлі, В.Кімліки, К.Кумар, Дж.Макліна, Е.Мальдонадо, Г.Мідвелла, П.Лойзоса, С.Сампсон, А.Селігмана, Є.Шацьки й багатьох ін.

Серед українських вчених, у працях яких розглядається проблематика громадянського суспільства (або природи соціальності чи громадянської культури) в аспекті соціальної філософії, насамперед назвемо В.Андрущенка, В.Беха, Є.Бистрицького, О.Бондаренко, С.Борисюка, В.Варивдіна, А.Галкіна, Г.Горак, Є.Гуренко, Я.Дашкевича, М.Довгунь, Т.Дейчаківського, О.Задоянчук, А.Карася, Л.Карпова, В.Коцюбинського, П.Кравчука, О.Костенка, С.Кириченка, В.Лисого, В.Лісового, І.Лосева, Я.Любивога, В.Ляха, М.Малиновську, М.Михальченка, Н.Моїсєєву, В.Мовчан, М.Мокляка, М.Неліпа, В.Нолла, М.Обушного, А.Одинцова, Ю.Павленка, В.Пазенка, М.Патей-Братасюк, І.Паська, Я.Паська, А.Пашука, І.Підлуську, О.Погорілого, Ю.Поляруша, О.Проценка, В.Поклада, М.Поповича, С.Рашидова, Л.Романенка, М.Рябчука, С.Ситниченко, А.Фартушного, Г.Філіпчука, М.Ходаківського, О.Хому, Р.Чернорог, В.Шинкарука, О.Шкаратан, О.Шевченка, Г.Щедрової, Е.Щербенка, Т.Ящук та ін. Погляди названих дослідників переважно різняться між собою, а іноді є цілком протилежними.

Водночас проблематика суперечливих соціально-дискурсивних практик в українській дійсності опосередковано досліджується фактично упродовж цілого ХХ століття і нараховує значну різноаспектну літературу. У дотичності до теми громадянського суспільства перебувають сотні праць, предметом аналізу яких були чи є проблеми соціального й культурного розвитку та актуальність свободи в українській перспективі. Тут йдеться про імена вчених – гуманітаріїв, філософів, істориків, літераторів, а серед них: І.Бичко, В.Бойко, М.Брайчевський, С.Вовканич, В.Войтенко, С.Грабовський, О.Гринів, Я.Грицак, І.Дзюба, Р.Додонов, Д.Донцов, І.Драч, Ю.Іщенко,

О.Забужко, О.Кульчицький, А.Лой, С.Макарчук, Є.Маланюк, І.Мірчук, А.Погрібний, М.Руденко, М.Рябчук, Є.Сверстюк, М.Семчишин, Р.Сербин, М.Хвильовий, І.Чхеайло, Л.Шкляр, М.Шлемкевич, В.Янів та ін.

Перехід світової спільноти до інформаційної фази розвитку викликав спалах уваги і публікацій до проблеми пізнання та трансформації атрибутивних рис сучасного суспільства, у яких всебічно віддзеркалені нові риси громадянського суспільства. Для цього достатньо звернутись до праць Д.Белла “Грядущее постиндустриальное общество” [16], У.Бека “Общество риска: На пути к другому модерну” [14], В.Беха “Генезис соціального організму країни” [19], І.Валлерстайна “Конец знакомого мира” [31], Дж. Ваттімо “Прозрачное общество” [34], Е.Гідденса “Устроение общества: очерк теории структуризации” [49], Дж.К.Гелбрейта “Новое индустриальное общество” [55], О.Зінов'єва “На пути к сверхобществу” [72], В.Ляха “Постіндустріальне суспільство як нова парадигма соціального розвитку: проблеми і перспективи” [113], Й.Масуди “Комп'ютопія” [124], К.Мей “Інформаційне суспільство. Скептичний погляд” [126], Т.Парсонса “Система современных обществ” [144], Л.Мельника “Социально-экономические проблемы информационного общества” [172], В.І.Франчука “Основы современной теории обществ” [202] та ін. [1-3; 8-13; 15; 17-18; 20-21; 123; 136; 180; 185; 226].

Якісно нові дослідження феномену влади громадянського суспільства сьогодні стає можливим, на нашу думку, оскільки себе вичерпали світоглядно-методологічні парадигми, що панували протягом ХХ століття. Механізм самоорганізації стає доступним для вивчення завдяки апарату синергетики, у висвітлення якого значний вклад внесли прихильники синергетичної парадигми. Серед них слід згадати, у першу чергу, прізвища засновників синергетичної парадигми: М.Ейгена, С.Капиці, О.Князевої, С.Курдюмова, М.Моїсєєва, І.Пригожина, І.Стенгерс, Р.Тома, Г.Хакена. Крім

того важливими для даного дослідження є праці В.Арнольда, А.Аршинова, В.Бранского, Л.Бевзенко, В.Беха, В.Василькової, А.Венгерова, Л.Горбунової, А.Давидова, І.Добронравової, О.Донченко, І.Єршової-Бабенко, С.Кримського, О.Куценко, В.Лутая, М.Ожевана, С.Пожарського, М.Поповича, І.Предборської, Ю.Романенко, Ю.Романовського, А.Руденко, Ю.Саєнко, Є.Сєдова, Я.Свірського, Т.Титаренко, І.Черненко, С.Шноля, П.Штомпки та інших дослідників [13; 19; 27-29; 33; 58; 88; 111; 152; 162-164]. Цінність їх робіт полягає в тому, що концептуальний апарат синергетики, який вони опрацьовують, “є відправним пунктом у зростанні нових образів та уявлень в науці”[8].

Окремим джерелом для вивчення влади громадянського суспільства є роботи, що присвячені проблемі свободи та демократії у різних вимірах, особливо ті, що висвітлюють суспільний розвиток через оригінальні світоглядні та ідеологічні призми, наприклад, лібералізму, що після помаранчевої революції набирає силу на теренах України [2; 64; 102; 115; 137; 161].

Отже, дослідження громадянського суспільства через призму специфічного виду влади, що не носить політичний характер і тому протистоїть державній владі є, на нашу думку, перспективним напрямком подальшого розвитку політологічної думки, оскільки веде: по-перше, до вивчення недержавного виду влади, а по-друге, автоматично підводить нас до розуміння незалежного або самостійного функціонування інституту влади, що інтегрує у межах соціального організму країни, а в умовах глобалізації це вже більше торкається континенту, життєдіяльність людини, держави та громадянського суспільства. Тому вивчення політико-владного потенціалу громадянського суспільства, а також характеру взаємозв'язку та механізму взаємодії недержавної і державної форм влади є вимогою часу, що відкриває потенційно багаті можливості для руху України до Об'єднаної Європи.

Актуальність проблеми полягає ще й в тому, що будь-яке суспільство зацікавлене в тому, щоб інститути самовідтворення або органи підтримки соціального або родового життя діяли у автоматичному режимі, зберігаючи при цьому час, економно споживали ресурси та забезпечували максимально можливі темпи розвитку суспільства та особистості.

Дана проблема потребує спеціального філософсько-політологічного узагальнення відносно сутності і змісту механізму взаємодії влади громадянського суспільства, як відносно самостійного явища, що функціонує у горизонті громадянського суспільства має “свою” морфологічну основу, “свої” виконавчі або договірні механізми і протистоїть системі державної влади, що вибудувана у вигляді адміністративної піраміди і стало функціонує у вертикальному вимірі соціального організму країни.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження і тема дисертації є складовою комплексної наукової теми кафедри політичних наук і культурології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького “Соціальні, політичні, правові та культурні фактори інтегрування України в європейське і світове співтовариство”, затвердженої на засіданні Вченої ради університету протокол №3 від 15 січня 2002 року. Тема дисертації також пов'язана з науковим планом діяльності політологічної секції Осередку наукового товариства ім. Шевченка у Черкасах в 2001-2005 роках. Тема дисертації затверджена Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 1 від 28 серпня 2003 року).

Результати наукових досліджень з проблем входження українських ЗМІ в європейський інформаційний простір використовувалися у виступі на засіданні комітету з питань інформаційної політики та свободи слова під час Парламентських слухань “Перспективи створення громадянського телерадіомовлення в Україні (13 квітня 2005 р.).

Проблемна ситуація полягає в тому, що у культурно-історичному вимірі існує суперечливе уявлення про місце та роль недержавної влади у формуванні та життєдіяльності будь-якого громадянського суспільства, без наявності якої воно не було б здатне до самоорганізації і саморегуляції родового життя людини.

Головна гіпотеза дослідження полягає в тому, що влада громадянського суспільства є недержавною за походженням, оригінальною за змістом і топологічною характеристикою, надзвичайно багатою за формами явищем, що історично протистоїть державній владі.

Метою дослідження є системний аналіз недержавної влади як інструменту самоорганізації громадянського суспільства та утримання певного порогу ентропії соціальних процесів.

Завдання дослідження полягають у наступному:

- уточнити зміст поняття "влада громадянського суспільства";
- здійснити історичний екскурс у проблему становлення кратологічних засад громадянського суспільства;
  - визначити принципи, методи та категоріальний апарат дослідження;
  - розкрити генезис, сутність, зміст та форми недержавної влади як механізму соціальної самоорганізації родового життя людини;
  - обґрунтувати соціальну ентропію як міру самоорганізаційної самоупорядкованості громадянського суспільства;
  - розглянути місце і роль влади громадянського суспільства у системі саморегуляції соціального організму країни;
  - проаналізувати морфологічний аспект системи недержавної влади;
  - висвітлити багатство функціональних можливостей влади громадянського суспільства;
- з'ясувати актуальні проблеми становлення влади громадянського суспільства в умовах української політичної реальності.

Об'єктом дослідження є соціальний організм країни, як цілісність, у якій шляхом діалектичної взаємодії влада громадянського суспільства інтегрується з владою держави і разом вони утворюють його систему саморегуляції.

Предмет дослідження – влада громадянського суспільства, що характеризується багатим різноманіттям форм недержавного походження, має морфологічний і функціональний виміри, забезпечує певний рівень самоорганізації та саморегуляції родового життя людей.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають: міжнародне законодавство країн-учасниць Об'єднаної Європи і національне законодавство України у сфері регулювання суспільних відносин у громадському (“третьому”) секторі, матеріали розробок громадських експертів і дослідників, практика ефективної співпраці органів державної влади з об'єднаннями громадян, самоврядними територіальними громадами, особистий досвід автора у практичній роботі.

Крім того, емпіричною основою концептуальних політологічних узагальнень став широкий масив результатів наукових досліджень залучених з інших галузей знань – історії, соціальної філософії, соціології, культурології, соціальної психології та правознавства.

В теоретичну основу даної роботи покладені принципи синергетичної парадигми, які, відображаючи об'єктивні моменти розвитку світу у всій його розмаїтості, орієнтують і направляють політологічне пізнання, в тому числі і осмислення феномену влади громадянського суспільства, на пошук істини. У роботі використані принципи діалектики, наприклад, принципи об'єктивності, єдності логічного і історичного, системності, цілісності, розвитку, загального зв'язку, причинності, які проявляють себе, як: єдність і боротьба протилежностей; взаємний перехід кількісних і якісних змін; заперечення заперечення; сутність і явище; зміст і форма; структура і

елемент; ціле і частина; необхідність і випадковість; можливість і дійсність; причина і наслідок; одиничне, загальне і особливе. Крім цього в дисертаційній роботі використані методологічні принципи, які визначають соціально-філософську та політологічну специфіку дослідження феномену влади громадянського суспільства: принцип історизму, соціального детермінізму, комплексності та діалектичної єдності соціальної теорії і соціальної практики.

У роботі мають бути використані і загальнонаукові методи, які б дозволили найбільш повно провести філософсько-політологічне дослідження недержавної влади як морфогенного чинника і детермінанти оригінальних функціональних властивостей у соціумі.

При розгляді питань, пов'язаних з генезисом владних відносин на різних етапах формування громадянського суспільства, були використані передусім принципи єдності логічного й історичного, розвитку, історизму, соціального детермінізму та ін., а також загальнонаукові методи (аналіз, синтез, узагальнення і т. ін.). Розкриваючи зміст поняття влади і виявляючи, досліджуючи взаємозв'язок між суб'єктами громадянського суспільства як "суб'єкт-суб'єктні" відносини, автор застосував, насамперед, принципи об'єктивності, системності, цілісності, розвитку, загального зв'язку, причинності, історизму, соціального детермінізму і такі методи, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, моделювання, абстрагування і т. ін. При виявленні і вивченні детермінант оптимізації розвитку влади громадянського суспільства з іншими видами владних відносин в сучасній Україні були використані передусім принципи розвитку, соціального детермінізму, комплексності, діалектичної єдності теорії і практики та ін., а також методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, моделювання і т. ін.

Пізнання процесу формування та взаємодії елементів проблемної ситуації досягається у вимірі постмодерністської культурологічної

парадигми, що характеризується, як відомо, переходом від монізму, фундаменталізму, елементаризму, редукціонізму, лінійності й динамічності до інтегралізму, холізму, поліфункціональності, нелінійності, додатковості, нестационарності та синергетизму.

У дослідженні аргументуються положення, які мають **наукову новизну** і виносяться на захист:

- вперше у вітчизняній політологічній думці обґрунтована цілісна концепція влади громадянського суспільства як продукту природного походження, що має системний характер, морфологічний і функціональний виміри, органічно інтегрується з державною владою, утворюючи систему саморегуляції соціального організму країни, має специфічний механізм саморуху, що опирається на біфуркаційні властивості специфічних атракторів, структуруючих соціальне життя завдяки використанню оригінальних параметрів управління;

- поглиблено уявлення про онтологічну основу інституту влади громадянського суспільства, пов'язаної з існуванням смислогенезу як “геологічного” процесу, який забезпечує існування даного явища на мікро-, макро- і мегарівнях і морфологічну основу, що існує у формі системи місцевого самоврядування і, відповідно до трьох вищезгаданих рівнів саморуху універсуму має архетипний, нормативний і семантичний або інформаційно-знаковий вид;

- вперше у систематизованому вигляді подані атрактори владного поля громадянського суспільства: особистість, що здатна до самоорганізації і впливу на людей, які її оточують; сім'я, що має сталі різновиди; корпоративна влада (наприклад, влада менеджера, власника, фірми, та ін.); середній клас, що є невичерпним джерелом і носієм у громадянському суспільстві професійних різновидів влади; територіальні громади, що мають свої специфічні, статеві, національні, елітні та інші різновиди; на

національному рівні виділені специфічні носії громадянської влади: різні види еліт, політична опозиція, система національної освіти, заклади культури, церква та ін.;

- встановлено, що на кожному з ієрархічних рівнів соціального організму країни існують “свої” атрактори, які у якості параметрів управління використовують: соціально-політичні ідеї; структуру атрактора; правила поведінки. За терміном дії параметри порядку, що використовують атрактори владного походження у горизонті громадянського суспільства можна виділити, як мінімум, трьох видів: фундаментальні або первинні – існують декілька поколінь – мова, релігійні уявлення архетипи та ін.; вторинні – їх дія вимірюється декількома поколіннями – закони, виборчі системи, моделі місцевого самоврядування, політичні режими, історико-політичні традиції та ін.; тимчасові, вік існування яких є найкоротший і обмежується, як правило, межами одного покоління (перевищує 20 років) – мода, пісні, музичний стиль, сленг, анекдоти, реклама (у тому числі й політична);

- виявлено, що провідним фактором самореалізації влади громадянського суспільства в Україні є сьогодні архетипна саморегуляція, оскільки нормативний рівень (держава) ще тільки формується, одночасно розвиток громадянського суспільства обтяжений, з одного боку, негромадянським суспільством, що має потужну неформальну владу, а з іншого, - захоплений глобалізацією, що втягує його у принципово інший алгоритм еволюції соціального світу, у якому визначальну роль має зіграти цілеспрямована політика держави.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає в системному аналізі явища влади громадянського суспільства, як складової загального правового поля соціального організму будь-якої країни. У роботі обґрунтовано мультиплікаційний ефект, що виникає у ході саморуху

механізму влади громадянського суспільства, виявлені атрактори, що вкорінені у певні рівні існування соціального світу і подані параметри управління, завдяки яким останні впливають на творення і відтворення родового життя. Взаємодія з державною владою на засадах зворотного зв'язку або принципу доповнення пояснює потенційну можливість до саморозгортання соціальних систем, окреслює межу, динаміку і співвідношення цих двох різновидів влади у їх протистоянні кримінальній владі і у ході еволюції культурно-історичного процесу.

Практичне значення роботи полягає у тому, що його висновки можуть бути використані в державних проектах розбудови громадянського суспільства і становлення системи місцевого самоврядування в Україні та інших програмах реконструкції політичної системи, забезпечення реалізації прав і свобод людини, розробки стратегії політичного і адміністративно-територіального розвитку українського суспільства, розробки технологій структурної модернізації і шляхів оптимізації функціонування окремих форм недержавної влади.

Ідеї дослідження можуть стати настановами та методологічною основою для політико-правових досліджень процесів життєдіяльності соціального організму країни або його підсистем. Матеріали дисертації можуть бути використані в навчальному процесі для підготовки курсів та спецкурсів студентам ВНЗ політичного та соціогуманітарного профілю.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дослідження обговорювалися на засіданні кафедри політичних наук і культурології Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, на ряді науково-практичних конференцій, а саме: Міжнародній науковій конференції „Проблеми розвитку відносин між Україною і Польщею: політологічний аналіз” (Київ, 2002); Перших міжнародних ”Драгоманівських читаннях” (Київ, 2003); Всеукраїнській науковій конференції „Всеукраїнські

юридичні читання молодих вчених” (Київ, 2004); Науково-практичній конференції “Політична криза в Україні у дзеркалі ЗМІ” (Київ, 2004); Всеукраїнській науковій конференції “Другі юридичні читання” (Київ, 2005); Науково-практичній конференції “Педагогічна освіта в Україні: національні традиції та європейські інновації” (Київ, 2005), а також на Всеукраїнській нараді керівників державних і комунальних засобів масової інформації. (Київ, 2004); сесії Осередку наукового товариства імені Шевченка у Черкасах (XV сесія - 2004 р.); круглому столі “Українська модель ЗМІ: якою їй бути” (Київ, 2005).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 9 робіт, з них 4 у фахових виданнях ВАК України.

Структура і обсяг роботи. Відповідно до мети та завдань дослідження дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів (які поділяються на підрозділи), висновків та переліку використаних джерел (233 позицій). Обсяг роботи - 213 сторінок, основна частина дисертації - 192 сторінки.

РОЗДІЛ I

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ВЛАДИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1. Влада громадянського суспільства – основна категорія філософсько-політологічного аналізу

Метою даного підрозділу є визначення контуру головного поняття дисертаційної роботи – “влада громадянського суспільства”, – оскільки загальновідомо, що вихідними аксіоматичних засобів будь-якого дослідження, й політологічного у тому числі, виступають поняття. Нагадаємо, що поняття – це думка, яка відбиває в узагальненій формі предмети і явища дійсності, а також зв'язки між ними шляхом фіксації загальних і специфічних ознак, якими виступають властивості предметів і явищ та відношення між ними.

Функціональна роль наукових понять, у тому числі і поняття “влада громадянського суспільства”, в теоретичному аналізі і практичних дослідженнях багатогранна. По-перше, поняття є основними елементами теорій, вони акумулюють і передають істотну частину нашого знання про реальний світ і роблять можливим його опис і пояснення. По-друге, поняття забезпечують наукову комунікацію. По-третє, поняття, як “логічні атоми нашої інтелектуальної діяльності” [228, 284-285], виконують евристичну функцію, будучи робочими інструментами наукового дослідження.

Одночасно тут треба зробити два принципових методологічних зауваження. Перше з них торкається того, що у дослідженні поняття відіграють різну роль. Для того, щоб розібратися в них, треба розкрити механізм евристичного спрацьовування понять. Він функціонує, як відомо,

через співставлення ноуменальних одиниць – смислів, що зафіксовані в поняттях. Оскільки механізм дії понять заснований на порівнянні смислів, що містяться в них, то зовні він виступає як мова.

Завдяки мові, духовний світ самовиражається в об'єктивній реальності. Мова тут виступає, як свідчить О.О.Богданов, як організаційний процес, причому як такий, що має універсальний характер [24, 110]. Це означає, що політична мова, матеріалізуючись, породжує політологічний текст. Тому дослідження проблеми влади громадянського суспільства треба починати з головного поняття, шляхом встановлення співвідношення з ним інших семантичних одиниць. Головне – розібратися в їхній ієрархії.

Тепер інше зауваження. Воно торкається обов'язкового введення в політологічний аналіз філософського компоненту. Справа полягає в тому, що недержавна влада ще не була, наскільки нам відомо, предметом політологічного аналізу, а це означає, що ще не формалізовані теоретичними засобами її сутність, зміст, форми і види. Бо тільки після того, як буде відпрацьований зміст політологічних понять, можна сподіватись на те, що у ході політологічного аналізу можна досягти вагомих результатів.

Отже, розв'язання проблемної ситуації, покладеної в основу даного дослідження, можна починати з будь-якого поняття. Однак закон економії робочого часу вимагає починати аналіз з центрального поняття дослідження. Тож, ми повинні приступити до уточнення поняття “влада громадянського суспільства”. Воно є семантичним утворенням, що складається, як мінімум, з двох компонентів, а саме: “влада” і “громадянське суспільство”. Розглянемо їх більш ґрунтовно.

Почнемо їх уточнення з терміну “**влада**”. Сутність та зміст цього терміну можна проаналізувати на основі доступної нам філософської, соціологічної, психологічної і політологічної літератури з однією невеличкою поправкою. Смісл останньої полягає у тому, що цей термін у

наявній літературі розглядається через призму процесу цілераціональної організації, наприклад з боку держави, а це дещо інше, ніж розглядати його у вимірі самоорганізаційних процесів, що притаманні громадянському суспільству. Різниця тут полягає, на наш погляд, в тому, що у першому випадку влада формує й підтримує взаємодію по лінії “суб’єкт – об’єкт”, а в нашому випадку – це має бути алгоритм “суб’єкт – суб’єкт”. За таких умов, ми розглянемо термін “влада” так, як його подають у наявних наукових і літературних джерелах, а потім обов’язково зробимо корекцію на специфіку його використання у самоорганізаційних та саморегуляційних процесах.

Нагадаємо, що уточнюючи сутність та зміст поняття “влада” ми маємо справу вже не з самим явищем, а його гносеологічною формою. Тож, поняття влади, як і будь-яке інше поняття, виражає деяку сукупність смислових значень, що характеризує певну кількість предметів, явищ, відносин. Поняття – це “форма мислення, що відображає загальні й істотні ознаки предметів і явищ” [44]. Визначення поняття влади – це найважливіша складова філософського аналізу політологічного феномену, що являє собою логічну операцію, в процесі якої розкривається природа, сутність і зміст цього поняття.

У наявній літературі, в першу чергу довідниковій, ми знаходимо цілу низку визначень терміну “влада”. Так, наприклад, В.Ф.Халіпов у роботі “Кратология - наука о власти” пише, що влада, “є соціальним суспільно-політичним явищем, як важлива, невід’ємна ланка, що є визначальним структурним елементом у житті суспільства з усіма своїми перевагами, можливостями і недоліками, як система у суспільному організмі, що потребує постійного аналізу, розвитку і удосконалення” [206, 140]. Однак не можна не звернути увагу на те, що поряд з цим терміном він подає й інший термін, а саме: “інститути влади” до яких він відносить – “найважливіші структурні утворення, що складають систему влади (влад) як ціле (вищі,

виконавчі, законодавчі, судові, контрольні органи і т.ін.)” [206, 140].

Але найбільш опрацьованим є, на нашу думку, тлумачення даного терміну у кратологічному словнику “Власть” цього ж автора. Тут зазначено, що влада [206, 70-71]: (англ. право управління – power authority; панування - rule; грецьке – kratos; лат. - auctoritas imperium; нім. – macht; ісп. – poder; італ. – dominio, potere; португ. – poderio; фр. – pouvoir; есперанто – potenco)

- 1) здатність, право і можливість розпоряджатися будь-ким, будь-чим, здійснювати рішучий вплив на долю, поведінку і діяльність, вдачу і традиції людей за допомогою різного роду засобів – закону, права, авторитету, волі, суду, примусу;
- 2) політичне панування над людьми, їх спільнотами, організаціями, над країнами та їх угрупованнями;
- 3) система державних органів;
- 4) особи, органи, що наділені відповідними державними, адміністративними повноваженнями, або як такі, що володіють різного роду впливом, повноваженнями за звичаєм, або як такі, що привласнили їх собі.

В “Короткому енциклопедичному словнику”, що виданий у 2004 році колективом вітчизняних авторів знаходимо більш ґрунтовно опрацьоване тлумачення цього терміну. Тут записано: “влада - (слово грец. походження, означає панування, управління, володіння, володарювання) – право і можливість розпоряджатися чимось і кимось, підкорюючи своїй волі. Вона існує скрізь, де є стійке об’єднання людей: в сім’ї, виробничих колективах, різноманітних організаціях і установах, в усій державі” [197, 121].

Є сенс навести всю характеристику даного феномену, що подана у цьому філософсько-політологічному джерелі. Це позбавить нас від необхідності збирати окремі елементи її характеристики, що розпорошені у літературі. Отже, влада – форма соціальних відносин між суб’єктами соціальної взаємодії на підставі приписаної зовні (суспільством) чи взаємно визнаної рольової і функціональної залежності одного об’єкта від іншого, де один з учасників має можливість підкорювати своїй волі інших суб’єктів.

Влада – спосіб організації системи суспільних відносин, побудованих на принципах субординації взаємодіючих суб'єктів. Влада існує на всіх історичних етапах буття суспільства і пронизує усі сфери його життєдіяльності. Характерними атрибутами влади є панування, управління, розпорядження, підпорядкування (підлеглість), вплив, підкорення, авторитет, престиж та інші ознаки, без яких вона не може існувати.

Влада, як система відносин між людьми обов'язково включає двох безпосередніх її учасників: суб'єкт влади (її носіїв, представників) і об'єкт влади (тих, на кого спрямована діяльність суб'єкта, підвладних). Залежно від історичних обставин, типів суспільства, сфери життєдіяльності, специфіки соціальної спільності людей та ін., суб'єктами влади можуть бути окремі особи (найстарша жінка роду, вождь, монарх, диктатор, лідер групи, глава сім'ї та ін.), певні колективні уповноважені (представники, депутати), а також відповідні групи, організації, установи (держава, соціальні інститути, політичні партії, громадські організації тощо).

Статус суб'єкта влади можна визначитися традицією, авторитетом, громадською думкою, засобами використання безпосереднього насильства в різних формах (зброя, знаряддя катування) або за допомогою стійких формальних органів – інститутів, організацій, установ, наділених нормативними владними функціями, що офіційно визначають представників влади і норми владного підпорядкування їм.

Влада може виникнути на підставі взаємно узгоджених (або взаємно визначених) її суб'єктами систем підпорядкування людей та можливостей розпорядження одних іншими (неформальна, неінституалізована влада, або це може бути офіційно встановлений порядок з чітко визначеними інституційованими правилами й нормами розподілу прав і обов'язків за типом “панування – підкорення” (підпорядкування) чи “розпорядник-виконавець”. Панування може уособлюватися в формах абсолютного, беззастережного

підкорення підвладних носієві влади, завдяки безпосередньому використанню примусу або у формі відносного підкорення на основі взаємного узгодження та визнання суб'єктами владних відносин необхідності форми підпорядкування, що ґрунтується на демократичних (свідомо визнаних як розумні) нормах регулювання системи влади, її авторитеті й загальному визнанні. В такому випадку діяльність суб'єкта влади повинна здійснюватися з використанням форм і засобів, очікуваних підлеглими (об'єктами влади).

Влада як особливий тип взаємовідносин між соціальними суб'єктами передбачає домінуючу роль суб'єкта влади: 1) здатність впливати на підвладних індивідів, спільності, нав'язувати їм свою волю, визначати форми, засоби й напрямки діяльності та поведінки інших людей, соціальних груп або ж суспільства; 2) надання можливостей носієві влади визначати та використовувати відповідні форми і засоби її реалізації (авторитет, право, заохочення, насильство в різноманітних формах – від соціально доцільного в разі потреби й обумовленого відповідними етичними та правовими нормами до використання свавілля); 3) здатність визначати зміст і форми соціальної субординації між членами суспільства (абсолютного панування і підкорення чи взаємодії владних структур з підвладними на основі демократичних, конституційних або моральних норм, традицій тощо).

Повсюдність і різноманітність влади впливає із специфіки суспільства як складної соціальної системи, що потребує координації, взаємоузгодження між різними її структурними елементами та сферами і не може ефективно функціонувати, зберігатися, самовідтворюватися й розвиватися без відповідних форм самоорганізації й управління. Тому влада є істотним компонентом соціального управління на всіх ступенях суспільної організації й забезпечує процеси та контроль систем відтворення суспільства, виховання, поведінки, діяльності в різних сферах, способів життя індивідів, соціальних

спільностей, суспільства. Влада забезпечує і контролює всі сфери спілкування та взаємовідносини між елементами соціальної структури та ін. Влада найчастіше асоціюється з її політичною формою, що з появою держави відіграє провідну роль у житті суспільства, але не вичерпує багатства змісту й форм влади. Поняття влади набагато ширше. Феномен її існує в усіх сферах суспільного життя й передував державі та політичній формі влади. Основними її формами є політична, економічна, правова, моральна, релігійна, адміністративно-управлінська, громадська, батьківська та ін. Різноманітні форми взаємопов'язані, доповнюють одна одну завдяки їх координації з боку держави, що створює систему влади в суспільстві, визначає головні напрямки її діяльності, сфери, мету й засоби.

Державна влада – домінуюча в сучасному суспільстві, може офіційно використовувати примус за допомогою наявного апарату насильства, оскільки прояви різних форм насильства в інших сферах владної діяльності можливі лише на законній основі і в демократичних системах влади зводяться до мінімуму. Безпосереднє насильство в крайніх формах у цивілізованому суспільстві поступається перед використанням гуманніших, “м'яких” форм примусу, завдяки системі виховання, пропаганди й засвоєння соціальних норм, використанню соціального контролю й профілактики соціально небажаних форм поведінки.

Суб'єкт влади водночас є й суб'єктом соціального контролю (за винятком форм влади в девіантних та інших групах, які засуджуються суспільством). Кожна форма влади має спеціалізовану систему соціальних норм, контролю й санкцій, а у взаємодії вони доповнюють, контролюють одна одну, переплітаються в системі соціальних зв'язків, утворюючи складну систему владних відносин – систему влади.

Зміст, форми й характер влади відбивають рівень розвитку суспільства та його культури. Вивчення феномена влади та пов'язаних з нею проблем має

давню історію, починаючи від Платона, Аристотеля, Н.Макіавеллі, Ж.Бодена, Т.Гоббса, Д.Локка, Ж.-Ж.Руссо, Ш.Л.Монтеск'є, К.Маркса, В.Паретто, М.Вебера, Г.Ласуела та інших. В умовах розбудови державної незалежності України проблеми влади на всіх рівнях набувають особливого значення як у прагматичному відношенні, так і з точки зору необхідності теоретичних розробок найбільш доцільних та ефективних моделей влади, відповідних новим історичним обставинам і потребам суспільства.

Отже, ми маємо перед собою достатньо широке і аргументоване визначення феномену влади, що навіяне під тиском атрибутивних характеристик державної влади і тільки у окремих випадках ми стикаємося з фрагментами характеристик влади громадянського суспільства (громадська, батьківська).

Далі є сенс звернутись до того, як подається в літературі **сутність** влади. Тут, знов таки, домінують такі її визначення, що притаманні феномену державної влади. Нагадаймо, що під сутністю влади треба розуміти регуляцію і саморегуляцію у ході процесів творення і відтворення громадянського суспільства, тобто необхідно розуміти вираження самоупорядкування його внутрішнього змісту, що виявляє себе в єдності всіх багатоманітних і суперечливих форм його буття та цільового втручання у цей процес держави. У мисленні ж категорії сутності і явища влади висловлюють перехід від розмаїття наявних форм самоорганізації соціального світу до його внутрішнього змісту й єдності, до поняття.

Сутність влади – це підкорення одного суб'єкта іншому або одних суб'єктів іншим суб'єктам. Універсальний і всезагальний організаційний принцип влади: командування. Влада не існує без командування і покори. Не політика, а власне, тільки внутрішньо притаманне владі відношення – командування – визначає владу. Командуванню влада зобов'язана своїм існуванням. Її присутність у суспільстві апіорно: “Влада – це соціальне

зосередження командування, що опирається на один або декілька прошарків або класів суспільства” [40, 39]. Висновок явно зроблено в конфліктній світоглядно-методологічній парадигмі, що належить представникам марксизму.

Тепер можна перейти до аналізу віддзеркалення у літературі змісту влади. При цьому зміст влади, формою прояву якої є регуляція та саморегуляція родового життя людей, у даному дослідженні розглядається не як сам по собі субстрат влади, як соціального явища, а як його внутрішній стан, сукупність процесів, що характеризують взаємодію утворюючих її елементів, між собою і з середовищем та зумовлюють їхнє існування, розвиток і зміну; в цьому сенсі сам зміст влади виступає як процес локалізації соціальної взаємодії людей у просторі та циклізації у часі.

Як аргумент на користь такого твердження, можна навести і факт видання спеціальних словників, в яких концентрується специфічний тезаурус для управління соціальним розвитком [див.: 173; 176]. Виходячи з вищевикладеного є сенс припустити, що владні процеси обмежуються смыслом, тобто енергетичним потенціалом інформаційного повідомлення. Одночасно ця обставина прямо вказує на духовну природу феномена влади.

Оцінюючи на основі публікацій зміст влади не можна не звернути уваги на ідеї такого авторитетного автора у цій галузі як Н.Луман. У своїй відомій праці “Власть” він пише: “Теорія засобів комунікації в якості теорії влади володіє тією перевагою, що відкриває можливість порівняння влади з комунікативними засобами інших видів, наприклад, з істиною або грошима” [110, 11].

Далі він продовжує: ”Влада стає більш могутньою, якщо вона виявляється здатною домагатися визнання своїх рішень при наявності привабливих альтернатив чи дії бездіяльності. Зі збільшенням свободи вибору підлеглих вона підсилюється” [110, 17-18].

Ми тут явно стикаємося з двома видами регуляції родовим процесом, а саме: саморегуляцією, що забезпечується громадянським суспільством за рахунок власного організаційного потенціалу і регуляцією, що забезпечується за рахунок інтелектуальних можливостей корпусу державних службовців. Розуміння регуляції і саморегуляції як специфічної діяльності людини є важливим моментом у аналізі предмету дослідження, оскільки цей факт підводить нас до розуміння співвідношення у даному процесі стихійності та планованості. Ми хочемо сказати, що саморегуляція соціального процесу – відтворення родового життя людини – це не тільки стихійні прояви, що відбуваються за синергетичними законами, що власне і носить назву саморегуляції, але одночасно це і цілеспрямована (управлінська) діяльність людей – державних службовців, до якої їх можна і навіть треба цілеспрямовано готувати, що приводить до регуляції.

На цьому можна обмежитись у дослідженні онтологічного аспекту змісту влади і владних відносин. Визнання смислів у якості онтологічної реальності – веде фактично до визнання інституціональності влади, що виникає на основі сукупності семантичних одиниць організаційного призначення. Для нас вони існують так же реально, як для матеріалістів реально існує матерія. Далі ми ще повернемося до аналізу цього моменту.

Важливим моментом для подальшого аналізу влади громадянського суспільства є визнання її **атрибутивних властивостей**. Серед останніх ми вважаємо найбільш суттєвими: по-перше, це - волю, що на засадах підстави детермінує поведінку суб'єкта владних відносин; по-друге, мету влади або прояв її цільового призначення; по-третє, підпорядковуючу силу, вплив якої на людину здійснюється завдяки існуванню різновидів влади і багатоманіття засобів її реалізації; по-четверте, соціальну відповідальність за зміст, форму існування і наслідки функціонування влади у суспільстві.

Коротко подамо кожен з вищеподаних атрибутивних характеристик

влади. Воля суб'єкта владного впливу є найважливішою характеристикою влади, оскільки саме вона визначає зміст підстави, що викликає саморух даного явища. Це саме той внутрішній “механізм” владного відношення, завдяки якому стають можливими підпорядкування і реалізація приватних цілей членів громадянського суспільства. Даний “пружинний механізм” розкривається шляхом розгляду внутрішнього аспекту влади і його безпосереднього елемента – волі суб'єкта. Осмислення цього аспекту було розпочато ще мислителями Середньовіччя, Відродження, Нового часу і продовжено вітчизняною кратологічною думкою (А.Г.Анікевич та ін.).

Іншою атрибутивною властивістю у влади є мета функціонування влади в соціальному середовищі. При цьому середовище розуміється, за поданням О.О.Богданова, як “сукупність зовнішніх впливів, під тиском яких знаходиться система, але взятих саме по відношенню до неї. Тому інша система – інше середовище” [24, 110]. Саме ця властивість влади допомагає осмислити те, заради чого реалізовується воля її володаря, наприклад, держави по відношенню до громадянського суспільства або міжсуб'єктну поведінку у горизонті громадянського суспільства.

Сучасна кратологічна література не дає з філософської і політологічної точок зору чіткого формулювання поняття “мета влади”. Наприклад, кратологічний словник “Влада” визначає цілі влади як “те, до чого прагнуть власті, чого вони домагаються” [206, 391]. Тому виникає необхідність в уточненні змісту даного поняття. Якщо взяти за основу філософське поняття мети як передбачення в свідомості (суспільній або індивідуальній) результату, на досягнення якого спрямована діяльність (суспільства або окремих індивідів) [135, 236-237, 245, 512], тоді під поняттям “мета влади” потрібно розуміти передбачення в свідомості результату, на досягнення якого спрямовано функціонування влади в соціальному середовищі.

Тепер звернемось до третьої атрибутивної ознаки влади –

підпорядковуючої сили. Саме цей аспект влади отримав своє осмислення в кратологічній думці ще в період Стародавнього світу. Однак як елементарна “клітинка” влади підпорядковуюча сила була розглянута тільки в роботах Л.К.Байрачної і О.М.Ледяєвої [12; 104; 105]. Зупинимося більш детально на аналізі поняття “підпорядковуюча сила”, починаючи з розгляду самого поняття “сила”, тим більше, що даний термін (“сила”) відповідає семантичній сфері слова “влада” (“власть”) [138, 492; 167, 184; 169, 701].

Зазначимо, що філософське поняття сили, незважаючи на широке вживання останньої, досі не має ясного і чіткого змісту. Наприклад, в сучасному “Філософському енциклопедичному словнику” сила визначається в фізичному значенні як “здатність змінювати форму матеріальної маси, спричиняти їх рух, міняти напрямок і швидкість руху або приводити тіло в стан спокою” [195, 412]. Однак, при такому визначенні поняття сили залишається не зрозумілим, що саме зумовлює вказану здатність, а без цього дане поняття виглядає не досить змістовно.

На основі позитивної частини аналізу поняття сили, проведеного Г.Гегелем і Ф.Енгельсом, Л.К.Байрачна стверджує, що “сила – це передусім взаємодія сторін відношення, які взаємообумовлюють одна одну” [12, 95]. До аналогічного трактування поняття сили приходять у своїх міркуваннях і В.І.Муляр [133, 240]. Враховуючи, що відношення – це поняття, яке виражає одну з форм або момент взаємозв’язку всіх предметів і явищ, дане трактування поняття сили уявляється цілком правомірним. Тож, у сучасних роботах з проблеми влади немає чіткого визначення підпорядковуючої сили. Автори лише констатують той факт, що вона, сила, передбачає переважання однієї сторони соціального відношення і залежність іншої [12, 96; 104, 7-8].

Таким чином, загальні потреби громадянського суспільства як соціальної системи зумовлюють виникнення і формування сутнісної характеристики у влади – підпорядковуючої сили. Влада, як

підпорядковуююча сила – це, передусім, суспільне відношення в формі переважання однієї сторони (суб'єкта) і залежності, підпорядкування іншої сторони (об'єкта). Ясно, що у горизонті родового життя людей вона, влада, має іншу природу і інші інструменти, ніж у стосунках “держава – суспільство”. Вона ґрунтується на таких абстрактних носіях підпорядковуючої сили, як “сенс життя” і “здоровий глузд”.

По-іншому, підпорядковуюча сила має семантичну природу, функціонує на практиці у формі архетипів і сукупності символів [58]. Більше того, вона має специфічні механізми управління родовим процесом, що створюють у системі загальної системи саморегуляції соціального організму країни так званий архетипний рівень. Його достатньо ґрунтовно дослідила і подала у літературі Н.В.Крохмаль у роботі “Історичні форми саморегуляції соціального процесу” [100].

Сучасний етап соціального розвитку, особливо у зв'язку із широкою демократизацією сучасного суспільства під впливом глобалізаційного процесу, виводить на передній край принципово іншу атрибутивну властивість, яка має бути притаманною владі, а саме – соціальну відповідальність. Тут ми поділяємо думку деяких вітчизняних дослідників, зокрема Л.К.Байрачної, А.Ф.Плахотного, О.М.Черниша, О.В.Краснокутського [12; 146; 216-217], відповідно до якої влада як соціальне відношення повинна здійснюватися на основі соціальної відповідальності.

Передусім, необхідно зазначити, що громадянське суспільство існує як сукупність суспільних зв'язків і відносин на основі певного способу виробництва, у вигляді активної взаємодії людей, які мають волю і свідомість. Відносини і зв'язки, що виникають внаслідок суспільного розподілу праці і розвиваються разом з нею, створюють на об'єктивній основі умови взаємної залежності людей, внаслідок чого дії кожної людини

набувають суспільнозначимого характеру. Взаємна залежність людей з необхідністю існує в людському суспільстві, зі слів А.Ф.Плахотного, як “відносини відповідної залежності” [146, 25].

Взаємодія людей, з одного боку, і можливість вільного вибору дії, з іншого, визначає проблему соціальної відповідальності. Вибираючи вільно той чи інший вчинок, член громадянського суспільства покладається не тільки на свої цілі, але і вимушений рахуватися з об’єктивними аргументами, що мають суспільнозначущий характер і формують ту або іншу необхідність соціальної поведінки, дії. І в цьому плані свобода дії – це пізнана необхідність. Тому, дійсно, свободу можна розглядати, як протилежність владі, володіння якою охороняє будь-якого члена громадянського суспільства від владного впливу з будь-якого боку.

У загальному плані під соціальною відповідальністю розуміється міра відповідності дій соціальних суб’єктів (особистості, соціальної групи, держави) взаємним вимогам, ідеалам, діючим нормам, спільним інтересам [6, 81]. На наш погляд, більш повно розкриває зміст поняття соціальної відповідальності А.Ф.Плахотний: “соціальна відповідальність є категорія для позначення міри вільного прояву соціальним суб’єктом свого обов’язку і права обрати в конкретних умовах оптимальний варіант відношення до дійсності, виходячи з прогресивних інтересів суспільства” [146, 8].

“Вузьке” трактування поняття соціальної відповідальності полягає, за визначенням О.В.Краснокутського, у тому, що – це поняття для позначення міри вільного прояву суб’єктом прав і обов’язків, які закріплюються в соціальних нормах, обрати в конкретних умовах оптимальний варіант відношення до дійсності, виходячи з необхідності досягнення певних цілей, що стоять перед ним.

Починаючи формулювання поняття влади з вказівки на здатність суб’єкта підпорядкувати об’єкт, ми тим самим відносимо дане поняття до

класу диспозиційних, що визначаються в термінах здатності, можливості, що, по-перше, відповідає тенденціям в осмисленні владного буття, а по-друге, узгоджується з семантичною сферою “влади”, тобто з її значенням як “здатності, права і можливості розпоряджатися будь-ким” [206, 70-71] або як “права та можливості розпоряджатися, керувати ким-небудь” [138, 492; 169, 701].

Така багатовимірність категорії “влада” нас не зовсім влаштовує, оскільки серед наведених визначень відсутнє її онтологічне визначення, як явища що має об’єктивне, а не об’єктивоване походження. Тут зафіксовано лише її культурно-історичне виявлення, тобто те, що спостерігається у практиці людського життя, а не її об’єктивний смисл, що досягається дедуктивним аналізом і що робить владу не атрибутом держави, а самостійним соціальним інститутом, до якого прагне держава і не завжди досягає, а громадянському суспільству вона, влада, дістається природнім шляхом.

Тому з точки зору реалізації основної мети даного дослідження нам більш функціонально підходить визначення влади, що наводить Н.Луман, який пише про те, що: “влада є комунікація, що керує медійним кодом”, тобто цей авторитетний дослідник влади розглядає її як засіб комунікації [110]. Нагадаємо, що й Т.Парсонс, розглядає владу як символічно генералізований засіб. Цей автор ототожнює її з легітимною владою, establishment power, і вважає таке ототожнення суспільно нормальним випадком, що викликало, як відомо, незадоволення з боку Е.Гоулднера.

Після висвітлення атрибутивних ознак влади, ми можемо перейти, нарешті, до аналізу специфічних згустків владних відносин, які у політологічній літературі мають назву “види влади”. Це дасть нам уяву про діапазон використання інституту влади у правовому просторі громадянського суспільства. Ми тут не помилились, оскільки громадянському суспільству

має належати простір, що займає так зване природне право.

Далі, доцільно більш детально зупинитися на розгляді основних видів влади та їх класифікації. У кратологічній літературі зустрічається безліч варіантів класифікації видів влади. За визначенням В.Ф.Халіпова перелік влади за типами, видами, родами, формами, різновидами, складає перелік більш ніж 150 найменувань [207, 112]. У якості основ такої класифікації частіше за все виступають: сфера здійснення влади (влада економічна, соціальна, політична, духовно-ідеологічна і т. ін.); формаційний тип суспільних відносин (влада рабовласницька, феодальна, капіталістична, комуністична і т. ін.); специфіка суб'єкта і об'єкта влади (влада індивідуальна і колективна, державна, міждержавна і недержавна і т. ін.); мотиви і джерела підпорядкування об'єкта влади її суб'єкту (примушення, спонукання, переконання і т. ін.).

Радянські дослідники в своїх роботах велику увагу приділяли класифікаціям першого і другого типів, оскільки осмислювали владу в широкому суспільно-політичному масштабі [84; 85; 95; 104; 116; 189]. Зарубіжні дослідники, навпаки, у своїх роботах віддавали перевагу класифікаціям третього і четвертого типів, оскільки розглядали владні відносини в основному на індивідуальному рівні [230-233].

Тож, діючи у дискурсі основної і допоміжних гіпотез даної роботи ми виділяємо владу у вимірі її приналежності, а це означає, що далі ми будемо оперувати як мінімум чотирма класифікаціями видів влади. По-перше, класифікацією, що виконана на основі критерію приналежності влади до носія влади. На цій підставі ми маємо три види влади: недержавну, оскільки громадянське суспільство – це головним чином те, що знаходиться поза державою, державну і наддержавну (міждержавну) владу. Вплив негромадянського суспільства, а також кримінального світу і тіньової економіки на формування громадянського суспільства ми тут свідомо

обмежуємо.

Дана класифікація для нас дуже важлива оскільки саме вона своєю присутністю запускає й підтримує механізм самоорганізації громадянського суспільства. Він, як ми уже не одноразово на це вказували, топологічно розташований у горизонтальній площині. Форма владних відносин, що тут превалює сформована за принципом “суб’єкт-суб’єкт”. Механізм їх дії – визначається угодами між учасниками добровільних ринкових відносин та інститутом свідків.

До недержавної форми влади, як впливає з літератури належить достатньо великий арсенал владних засобів. Ясно, що її головним інструментом є місцева влада або система місцевого самоврядування, що зафіксована у XI розділі Конституції України. Тож, нас будуть цікавити тільки ті види влади, що утворюють простір громадянського суспільства. Зрозуміло, що мова тут йде про класифікацію влади, що виконана за головними сферами суспільства (економічна, соціальна, політична (державна, міждержавна) і ідеологічна (духовна), оскільки родове життя людей відбувається поза державою і топологічно розташоване саме у цій площині.

Тепер проаналізуємо іншу складову основного поняття дисертаційного дослідження, а саме – громадянське суспільство. Звичайно дослідники виділяють, як відомо, “широке” і “вузьке” тлумачення поняття суспільства [25, 351; 44, 103; 144]. У “широкому” розумінні суспільство розглядається як частина матеріального світу, яка відособилася від природи і яка являє собою форму життєдіяльності людей, що історично розвивається. У “вузькому” розумінні суспільство – це певний етап людської історії.

Нас у даному філософсько-політологічному дослідженні передусім цікавить широке трактування цього поняття, оскільки саме воно забезпечує застосування системного підходу до визначення суспільства, яке дає

можливість осмислити основні особливості влади як глобального соціального явища і її фундаментальну роль в найскладнішій соціальній системі, якою є все людське співтовариство в цілому.

Системний підхід до осмислення суспільства почав своє формування у другій половині XIX столітті (К.Маркс та ін.) і остаточно сформувався протягом XX століття (Н.Луман, Т.Парсонс та ін.). У рамках даного підходу суспільство розглядається і визначається як соціальна система, тобто як деяке соціально-матеріальне утворення, в якому зв'язок утворюючих його елементів сильніше за зв'язок останніх з елементами, що не входять в це утворення [5; 10; 190; 213].

Крім того у визначенні суспільства спостерігається постійне суперництво двох взаємовиключних тенденцій у поясненні його походження і соціальності. Згідно із однією з них, суспільство – це природне утворення, згідно з другою, суспільство – це штучна побудова, штучний механізм, сконструйований людьми для блага індивідів. До тих, хто поділяє першу точку зору відносяться, як відомо, О.Конт, Г.Спенсер, Т.Парсонс, Р.Мертон, А.Етціоні, а до другої – Дж.Локк, Т.Гобс, Ж.Руссо та деякі інші.

Суспільство як соціальна реальність цікавило багатьох видатних вчених, кожний з яких намагався дати йому своє тлумачення. Так, К.Маркс визначав його як “продукт взаємодії людей” [120, 493]. О.Богданов вважав, що “суспільство – це економічна організація, що виникла стихійно” [23]. Тобто К.Маркс і О.Богданов вважали, що суспільство є результатом виробничих відносин між людьми.

Т.Парсонс визначав суспільство як соціальну систему, якій притаманна найвища самодостатність, що забезпечує функції цілепокладання, адаптації, інтеграції й відтворення зразка [144].

Дж.Тернер, узагальнюючи базові ідеї теоретиків функціоналізму (Т.Парсонса, Р.Мертонна та ін.) відмічає, що “суспільство, як самодостатня

система, аналогічно організму, вочевидь, має певні базові потреби й нужди, задоволення яких необхідні для його виживання, збереження гомеостазу й рівноваги” [182].

На думку Ф.Гідінгса, суспільство – це особливого роду організація, що є частково продуктом “безсвідомої еволюції”, а частково – результатом “свідомого плану” [4].

У той же час Е.Шилз стверджує, що “суспільство – це не просто сукупність людей, що об’єдналися, споконвічних і культурних колективів, що взаємодіють і обмінюються послугами одне з одним. Цим самим колективи утворюють суспільство в силу свого існування під загальною владою, що здійснює свій контроль над територією, визначеними кордонами, підтримує й насаджує більш або менш загальну культуру” [4].

За визначенням Г.М.Васильєва, суспільство це “цілісність, що самоорганізується і керується колективним розумом”. При цьому “колективний розум виступає ядром процесів самоорганізації на рівні суспільства” [32].

Серед численних спроб визначення поняття суспільства як соціальної системи, на наш погляд, заслуговує на увагу підхід С.Є.Крапівенського, який підкреслює, що суспільство в цілому як система має надскладний і ієрархічний характер [97, 73].

Отже, з наведених визначень суспільства випливає висновок, що громадянське суспільство тяжіє, на нашу думку, до тих утворень, що виникли природним шляхом, тому воно й керується природним правом. Крім того, йому притаманна влада, але вона теж має не штучний, а природний характер, тобто вона виникає, функціонує і застосовується людьми не на тих засадах, що склалися у адміністративно-командній піраміді.

Тепер розглянемо, нарешті, що додає до терміну “суспільство” прикметник “громадянське”, тобто, визначимо як в літературі сьогодні

тракується термін “громадянське суспільство”, що має, за свідченнями Є.Бистрицького, 57 варіантів свого тлумачення [91, 14].

Тож, при всій різноманітності інтерпретацій громадянського суспільства, переважна більшість дослідників сходяться на тому, що поняття громадянського суспільства застосовується для вивчення неполітичної частини суспільної системи і має певне аналітичне навантаження лише у випадку розмежування суспільства і держави. Воно протистоїть і негромадянському суспільству. На наявність поза громадянським суспільством елементів звернув увагу у свій час ще Г.Гегель, який виходив не з природних прав, а з громадянства (членів общини і городян) як певної спільноти, цілісності, як із самодостатнього загального. У нього громадянське суспільство характеризується як таке, що уособлює результат диференціації між сім'єю й державою [46, 228].

Історично, громадянське суспільство виникло на певному етапі розвитку західної цивілізації [142, 71], зазнало певних змін у процесі своєї еволюції і має історичні (часові) та національні (просторово-географічні) різновиди, поширюючись у наш час на різні регіони і континенти. При цьому історичний аспект ми залишаємо без уваги, оскільки для цього немає часу.

Структурно, громадянське суспільство є підсистемою суспільства як цілого, яка наближається до соціальної (соціетарної) сфери суспільного життя. У зародковому стані вона фактично присутня в кожному сучасному суспільстві. Однак суспільства різняться її розмірами (вона може, як за тоталітаризму, прямувати до нуля, а може охоплювати основний простір людської життєдіяльності) та за її якістю: рівнем розвиненості, повноцінністю функціонування, системою цінностей.

Як підструктура суспільної системи, громадянське суспільство, у свою чергу, має складну внутрішню структуру, до якої входять компоненти інституційного плану і певний тип культури [142, 78].

Інститутами громадянського суспільства, що здатні бути носіями або суб'єктами владних відносин, є:

1) добровільні громадські організації і громадські рухи, а також політичні партії на перших стадіях свого формування, поки вони ще не задіяні в механізмах здійснення влади;

2) незалежні засоби масової інформації, що обслуговують громадські потреби та інтереси, формулюють і оприлюднюють громадську думку; громадська думка як соціальний інститут;

3) у певному аспекті – вибори та референдуми, коли вони служать засобом формування і виявлення громадської думки та захисту групових інтересів;

4) залежні від громадськості елементи судової і правоохоронної системи (як-то суди присяжних, народні міліцейські загони тощо);

5) на Заході є тенденція зараховувати до інститутів громадянського суспільства також розподільчо-регулятивні інститути сучасної держави загального добробуту;

б) неурядові організації.

Закон України “Про об'єднання громадян” [67], дає наступне трактування поняття “об'єднання громадян”: “*Об'єднанням громадян є добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод*”. Об'єднання громадян, незалежно від назви (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо) відповідно до Закону визнається *політичною партією або громадською організацією* [67].

Одним із типовіших прикладів об'єднання громадян виступає територіальна громада, яка згідно Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” [66] має наступне визначення: територіальна громада – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища,

міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

В аспекті культури, охарактеризована вище підсистема суспільства може називатись громадянським суспільством лише за умови, якщо в ній не тільки наявна певна кількість (мережа) добровільних асоціацій та інших громадських інституцій, але й панують цінності громадянської культури, спілкування відбувається на засадах довіри й толерантності.

Із поняттям громадянського суспільства та твердженням про його наявність пов'язують: існування в суспільстві незалежних від держави громадських організацій, або як тепер прийнято говорити – “третього сектора”; в науковому відношенні, це координація дії всієї соціальної структури через низку добровільних асоціацій; присутність в державі фактору впливу на державну політику, тобто наявність груп тиску та інших суб'єктів впливу на політичний процес у суспільстві.

Суспільство в цілому стає громадянським, якщо у ньому розвинена названа вище система інститутів і взаємодій. Цей підхід розповсюджений у публіцистиці, але його вживають і науковці, маючи на це ті підстави, що у суспільстві з розвиненою мережею громадських організацій, громадським спілкуванням тощо, міняється тип політичної культури. Вона теж стає цивільною, громадянською і змінює спосіб функціонування усіх суспільних інститутів. Його також ототожнюють з усією позаполітичною чи позадержавною сферою суспільного життя.

Кожне з цих тлумачень має свої підстави. Заперечити можна хіба що проти першого підходу як вузького (механістичного), та останнього, як формального, що не вказує на якісну специфіку феномена громадянського суспільства. Інші ж тлумачення цього явища мають право на існування як відображення певних сторін, аспектів громадянського суспільства,

пов'язаних з виконанням ним своїх специфічних функцій.

Найголовніші функції громадянського суспільства є втіленням основних напрямів діяльності його інститутів та їх впливу на суспільне життя. По-перше, громадянське суспільство є засобом самовиразу індивідів, їх самоорганізації і самостійної реалізації ними власних інтересів. Значну частину суспільно важливих питань громадські спілки та об'єднання розв'язують самотужки або на рівні місцевого самоврядування. Тим самим вони полегшують виконання державою її функцій, бо зменшують “тягар проблем”, які їй доводиться розв'язувати.

По-друге, інститути громадянського суспільства виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, дають їм впевненість у своїх силах, служать опорою у їх можливому протистоянні з державою, формують “соціальний капітал” – ті невід'ємні риси особистості, завдяки яким вона стає здатною до кооперації та ефективних солідарних дій, користуючись довірою та авторитетом.

По-третє, інститути громадянського суспільства систематизують, впорядковують, надають регульованості протестам і вимогам людей, які в іншому випадку могли б мати руйнівний характер і в такий спосіб створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади.

По-четверте, ці інститути виконують функцію захисту інтересів певної групи в її протиборстві з іншими групами інтересів. Завдяки їм кожна група отримує шанс “бути почутою на горі” владної піраміди.

Функціональна характеристика вказує на роль громадянського суспільства у суспільній системі, на те, чому його розглядають як опору демократії і як вияв свободи. Але громадянське суспільство не зможе повноцінно виконувати названі функції, якщо відсутній бодай один з найголовніших його атрибутів, до яких слід віднести: наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери

громадського (цивільного) життя і громадської думки; організоване громадське (публічне) життя вільних і рівних індивідів, чиї права захищені конституцією та законами; незалежні від держави, добровільні асоціації, автономність яких усвідомлена на індивідуальному і колективному рівні; зорієнтована на громадські інтереси та публічну політику діяльність, наслідком якої є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва.

Отже, громадянське суспільство – це сфера добровільної взаємодії індивідів і тих груп та організацій, які вони утворюють. Однією з цілей взаємодії є формулювання, висловлення і захист індивідами та їх об'єднаннями своїх інтересів. Це той зріз суспільних відносин, коли громадські організації виступають як групи інтересів, що є посередниками в стосунках індивідів з владою та рештою суспільства.

Групи перебувають у стані перманентного протиборства. І якщо вони достатньо чисельні та впливові, то їх взаємне поборювання не тільки не підриває стабільність плюралістичної демократії, але й зміцнює її. Адже представникам зацікавлених груп доводиться постійно шукати шляхи до примирення, вести переговори, укладати союзи, тобто відмовляти від політики силового тиску і формувати політичну культуру компромісів.

Суспільства, в яких визнання різноманітності групових інтересів поєднується з захистом індивідуальних прав особистості, функціонують як громадянські суспільства. В рамках таких суспільств люди об'єднуються в асоціації та виходять з них, конкурують з іншими спілками та групами інтересів, а також заявляють про свої вимоги державі як рівні і вільні індивіди, права яких захищені Конституцією і законами. Отже, поняття громадянського суспільства характеризує плюралістичний тип співіснування, організації і захисту групових інтересів та їх стосунків із державою, який істотно відрізняється від двох інших типів – клітелізму і корпоратизму. У

цьому аспекті, аналіз взаємодіючих групових інтересів є нічим іншим як емпіричним дослідженням громадянських суспільств.

Спрощеним є зображення громадянського суспільства сферою, вільною від політики. Але не менш однобокою є і його надмірна політизація, прирівнювання громадянського суспільства до політичної опозиції, ототожнення з радикальними рухами, спрямованими проти держави. В одних типах громадянських суспільств домінують соціальні функції громадських об'єднань, в інших, навпаки, головною є політична залученість та політична діяльність. Але ці типи можуть видозмінюватись, переходити з одного стану в інший, бо немає непрохідної стіни між політикою і громадянським суспільством.

Групи інтересів, що утворені зовсім з іншою, ніж тиск на владу, метою, несподівано для себе можуть зіштовхнутися з необхідністю діяти політичними методами, а отже перетворюватися на учасників політичного процесу. З іншого боку, масові політичні рухи, що виступають з вимогою повалення недемократичних режимів, пізніше неминуче розпадаються, атомізуються і на їх основі утворюються помірковані, але більш стійкі організації. Масові рухи за означенням не є виявом розвинутого чи стійкого громадянського суспільства. Це є інший, специфічний спосіб взаємодії, адекватний кризовим періодам у житті окремих сфер суспільного життя або й цілого суспільства.

У громадянському суспільстві домінуючими в публічній сфері є суспільні, громадські інтереси. З усвідомлення альтернативності шляхів їх захисту народжуються демократичні багатопартійні системи. Їх виникнення пов'язують з потребою встановлення стійких каналів зв'язку між багатоманітними структуризованими групами інтересів і владними інститутами. Громадянське суспільство розглядається як підстава і опора демократії, а демократія, з її складовою – багатопартійною системою, як

перенесення властивого громадянському суспільству соціального плюралізму на політичний рівень. Однак багатопартійна система ще не є наслідком утвердження громадянського суспільства.

Отже, громадянське суспільство – це, з одного боку, – об’єктивно існуюча суспільна реальність, підсистема суспільства як цілого, яка розвивається в політичному просторі і часі, має свої стадії та географічно-територіальні різновиди. А з іншого боку, – це теоретична абстракція, “ідеальний тип” за допомогою якого намагаються розпізнати цю реальність і глибше осмислити суспільну систему під певним, специфічним для теорії громадянського суспільства кутом зору.

І дійсність, і теорія еволюціонуючи в часі, зазнали змін, які було узагальнено під назвами “громадянського суспільством -I, -II та -III”. Це – часові або історичні моделі громадянського суспільства. Поряд з ними можуть бути виділені моделі, в яких враховані переваги тих чи інших функцій у життєдіяльності громадянських суспільств. Вони також властиві певним етапам його еволюції, або певним країнам. Варіантом такого “моделювання” є виділення Ненсі Розенблюм таких різновидів громадянського суспільства як “демократичне”, “посередницьке” та “виборче громадянське суспільство” [229].

Демократичне громадянське суспільство вирізняється насамперед тим, що його суб’єкти роблять наголос на політичній участі та потенційній опозиційності громадських об’єднань до владних структур (функція противаги) [208]. Посередницьке громадянське суспільство розглядається як агент формування таких чеснот як вихованість, “соціабельність”, здатність до солідарного вирішення проблем. “Виборче громадянське суспільство” докладє зусиль до підвищення економічної ефективності і загального добробуту. Це нова тенденція в розумінні його функцій, але саме вона найбільше відповідає умовам сучасності.

Простір громадянського суспільства наповнений специфічними формами влади. До так званої муніципальної влади, або до розряду недержавної влади, як відомо з літератури, Б.Н.Чичерін (1828-1904) провів через сукупність своїх робіт на протязі майже півстоліття ідеї про владу батька, владу суспільства, владу церкви та ін. У ХІХ ст. у російській практиці, до якої ми були дотичними майже триста років, поряд з державною владою визнавалось існування інших видів влади, а саме: влади організацій (закладів, громадських угруповань); дисциплінарної влади церкви (стягнення за порушення благочиння при богослужінні, за гріховні дії); батьківська влада (домашні засоби виправлення); влади господаря над робочим (стягнення за грубість, прекословіє); влади станових організацій (заклади опіки, виключення з дворянства).

Особливо багато прикладів недержавної влади ми знаходимо у працях В.І.Леніна. Наприклад у лекції “Про державу” 11 липня 1919 року він наводить такі приклади недержавної влади, як: “влада старійшин роду”, “влада .. жінок”, “влада рабовласників”, “влада одного”, “невиборна влада”, “влада меншості”, “влада поміщика”, “влада капіталу”, “влада грошей”, “влада купки мільярдерів”, “влада народу”, “влада загальнонародна”, “влада радянська” та ін. [106, 64-84].

Автори уже відомої нам монографії “Власть” до неполітичних, тобто недержавних, видів влади віднесли – сімейну, станову, статевовікову, владу Вчителя, педагога або наставника, керівника – лідера у різних колективах, владу одного індивіда над іншим у ході міжособистісного спілкування та ін. [40, 57].

Ми тут свідомо не торкаємося, наприклад, руйнівної за характером влади маргінальної маси, мафіозних структур або суб’єктів тіньової економіки, що потужно протистоять, як державі, так і громадянському суспільству, оскільки вони є складовими негромадянського суспільства.

На основі всього вищевикладеного можна дійти до висновку про те, що влада громадянського суспільства є відносно самостійним явищем, що виникла природним шляхом і спонукає індивідів у різні часи і епохи вступати у договірні стосунки, підкорятися один одному без наявності насильницького примусу, а згідно здорового глузду і бажання досягти конкретної мети на шляху реалізації своїх приватних інтересів. Вона охоплює усі сфери громадського життя, що співпадають зі структурою соціального організму країни, протистоїть державній владі і владі негромадянського суспільства, контролюється самими учасниками родового процесу за допомогою санкцій і моральних норм, що напрацьовані конкретним етносом, народом.

Таким чином, поняття “влада громадянського суспільства”, дійсно є основним поняттям даного дисертаційного дослідження. І якщо ідея в теорії відіграє роль об'єднувального моменту, на що в свій час вказував І.Кант, маючи на увазі систему науки, то цілком справедливо твердження, що ідея недержавної влади або влади громадянського суспільства містить в собі програму побудови теорії соціальних і політологічних зв'язків, шлях її створення або, говорячи словами Канта, схему. Як справедливо пише П.Копнін, на її основі відбувається сходження від абстрактного до конкретного.

Отже, підведемо підсумок з того, що викладено нами вище. По-перше, влада громадянського суспільства є відносно самостійним компонентом загальносистемного інституту влади, що обслуговує життєдіяльність соціального організму будь-якої країни. Вона спрямовує соціальний розвиток суспільства, а саме, забезпечує творення і відтворення родового життя людей.

По-друге, природа влади громадянського суспільства така ж сама, як і природа державної влади – духовна. Її онтологію складають смисли.

Нагадаймо, що є смисли, що існують поза будь-яким суб'єктом історичної дії, а є смисли, що виробляють особистості чи колективні особистості, наприклад, Європейський Союз, політичні партії чи корпорації.

По-третє, дві форми існування смислів, що утворюють онтологію влади, забезпечують на практиці два види підкорення. Ясно, що у першому випадку підкорення відбувається принципам свободи, справедливості, добра, щастя, або певного типу ідеології, нарешті, здоровому глузду і це притаманне саме громадянському суспільству, а у другому випадку – відбувається підкорення волі певного суб'єкта, що може бути спрямована проти розвитку особистості, носити насильницький характер, стримувати соціальний прогрес, бути людяноненависницькою ідеологією, наприклад, як фашизм, що притаманне державній владі.

По-четверте, владні відносини у царині громадянського суспільства виникають і функціонують за принципом “суб'єкт – суб'єкт”. При цьому влада тут має зовнішній вимір, що постає перед нами у вигляді сукупності норм і принципів угоди, що добровільно укладають між собою члени громадянського суспільства у присутності інституту свідків і внутрішній вимір, що заявляє про себе, як потяг до вільного розвитку, до свободи і демократії.

По-п'яте, влада громадянського суспільства, оскільки вона ще не піднялась до “суб'єкт – об'єктних” відносин, має свої численні виконавчі механізми, що викликаються до життя усіма членами громадянського суспільства, або їх об'єднаннями. Інтегруючись у ході повсякденного творення і відтворення родового життя, вони складають полімеханізм самоорганізації соціального процесу, а при взаємодії з державною владою мають складати полімеханізм його саморегуляції.

По-шосте, влада громадянського суспільства має всі ті ж самі атрибутивні характеристики, що й державна влада, з тією різницею, що

підкорююча сила полягає не у загрозі застосування у якості санкцій зовнішніх сил примусу, а впливає із змісту практичного сенсу, якими керуються члени громадянського суспільства. Тут панує не теоретично доведена істина, а інтуїтивно сприйнятий “сенси життя”, або так званий здоровий глузд.

По-сьоме, якщо висловитись мовою кібернетики, то сутність прояву влади у сфері громадянського життя полягає, на нашу думку, у зниженні ентропії соціальної системи або її окремих складових – соціальних підсистем. Це ж саме можна подати як тезу про посилення негентропії соціального процесу, що означатиме посилення організаційної упорядкованості взаємодії людей у ході культурно-історичного процесу. При цьому сутність влади у повсякденному бутті громадянського суспільства може виявляти себе цілою низкою інших ознак, але це її вторинні прояви. Наприклад, проявом її сутності може бути посилення цілеспрямованості руху соціальних систем, нарощування жорстокості їх поведінки, зростання темпів протікання соціальних процесів тощо.

Тепер ми можемо перейти, нарешті, до аналізу генезису або походження влади громадянського суспільства. Для цього треба у самому громадянському суспільстві знайти таку атрибутивну властивість, що не тільки її породжувала, а й повсякденно підтримувала потребу в ній. За нашої робочою гіпотезою це має бути прагнення свободи і демократії, що супроводжує світову спільноту протягом усього культурно-історичного процесу.

1.2. Прагнення до свободи та демократії як кратологічна потреба громадянського суспільства

Для ґрунтовного дослідження свободи, як атрибутивної властивості громадянського суспільства, а демократії або механізму політичної участі суб'єктів даного утворення у механізмі функціонування державної влади, як його природної функції, треба звернутись до історичного матеріалу, оскільки спеціальних робіт з цього ми не маємо. І тут важливо визначити початкову точку відліку для вивчення кратологічної потреби будь-якого громадянського суспільства.

У науковій літературі немає однозначного визначення часу появи громадянського суспільства. Тому є сенс погодитись з тими дослідниками, що ведуть відлік його існування з моменту, коли християнська церква рішуче відмовилася ідеологічно забезпечувати визнання влади римської імперії. Це нам потрібно для того, щоб довести робочу гіпотезу про наявність влади у структурі громадянського суспільства. Це можливо зробити, на нашу думку, двома шляхами: по-перше, розглянути прагнення до свободи у громадянському суспільстві як свідчення наявності внутрішнього джерела його прагнення до влади, а по-друге, обґрунтувати поширення демократії, як форму практичної участі суб'єктів громадянського суспільства у механізмі саморуху соціального інституту влади.

Небагато є досліджень, у яких кратологічна сутність громадянського суспільства досліджувалася б власне в аспекті здійснення свободи та демократії. Але зробити це варто, оскільки такі аргументи позитивно “працюють”, з одного боку, на досягнення мети даного дослідження, а з іншого - сучасний досвід країн-учасниць Об'єднаної Європи свідчить про те, що на європейському просторі складається новий тип цивілізації, життєвий простір якої окреслений вартостями, що покладені в основу суспільного

добробуту, високих стандартів життя і вільного розвитку особистості людини. У центрі цих вартостей перебуває свобода, гуманістичні й демократичні норми її самоздійснення. З приводу цього німецький політолог Г.Роде слушно підкреслює, що з поняттям “громадянське суспільство” пов’язується “боротьба за громадянські права і свободи, за демократичну участь в управлінні не лише державою, але й економікою, містами, общинами і інституціями, що регулюють соціальне життя” [157, 27]. Крім того, проблематика волі й свободи особистості має своїх дослідників і сьогодні [114; 147].

При цьому саморозпад соціальності так званого соціалістичного табору на чолі з Радянським Союзом „експериментально” підтвердив згубність доктринерського підходу до розв’язання соціальних проблем людства, забезпечення соціальних прав людини, надання державі рис соціальності та реалізації на цих засадах принципу соціальної справедливості. Ці речі повинні сформуватись і визріти у глибинах громадянського суспільства.

У той же час поява концепції і терміна “соціалістичне громадянське суспільство” викликала серйозні заперечення і критику з боку деяких західних політологів і соціологів, а саме А.Арато, А.Ага, Р.Дорендорфа, А.Уейра та ін. Вони схиляються до думки, що громадянське суспільство є надзвичайно складною структурою, яка пронизує всі громадянські інституції і відносини, становить фундамент демократичної громадянської організації в цілому. Не варто відкидати економіку, залишати її поза межами громадянського суспільства, а також робити спроби перенести на Схід західну модель громадянського суспільства. Саме ж поняття “соціалістичне громадянське суспільство” внесло лише термінологічну плутанину, а власне до теорії питання нічого суттєвого не додало.

Почнемо з аналізу підстави, за яку ми сприймаємо самовияв свободи. Її флуктуації у громадянському суспільстві подається здебільшого у наявній

філософській, соціологічній і політологічній літературі як необхідний момент самореалізації особистості. І це можна простежити у історичному вимірі досить ретельно. А звідси можна буде перекинути місток на те, що вона, свобода, визнається ключовим моментом розгортання громадянської соціальності і є запорукою розвитку демократії.

Значний внесок у концептуалізацію свободи в сенсі її прояву у соціальній дійсності ми знаходимо у працях М.Адлера, Г.Арендт, Р.Арона, І.Берліна, М.Бердяєва, Ж.Бодріяра, А.Валіцького, М.Вебера, С.Вейль, М.Гайдеггера, В.Гавела, Ю.Габермаса, Ф.Гаєка, Г.Гегеля, Е.Гелнера, Т.Гріна, Р.Дворкіна, А.Камю, І.Канта, В.Кімліки, Ж.Ліотара, Ж.Марітена, Дж.Макліна, Дж. С.Міля, Ж.Моно, М.Новака, К.Поппера, М.Ріделя, П.Рікера, Ж.П.Сартра, Е.Фрома, М.Фуко, Е.Шілза, А.Шюца, а також: М.Драгоманова, І.Франка, Б.Гаврилишина, І.Бичка, В.Андрущенко, Г.Горак, І.Іоненка, А.Єрмоленка, А.Карася, С.Кримського, М.Михальченка, Ю.Павленка, О.Погорілого, М.Поповича, В.Шинкарука та ін. Майже всі вони працювали в різних методологічних настановах, але визнавали смислотворчу дію свободи на соціальний зміст життя.

Соціальні аспекти свободи і самоздійснення особи за останні роки в Україні досліджувалися в працях: І.Агієнко, Є.Андроса, М.Бобак, О.Бондаренко, Є.Боринштейна, Н.Волошко, Н.Караульної, В.Лісіцина, О.Логвиненка, С.Лозниці, Г.Нестеренко, І.Майданюк, Н.Михайловської, В.Муляра, І.Мухіна, О.Плаксіної, Л.Подольянка, В.Поклада, В.Табачковського, В.Тертичної, О.Харченка, С.Хоменка, Т.Цимбал, Н.Юхименко.

Допоміжними у плані дискурсивно-семіотичної інтерпретації свободи в теоретизації громадянського суспільства можуть бути праці Р.Андерсона, Р.Варта, У.Еко, К.Гірца, Дж.Ділі, Ю.Крістевої, С.Лангер, С.Леша, Ч.Пірса, а також: Л.Архипової, Т.Берестецької, С.Бондар, К.Жоля, Т.Гундорової,

О.Дольської, А.Єрмоленка, М.Кузьміна, Б.Парахонського, М.Поповича, Ю.Ющенко, А.Свідзинського, Е.Смерічевського.

Корисними в аспекті інтерпретації соціокультурної зумовленості знання, яке виступає підґрунтям раціональних та ірраціональних чинників соціальності громадянського суспільства, стали праці Г.Ленка, С.Кримського, П.Рікера, Г.Воловик, С.Борисюка, Л.Губернюк, В.Денисенка, В.Ільїна, Л.Зашкільняка, В.Кухара, М.Максюти, В.Мельника, В.Петрушенка, В.Скотного, І.Степа-ненко, С.Щербак.

Отже, проблема дослідження свободи як атрибуту громадянського суспільства має глибоке історичне коріння. Так, ще у творах Аристотеля свобода розглядається в якості громадянської етичності. Ідея вільного громадянина і вільного народу знаходить продовження у працях Цицерона. Римська імперія не породила й не могла породити громадянського суспільства, яке Європа пізнала значно пізніше. Проте в римську добу на історичну арену вийшли соціальні інституції, що стали естафетним явищем щодо поширення грецького пошанування свободи та зразків *societas civilis*. Найперше це стосується принципу “верховенства закону”.

У християнському світосприйнятті сенс свободи набув нової інтерпретації і нового універсального значення. Християнська інтерпретація свободи вперше виводить її осягнення поза чисто політичну і державну сфери. Ми донині фактично ототожнюємо свободу зі свободою волі, що не було притаманним давньогрецькій філософії. Концепт громадянського суспільства залишається предметом уваги зокрема у творах А.Блаженного і Т.Аквінського. Опираючись на філософію Аристотеля, Св.Тома стверджував, що природним є не лише первісне людське суспільство, але й суспільство організоване, або громадянське.

Громадянське суспільство, за Т.Аквінським, включає в себе домашнє господарство з його приватною сферою. Проте держава є первинною

відносно дому і приватності. Істотним є також розмежування, яке накреслює Св.Тома щодо *влади*: найвища за значенням досконалості є влада *політична*, бо це стан притаманний лише для вільних людей. Далі існує *економічна* влада, вона стосується домашнього рівня стосунків і є владою над усіма, хто проживає в хаті. Нарешті *господарська* влада простягається лише над рабами. Найочевиднішою ознакою *громадянського* статусу особи залишається наявність свободи як її атрибутивної властивості. Громадянська спільнота – це "*влада вільних*", а "кінцева мета громадянського суспільства – досягнення щасливого життя, що йому сприяють і державні, і особисті відносини".

У Нові часи громадянське суспільство стверджувалося шляхом становлення міських громад та самоврядування. Оновленого значення набуває поняття *громадянин*, *громадянство*. Тепер це вже людина не просто член самоврядної спільноти, а житель міського соціального світу - *міщанин*, *бюргер*, *citizen*, *обиватель*, *буржуа*. Головною ознакою нової соціальності міст Європи залишалися *вольності*, на які вони були спроможні.

Т.Гоббс подає свободу не інакше, як у співвідношенні з необхідністю і схильний ототожнити свободу волі з бажаннями, вважаючи їх спорідненими у всіх живих істот. Джерелом громадянської соціальності є необхідність, що зумовлюється страхом індивіда перед знищенням. Соціальну єдність, створювану на основі підпорядкування, Т.Гоббс називає "*державою* чи *громадянським суспільством*" (*societas civilis*), а також *громадянською особою* (*persona civilis*). Свобода – це зовсім не відсутність необхідності, а відсутність насильницьких дій на особу.

Теоретичне конструювання соціального ладу, який би відповідав атомістичній природі людини, що не викликає довіри сама по собі, спонукали Т.Гоббса уважніше поставитися до дискурсивної практики

народів. Він претендує на те, щоб запровадити “новий лексикон” - нейтральний, неемоційний, непристрасний, науковий, такий, що складається під дією розуму, який покликаний перетворювати природне право (свободу) на природні закони.

Дж. Локк розглядає свободу як природне право, наголошував на потребі не підлягати волі чи владі іншої людини щодо власного самоздійснення. Він вважав свободу найвищою соціальною вартістю і благословляв людину на відстоювання свободи на рівні збереження життя. Стверджуючи природне право людини розпоряджатися своїми *діями, власністю, майном і свободою* у межах законів, а не під тиском деспотичної влади чи насильства, Дж. Локк свободу громадянського суспільства ставить вище соціальної єдності, яка надається ресурсами політичної влади. Емпіричний контекст розуміння свободи сприяв розведенню, принаймні - на нейтральні позиції, розуму (з його законодавчою функцією) та моралі (з функцією мотиваційною). З іншого боку, це дозволило Дж.Локкові, незважаючи на його синонімізацію “політичного чи громадянського суспільства”, просунути вперед у теоретичному розмежуванні громадянського суспільства і держави. Проблеми згоди і незгоди у суспільстві він пов'язав з природою людського розуміння та функцією продукування знань. Громадянська соціальність у Дж.Локка пояснюється не лише у взаємозв'язку з природою *розуміння*, – він ставить проблему її *семіотичної* контекстуальності.

Таким чином, каузальна парадигма відносин мала б доповнюватися семіотичною інтерпретацією свободи, яка має місце у людському житті. Узалежнюючи соціальність і свободу з законами природи і вимогами розуму, Дж.Локк дає підстави розуміти, що не всі типи звичаєвості складаються навколо здійснення закону природи та свободи людини. Існує звичаєвість, що суперечить і свободі, і збереженню життя. Від нього

фактично вперше інтелектуальна активність людини і суспільства перестала носити лише абстрактно-гуманітарний характер, а стала самостійним і політичним чинником.

У XVIII столітті ідея свободи робить потужний крок вперед, що обумовлюється радикальними соціально-економічними змінами переходу від аграрно-аристократичного стану до комерційного і міського суспільства, у якому зароджувалися основи індустріалізації та ринкові відносини. На основі праць А.Сміта, А.Ферпосона, Е.Берка, Т.Пейна можна зробити висновок про те, що у цей час концептуалізація свободи відбувається навколо проблем узалежнення конститутивного елементу приватної власності і суспільної довіри. У багатьох відношеннях філософія громадянського суспільства стає спробою надання *моральної* інтерпретації публічній сфері, де тепер поєднувалася економічна, ринкова корисливість особи з її моральним і гуманітарним розвитком.

Уже А.Фергюсон відходить, наприклад, від епістемології репрезентативної каузальності, побільшуючи сферу дії свободи і суб'єктивності. Морально-етичний підхід до соціальності підштовхує А.Фергюсона до висновку, що “члени держави розділені щонайменше на *два класи*, з яких один призначений командувати, а інший – покорятися”. Індивіди, приймаючи різні позиції залежно від міри власного волевиявлення, “займають становище *патрона* чи *клієнта*”. Властиво свободу людини обмежує не сама приватна власність, але її узалежнення від відносин користі, що розводять людей за принципом підданого – підлеглого чи патрона – клієнта.

Громадянську соціальність А.Фергюсон позначає терміном *супер-структура*, що взагалі вперше був застосований до соціальної дійсності (Маркс вжив її у значенні надбудови). Відтак, тогочасна держава ідентифікується з деспотизмом, який набуває нового історичного значення –

деспотична влада може бути зменшена в міру заохочення громадян громадянського суспільства підвищити рівень їхньої громадської участі у спільних справах та здатності до людина – це передусім її *дії*, що мають бути наслідком *вибору*. Основою вибору є розум, суть якого в його універсальних принципах: “потрібна лише свобода, а саме – свобода на відкрите використання свого розуму”.

Покликання до “вільного думання” притаманне людині від природи і поєднується зі здатністю приймати самостійні рішення, у яких вона має бути цілком автономною. У праці “Ідея всезагальної історії у всесвітньо-громадянському плані” (1781р.) І.Кант обґрунтовує думку, що максимальна свобода може бути досягнута лише у “спільному правовому громадянському суспільстві”.

Саме І.Кант здійснює поворот в інтерпретації свободи від емпіричного її значення до *аксіологічного*. Кантівська інтерпретація свободи виводить її на новий рівень, незумовлений обставинами й гетерономним бажанням. Навколишній світ не є головним чинником вільної поведінки особи. Тобто поняття свободи виходить поза фізичний контекст, значення якого складаються на підставі *референційного* знання, що виникає на основі відсилання до явищ природи з метою ствердження чи спростування певного об'єктивного стану справ. Сумніву піддається сам статус *об'єктивності* як цілковитої відокремленої незалежності щодо участі людини.

Позитивне значення свободи, що його І.Кант пов'язує зокрема з естетичною аксіологією, розкриває покликання людини у новому сенсі *самовизначення*: вона може бути господарем своєї долі як творча особа. Завдяки здатності сприймати красу людина покликана творити культурні цінності, змінюючи свій приватний стан, підносити буття до нової мистецької якості. З іншого боку, це є процес іманентного визначення

можливостей свободи для людини, суспільства і держави. Коли естетичний досвід передається як частина традиції, він поступово конституює культуру на ґрунті якої зростає система права.

Саме І.Кант пов'язує громадянський і культурний стани суспільства і навіть певним чином їх ідентифікує. До культури відносить лише такі цінності, які слугують для блага людини і громади. Йдеться радше про культуру “плекання” і виховання, яка відрізняється від “навичок” і “технічного вміння”, що класифікуються як *цивілізація*. По суті, у третій “критиці” піддається інтерпретації зміст *естетичного* розуму, де свобода людини набуває додаткового, “культурного” значення.

Нові виміри значень свободи продукуються ресурсами людської культури і відіграють важливу роль, часом - фатальну, у суспільному житті. Таку думку І.Кант висловлює також у праці, присвяченій здійсненню “всесвітнього громадянського стану”. Він вважає, що зовні люди переважно надають перевагу штучній ввічливості й гостинності у спілкуванні між собою, виявляючи тим самим норми *цивілізації*, “але нам ще багато не вистачає, щоб вважатися *морально досконалими*”. Адже саме останні, на думку мислителя, мали складати основу громадянського стану конкретного народу й бути запорукою громадянського миру у світі.

Встановлено, що коли в інших філософських системах культурна ланка у названій проблемі недобачалася, або вилучалася, то І.Кант наголошує, що процес формування громадянського стану суспільства збігається з процесом формування суверенних *національних* держав на засадах культурної творчості. Кантівський поворот до суб'єктивних засад автономії особи обумовлений новою епістемною парадигмою його філософії, розгорнутою навколо визнання пріоритетного значення свободи у життєвому світі людини.

Особливий внесок у трактування свободи як атрибуту громадянського

суспільства і соціальності ми знаходимо у філософії Г.Гегеля. Проблема полягала у тому, щоб виявити параметри практичного узгодження традиції, культури або *ethos* (у) з тим, що поставало як нова, модерна свобода індивіда. Г.Гегель вперше провів чітке теоретичне розмежування між громадянським суспільством та державою на основі інтерпретації індивідуального й колективного значення свободи. На його думку, особа не народжується з повнотою свободи, а *набуває* її у процесі самоусвідомлення. Людина народжується вільною лише у *можливостях* власного саморозвитку і самоусвідомлення. Вивільнення від обмежень, накладених традицією чи звичаєвістю, на думку Г.Гегеля, мало носити розумний характер, підлягаючи раціональним нормам суспільного життя. Властиво індивідуальна свобода людини набувала інституалізованих соціальних форм у контексті росту громадянського суспільства.

Парадокс теорії Г.Гегеля у тім, що розквіт індивідуальної свободи він вивершує лише на основі здатності індивіда свідомо здійснювати себе у державних інституціях, які фактично обмежують його свободу.

З дослідження теорії Г.Гегеля випливає, що становлення громадянської соціальності характеризується такою формою взаємодії суспільства і влади, яка може виражатися у сучасному понятті *автентичної* національної держави.

Автентичність - це поняття, яке у застосуванні до характеристики соціальності або організації врядування. Воно вказує на їх *невідчужений* характер від добровільних ініціатив народу. Відповідно, *неавтентична* держава - це (у Гегеля) “погана держава”. Вона, звичайно, існує, але немає “справжньої дійсності”. “Дійсність – це завжди єдність загальності й особливості... Якщо такої єдності немає, то тут щось не *дійсне*”, - вважав Г.Гегель. Стан відсутності “справжньої дійсності”, що автором інтерпретується як проблема автентичності, він порівнював з “хворим

тілом”, що “також існує”, але не має своєї дійсності.

Таким чином, Г.Гегель вважав, що громадянське суспільство визначається *економічною* сферою конкурентних, суперечливих інтересів і не забезпечує само по собі автентичності людини; соціальність, продукована у координатах його потреб, не є автентична щодо вичерпного і змістовного здійснення свободи людини. Таку автентичність він убачав у соціальності національної держави, застерігаючи не “плутати державу з громадянським суспільством”, інакше “*інтерес одиничних людей як таких* виявляється останньою метою, для якої вони поєднані...”. Свободу Г.Гегель інтерпретує як *надбану і феноменологічну* сутність і на рівні самоздійснення, і на рівні самовдосконалення, схилиючись до пріоритету останнього, як підпорядковану колективному, або абстрактному визначенню розуму.

У центрі уваги теорії А. де Токвіля перебуває проблематика взаємозв'язку свободи, рівності і демократії, що розглядається з огляду на конкретику суспільного життя та врятування в Америці. Головна її теза полягає у тому, що свобода є базовим знаком концептуалізації єдності людей у громадянській соціальності. Громадський дух проймає, на його думку, густу мережу взаємодії людей громадянського суспільства сенсом *взаємодовіри, толерантності і солідарності*. Значення трьох останніх соціальних орієнтацій пізніше (у кінці ХХ ст.) набуло визначення під назвою „*соціального капіталу*” й оживило дискусію про роль громадянського суспільства. У цій дискусії є послідовники Токвіля і є його критики. Що стосується самого Токвіля, то він не застосовував поняття, соціального капіталу, але надав концептуальні підстави для того, щоб високу громадянську свідомість пов'язати зі значенням соціального капіталу.

Основними чинники демократичної соціальності і громадянського суспільства, за Токвілем, є: громада, самоврядні організації, закони, звичаї,

релігія, література й естетика, мова й мовлення. Він виводить формулу, за якою „географічне розташування країни ... менш важливе, ніж закони, а закони менш істотні, ніж звичаї”. Звичай у поєднанні з естетичним сприйняттям у його теорії мають значення *етичності* або, точніше, *етичного дискурсу*. Вони існують як комплекс переконань, ідей, концептів, вірувань, притаманних певній історичній спільності або громаді і нерозривно пов'язаних зі способами *сприйняття, розуміння й поведінки* людей.

Знакові особливості звичаїв втілені не лише у зовнішніх атрибутах спілкування, комунікації і поведінки, але й поширюються, продукуються й підтримуються духовною сферою життя суспільства, зокрема, його літературою, мистецтвом, культурою. Іншими словами, *етичний дискурс демократії* - це таким чином спрямований *семіоз*, що його фундаментальною засадою є *знаки і значення свободи*, інтерпретованої у контексті рівності і справедливості.

Громадський елемент природи людини А.Росміні називає *соціальним*; він виникає з *добровільної* потреби людей жити разом, суспільно і власно спричиняється до формування громадянського суспільства. Протилежний за суттю елемент, пов'язаний з природою суспільно-індивідуального становища людини, А.Росміні називає *сеньйоральним*; він є складовою суспільства і має своїм джерелом батьківську опіку родини, майнове і земельне володіння. Суть сеньйорального елемента полягає у створенні відносин сімейного, родового чи ієрархічного типу.

У теорії А.Росміні вперше у філософії громадянського суспільства вжите поняття „*соціального капіталу*”, яке залучає обсяг значень усіх можливих прав людини, поєднаних з непідкупністю і моральною доброчесністю індивідів. Воно виявилось вкрай продуктивним для інтерпретації природи громадянського суспільства в останні двадцять років

XX ст. Для нас це актуально з точки зору того, що Україна будує соціальну державу, коріння якої має бути у громадянському суспільстві.

Аналіз марксистської соціальної теорії з погляду на оцінку у ній громадянського суспільства витоками має праці К.Маркса, який виступив першим радикальним його критиком. Марксизм визнавав першочергове значення свободи як людської життєвої потреби і філософської категорії. Проте К.Маркс і Ф.Енгельс надали свободі кардинально іншого, великою мірою - нового значення. Вони перестали сприймати-її винятково на особистому рівні індивідуального самовизначення й цілком заперечили її позитивну пов'язаність з приватною власністю. Остання була визначена як історично перехідне явище, що породжує відчуження людини від власних „сутнісних сил”, зумовлюючи хижацькі інстинкти у суспільних відносинах. Приватновласницькі інтереси й відносини складаються, з погляду марксизму, у соціальність громадянського суспільства. Отже, усунути джерела несправедливості й експлуатації означало усунути громадянське, буржуазне (бюргерське) суспільство та дискурсивні принципи, які його підтримують. Аби досягти успіху на задуманому шляху, марксизм надає свободі істотно нової інтерпретації.

У передмові до „Капіталу” К.Маркс називає суспільний розвиток „природничо-історичним процесом”, який із „залізною необхідністю” прямує до неминучих для народів наслідків. Комуністичне майбутнє визначене Марксом як „царство справжньої свободи”.

Комуністичний тип свободи набуває детерміністичного пояснення; вона зумовлюється класичним „науковим” світоглядом і „саморозвитком” родової сутності людини. Суб'єктом свободи виступає людство та його соціальні носії; вони покликані діяти на рівні винятково аксіологічного *колективного* самовдосконалення у прагненні комуністичного ідеалу. Індивідуальна свобода, - особливо на рівні емпіричного, обставинного

самоздійснення людини, – виявляється цілком узалежненою від колективної рівності, оскільки родова сутність людини є проявом „сутності” людства. Таким чином, у марксизмі соціальність визначається колективними формами і сенсом активності.

XX століття виявило нові форми концептуалізації свободи відносно влади, примусу і насильства, переусвідомленні чинників громадянського суспільства та його структурних елементів. У 1930-х роках А.Грамші, всупереч класичному марксизму, висунув ревізіоністичну концепцію соціалістичного громадянського суспільства, у яку вкладав ідею боротьби проти диктатури влади на чолі з комуністичною партією. Всупереч покладанню на боротьбу у виробничій сфері, А.Грамші обґрунтував можливість боротьби „в середині культурних інституцій громадянського суспільства”. Вилучаючи з громадянського суспільства капіталістичну економіку з приватною власністю, у його структурі набувають визнання культурні, мистецькі, сімейні й релігійні чинники.

Важливе значення надається *етичному* змістові суспільного життя і держави. Погляди А.Грамші знайшли продовження у соціальних концепціях Н.Бобіо й Л.Альтуссера. Вони також поширилися у другій половині 60-х років XX століття у Японії під впливом „школи громадянського суспільства” японського марксизму, в якому робилася ставка на створення самоврядного соціалізму, що мав би зруйнувати громадянське суспільство капіталістичного ринкового гатунку.

Оригінальну позицію тут займають погляди Ю.Габермаса, який ще у 1961 р. написав працю про „структурні перетворення у сфері відкритості”, присвячену проблемі громадянського суспільства. Інтерпретація громадянського суспільства Ю.Габермасом є продуктивна завдяки його власній теорії комунікативної дії. Джерелом своїх переконань він вважає філософську теорію І.Канта, з якої розпочинаються пошуки універсальної

раціональної основи для демократичних форм організації життєвого світу. Габермас пропонує принцип „міжсуб'єктних” відносин, навколо якого розгортає теорію "комунікативної дії" й „етики дискурсу”. Комунікація, що розгортається на рівні міжсуб'єктного ставлення до людини як до партнера, прокладає дорогу до консенсусу, який виникає внаслідок аргументованого мовлення. Габермас висловлює дуже показову думку щодо сенсу розгортання відкритості через *дискурсивну комунікацію*. Згідно з нею, у суспільстві і державі має встановлюватися належна сфера публічної відкритості, у якій громадяни перестають бути лише партикулярними суб'єктами політики чи економіки, а прагнуть до спільного взаємовизнання. Громадянство, на його думку, - це явище демократичної дискурсивної комунікації „або продукт політичного комунікативного *консенсусу*”.

Сучасна некласична інтерпретація теорії громадянського суспільства покликана вяснити умови поширення у Західному світі й закріплення у решті світу – повноцінності індивідуальної свободи та прав людини на перетині з культурними цінностями, традиціями та уявленнями. Для більш глибокого дослідження основних дискусійних моментів з цього приводу треба звернутися до теорії Дж.Макліна. У центрі уваги філософських пошуків тут перебуває проблема свободи та форми її особистого і соціального здійснення. Досліджуючи роль і місце суб'єктивності у соціальному житті, сучасний американський вчений пропонує визначити: а) суть свободи як властиво людську форму здійснення життя; б) патерни вартостей і чеснот як таких, що уконституують культурну традицію і надають форму свободи життю людей; в) громадянське суспільство як структуру, крізь яку здійснюється свобода.

Свобода у теорії Дж.Макліна інтерпретується крізь призму вільного *самовизначення* людини, яке складається у певному взаємозв'язку з іншими

людьми в суспільстві. Важливе значення в процесі розгортання людського буття має прагнення людини до *кращого*, гарнішого або доброго відносно того, що вона вважає за гідне осуду: потреба *вдосконалення* притаманна життю людини. Таким чином, певні чесноти - це результат не просто людської практики, але також пошуків у сфері божественного чи священного. Розгортання таких спільних результатів духовної праці відбувається в культурній *традиції*, яку Дж.Маклін визначає як нагромадження мудрості і свободи з минулого, породжуваної людським духом.

У теорії громадянського суспільства Дж.Макліна розгортає інтерпретацію: а) фундаментального значення свободи в аспекті екзистенційного покладання перед людиною відповідальності за індивідуальні дії перед іншою; б) соціального здійснення свободи у „тілі” культурної традиції. Таким чином, на думку дисертанта, визнання культурної еволюції і традиції, як передумови розгортання громадянського суспільства, вносить істотно новий вимір щодо інтерпретації його природи. Йдеться про те, що такий позитивний сенс культурної еволюції може бути „знятий” і означений як соціальний прогрес або ж *громадянський поступ*. Теорія Дж.Макліна (як і концепція Р.Патнема) ґрунтовно переконує у тому, що громадянському суспільству може бути наданий продуктивний аналітичний вимір в аспекті дослідження його як розгортання *громадянського поступу*.

Отже, еволюція громадянського суспільства є цілком конгруентною з інтелектуальною кондептуалізацією свободи, а здійснення свободи у соціальній царині йде поруч із творчою реалізацією людини у царині культури і права.

Як дискурсивний феномен, громадянське суспільство має потрійну природу і функціонує як: 1) знак свободи або самопороджувальна

ініціатива чи початок дії (agche); 2) розгортання значення сенсу свободи через стосунки і взаємини людини з людиною, особливості комунікації та зв'язок з історичним довкіллям; 3) сама людина як типовий носій та *інтерпретант* цінностей демократичної групи, спільноти і культури, у контексті яких здійснюється певний *семіоз* і формується феноменологія знаків, значень, символів і кодів взаєморозуміння. По-іншому, кожне громадянське суспільство виробляє свою власну мову.

На початку ХХІ століття перехід світової спільноти до інформаційної фази розвитку висвітлює проблему свободи у досить оригінальному вигляді. Самоздійснення громадянського суспільства відбувається як процес глобальної трансформації у кількох суспільних сферах: соціальній, економічній, державно-політичній, правовій, гуманітарно-культурній і релігійній.

Сьогодні розвиток громадянського суспільства у Європі супроводжується: а) новим типом суспільної ідентичності – національною свідомістю, поєднаною із громадянською свідомістю у контексті спільної недеспотичної національної держави-республіки; б) вимогою кожного народу-нації на право власного представницького демократичного врядування; в) вимогою до держави конституційно гарантувати свободу і права людини; г) новим типом господарсько-економічних відносин, базованих на конкуренції і вільному ринку; д) формуванням партійних політичних відносин з вимогою розподілу гілок влади; е) формуванням релігійного та асоціаційного плюралізму за умов визнання єдиного державного правового поля. Таким чином, у модерній європейській історії громадянське суспільство як солідарна спільнота виникає як народ чи нація, у яку згуртовуються вільні люди.

При цьому зазначимо, що форми концептуалізації свободи ґрунтовно проаналізовані в працях М.Адлера й підтримані Дж.Макліном. Адлер

визначив три основні значення і рівні свободи: 1) *обставинна* свобода *самоздійснення* як *вибір* того, що людина бажає чи хоче зробити; 2) *набута* свобода *самовдосконалення* як здатність вибирати за принципом присвоєння *вартостей* варто, або слід чинити саме так, а не інакше; 3) *натуральна* (природна) *свобода самовизначення* за принципом відповідальності перед іншим, коли людина створює саму себе і свою дійсність. У роботі доведено, що сприйняття свободи на рівні (3) передбачає такого гатунку активність людини, коли вона, маючи здатність до свободи *вибору*, набуває водночас здатності відчувати себе потрібною в якості свого „*культурного членства*”, або вкорінюється в конкретний соціокультурний етос.

На головну ідею даного дослідження працюють визначення свободи, що подані у вітчизняних та російськомовних джерелах. Так, наприклад, у кратологічному словнику І.Ф.Халіпова “Власть” поняття свободи викладається як: 1) можливість проявлення суб’єктом своєї волі; 2) незалежність, відсутність будь-яких стиснень або обмежень або для влади або для членів суспільства; 3) всезагальна відсутність обмежень; 4) стан того, хто не знаходиться у неволі [206, 341].

Більш “тонкішу” картину методологічного забезпечення вирішення проблемної ситуації даного дослідження подає “Философский энциклопедический словарь» у якому термін “свобода” подається як “здатність людини до активної діяльності у відповідності до своїх намірів, бажань та інтересів, в ході якого вона досягає поставлених перед собою цілей” [194, 569]. Для реалізації мети дослідження дуже важливим є визначення атрибутивних характеристик явища свободи, що викладається у даному джерелі. Тут мається на увазі те, що “практична реалізація **внутрішньої свободи** (тут і далі виділено нами – М.К.) особистості здійснюється завдяки об’єктивній можливості або **зовнішній свободі** для такої діяльності.

До того ж у даному джерелі є визначення поняття “свобода волі”, яке тут подається у такому сенсі: “означає самовизначеність людини у своїх діях”, що неможливо реалізувати без реальної влади. На наявність у феномені свободи елементу “воля” екстракту влади вказує його загально філософський сенс. Воля, як відомо, - це “здатність до вибору мети діяльності і внутрішнім зусиллям, що необхідні для її здійснення” [194, 97].

Проблема свободи може бути розглянута й через призму **природного права**, ідеї якого сформувалися в далекій давнині. Ще у V–IV ст. до н.е. доби Стародавньої Греції софісти Лікофрон, Антісфен з Афін, Алкідан стверджували, що всі люди рівні від народження і мають однаково обумовлені природою права, сама ж держава та її закони розумілися як суспільний договір. Про співвідношення природних прав людини і держави писали Аристотель і Цицерон.

З новою силою ідеї природних прав людини, пов’язаних із свободою, зазвучали у творах ліберальних мислителів XVII – XVIII століть. Найвидатнішими серед них були Гуго Гроцій, Томас Гоббс, Джон Локк, Шарль Монтеск’є, Жан Жак Руссо, Адам Сміт, Томас Джефферсон, Ієрамія Бентам, Джон Стюарт Міль та ін., які обґрунтували розуміння фундаментальних прав людини на життя, безпеку, свободу, власність тощо як природних невід’ємних священних норм людської поведінки, що є незалежними від держави.

Прийнята Установчими Зборами Франції у 1789 році Декларація прав людини була першим законодавчим актом, де природні права людини виступають принципом рівності перед правовим законом.

У сучасній західній політичній науці над проблемою співвідношення природної рівності і державного права працювали Рональд Дворкін, Фрідріх А.Гаєк, Роберт Нозі, Ян Наверсон, Карл Поппер та ін.

У Росії прихильниками ідеї природного права і правової держави були

Б.Чичерін, В.Соловйов, Л.Петражицький, П.Новгородцев, К.Гаджиєв, Е.Лукашов, В.Нерсисянц, В.Чирков та ін.

В українській політико-правовій думці окремі положення теорії правової державності належать С.Оріховському, М.Драгоманову, М.Грушевському, Б.Кістяківському, В.Липінському, С.Дністрянському. Серед сучасних вітчизняних дослідників теорію прав людини досліджували у своїх працях І.Бабкін, В.Горбатенко, В.Скиба, В.Селиванов, І.Кресіна, П.Рабінович, С.Наумкіна, І.Яковюк та ін. У вітчизняній літературі доводиться, що позитивні права і свободи людини, які формуються суспільством, не повинні суперечити їх природним правам і свободам.

Тепер звернемось до іншої атрибутивної властивості громадянського суспільства кратологічного походження – явища **демократії** або так званої “політичної участі” у функціонуванні механізму державної влади. По-іншому, - “політична участь” - це елемент загально кратологічного процесу у структурі соціального організму країни, що породжується природними властивостями об’єкту політичного управління – громадянського суспільства, що діє за принципом зовнішнього доповнення.

Проблема оптимізації політичної участі народу у реалізації державної влади знайшла досить широке віддзеркалення у літературі. Джерельну базу дослідження цього аспекту складають **історико-філософські та державно-правові аспекти організації державної влади та управління**: класичні роботи “Артхашастра”, Конфуція, Платона, Аристотеля, Цицерона, праці філософів епохи середніх віків (Аврелій Августин, роботи авторів епохи Відродження (серед них Н.Мак’явеллі), праці учених епохи буржуазних революцій у Європі (Г.Грацай, Б.Спіноза, Т.Гоббс, Дж.Лок), роботи французьких просвітників Ш.-Л.Монтеск’є, Ж.Ж.Руссо, Г.Бабеф) праці “батьків – засновників” США (Т.Джефферсона, А.Гамільтона). До цього ж роду робіт віднесемо узагальнювальні роботи В.Денисенка та Б.Рассела.

Політичний процес у східних слов'ян – М.Бердяєв, Л.Карсавін, О.Платонов, Б.Рибаков, В.Кожінов, І.Ільїн, Л.Тихомиров, П.Чаадаєв, В.Шубарт, М.Грушевський, М.Драгоманов, В.Потулицький, Д.Ліхачов та ін.

Концепції політичного розвитку: а) концепція “соціології розвитку” – М.Вебер, Т.Парсонс та ін.; б) “оригінальний” (первинний, західний) політичний розвиток – Р.Арон, Д.Белл, Р.Даль, М.Фрідман, Е.Фромм, В.Хоросей ін.; в) вторинний (“відображений”, наздоганяючий, незахідний) політичний розвиток – Г.Алмонд, С.Верба, М.Осушний, Д.Коулмен, Д.Ростоу та ін.; г) корекція ліберально-демократичної моделі вторинного політичного розвитку – С.Ханінгтон (консервативна доктрина), Р.Даль (теорія поліархії); д) альтернативні концепції вторинного політичного розвитку – Л.Алаєв і А.Володін, Сунь Ясен, Ден Сяопін, М.Каддафі, Г.Чурін й ін.; є) соціалістичний розвиток – К.Маркс, Ф.Енгельс, В.Ленін, Й.Сталін та ін.

Взаємодія політичних систем – О.Арін, Ж.П.Бодріяр, З.Бжезинський, Г.Кіссінджер, Ж.Атталі, О.Дугін, О.Панарін, О.Зінов'єв, О.Уткін, С.Хантингтон, Ю.Шишков, О.Ясько та ін.

Сучасний стан політичних систем, що розвиваються – Р.Абдулатіпов, Г.Арбатов, Б.Венн, О.Дугін, А.Романюк, О.Зінов'єв, Г.Зюганов, С.Кара-Мурза, А.Колодій, Ю.Шведа, А.Подберьозків, С.Наумкіна, Ф.Рудич, А.Білоус, С.Фадєєв, І.Чубайс, І.Шафєревич та ін.

Література із загальних питань подолання криз демократичного розвитку – М.Вебер, О.Солженіцин, А.Глухова, Р.Дарендорф, В.Педоренко, П.Рабінович, В.Санько, В.Горбатенко, В.Цветков, І.Тихомирова, А.Уткін та ін.

Праці з питань організації доктринальної влади – програма партії “Єдинение”, К.Гаджиєв, В.Дергачов, М.Кастельс, А.Пахарєв, С.Рябов, Ю.Сурмін, О.Уйомов, Е.Тоффлер та ін.

Праці з проблем політичної участі – Л.Гозман, Є.Шестопал, П.Данливі, М.Дюверже, Б.Констан, Г.Лебон, С.Ліпсет, Дж.Сорторі, Д.Юм та ін.

Джерела з політичної історії США (механізм взаємодії держави та громадянського суспільства) – В.Кривохижа, В.Лісічкін, Л.Шелепін, Дж.С.Най, мол., О.Токвіль, Д.Вілсон, А.Шлезінгер, М.Яковлев та ін.

Джерела з питань теорії соціальних і політичних систем у нестабільних і перехідних станах – П.Сорокін, О.Бабкіна, В.Горбатенко, Є.Кубко, Л.Ларуш, Р.Матвеев, М.Михальченко, О.Чемшит та ін.

Міжнародні та національні правові акти з питань конституційного права, прав і свобод людини; статистичні збірники, матеріали аналітичних центрів соціологічного і політологічного спрямування, періодична преса.

Знайомство зі змістом цих джерел з проблеми формування демократії, як форми існування влади громадянського суспільства, дає нам змогу зазначити, що усі вищеназвані автори виходять з розподілу суспільства на еліту і масу. Право суб'єкта на владу зумовлюється тим, що еліта - найцінніший елемент суспільства, який має найвищі творчі здібності в найважливіших для суспільства сферах життя. І оскільки будь-яке суспільство має потребу в управлінні, панування еліти об'єктивно вигідне народові.

Ціннісна теорія еліт містить положення про те, що формування еліт є не так боротьба, як процес природного відбору суспільством найкорисніших його представників. При такому розумінні елітарність суспільства впливає з рівності стартових можливостей, а отже, - не суперечить демократичним принципам. Правда, при цьому в бік народу робиться реверанс, коли за народом визнається роль хоч і не локомотива, але, все ж таки, колеса історії.

Зрозуміло, що з поправкою на епоху, форма панування також докорінно змінюється, наприклад, еліта сьогодні не стільки панує, скільки

керує масами з їх добровільної згоди. При цьому виявляється, що хоча еліти і перевершують маси в прийнятті демократичних цінностей, але вони набагато консервативніші щодо визнання соціально-економічних прав людей.

Вважається, що у сучасному західному демократичному суспільстві влада об'єктивно розщеплена між різноманітними групами інтересів та іншими інститутами держави та громадянського суспільства. Ці останні мають реальну можливість за допомогою різноманітних прийомів політичного тиску (індивідуального чи колективного) заявляти про свої інтереси, домагатися ухвалення вигідних їм політичних рішень і блокувати неприйнятні. До того ж, плюралізм еліт породжує базу для динамічних соціальних компромісів. Це означає, що кожне конкретне співвідношення влади та підлеглості конструюється на основі консенсусу для розв'язання цього суспільно прийнятного соціального завдання. Нове завдання вимагає створення вже іншої владної комбінації.

Отже, демократія на боці громадянського суспільства через механізм політичної участі народу країни або його окремих верств населення у саморусі інституту влади проявляє себе, як зовнішня інтегрована функція всього громадянського суспільства по відношенню до державної влади у загальному механізмі саморегуляції соціального організму країни.

При цьому будь-яке більш - менш розвинене громадянське суспільство володіє необхідними властивостями для *громадянського поступу*: а) спроможністю добровільно (поза втручанням держави) самоорганізовуватися у групи, братства, товариства, кооперативи, організації, громади задля господарської та культурно-освітньої співпраці; б) громадянською активністю, яка залучає до відданості суспільним справам і громадянської солідарності; в) громадянською свідомістю, яка підтримується самодисципліною і самоконтролем,

співробітництвом, довірою, порядністю, здатністю до жертвності задля громадського добра; г) диференціацією і плюралізмом соціальних та виробничих груп, взаємодія між якими тяжіє до субсидіарних форм складання здібностей і зусиль.

Перелічені складові громадянського поступу виражають міру "*соціального капіталу*", значення якого (гальмувати корисливість, перешкоджаючи шахрайству та обдурюванню) зростає конгруентно з економічним розвитком. Беручи до уваги процесуальний характер соціальних трансформацій, формування громадянського суспільства може розглядатися в аспекті громадянського поступу (розвитку) певної спільноти.

Ключовими елементами поступу є: а) виражена тенденція до індивідуальної свободи, незалежності і самоорганізації життя і, відповідно, до громадського самоврядування; б) нагромадження соціального капіталу; в) поглиблення індивідуальної та приватної сфери; г) формування вимог публічної відкритості спільних громадських рішень; д) супровідне формування належної дискурсивно-етичної практики.

Як висновки до підрозділу, на основі аналізу типових форм інтерпретацій, можна прийняти таке визначення: громадянського суспільства - це солідаризований вплив громадськості на формулювання та реалізацію рішень влади щодо дотримання прав людини та гарантії її вільного розвитку на основі визнання субсидіарного самовизначення кожної особи.

При цьому демократичні процедури залучають суб'єкти громадянського суспільства, якими є вільні і рівноправні індивіди, до включення владних потенцій громадянського суспільства у загальний процес саморегуляції соціального організму країни. А.Карась обґрунтовує, що громадянському суспільству притаманні такі структурні елементи: а) добровільні об'єднання громадян або неурядові (недержавні) організації;

б) місцеве самоврядування; в) спільний поділ вартості, що є підґрунтям національної ідентичності; г) громадянські рухи і політичні партії, які не перебувають на жодному рівні влади; д) незалежні засоби масової інформації; е) громадська думка; є) прозорі і підконтрольні громадськості вибори і референдуми; ж) сформовані на основі громадян форми судових та правоохоронних органів (колегії присяжних, муніципальна виборна міліція); з) дискурсивно-етична практика здійснення свободи людини у сфері культури, освіти, повсякденних норм спілкування і поведінки, громадської і політичної активності.

На думку цього автора, структурні чинники громадянського поступу розгортаються: а) через формування громадського самоврядування у всіх сферах соціокультурної активності: від місцевої спілки, організації, корпорації - до релігійної і територіальної громади; б) через диференціацію від влади господарсько-економічних організацій і визнання права на приватну власність; в) через продукування відповідних документів, у яких фіксуються юридично-правові відносини і форми регулювання конфліктів, суперечок та намірів врядування; г) через піднесення свободи і гідності людини в артефактах культури, що здійснюються в особливостях мови і мовлення, у фольклорі, пісенності, літературі, образотворчому мистецтві, освіті, науці; д) через звичаї, традиції, етичні устої, форми державного врядування або його документально засвідчені наміри відносно демократичних, горизонтальних навичок тощо; ж) через толерування плюралізму етнічних меншин та релігійних громад, визнання за індивідом вільної участі у них.

При цьому А.Карась робить цілком слушний висновок про те, що громадянське суспільство - значно складніше явище; воно існує у стані процесуальності, підлягає змінам і пов'язане з дискурсивними, інтелектуальними і культурними фільтрами та практиками, спрямованими

на підтримування і продукування умов вільного самовизначення людини. І ми з цим погоджуємось тільки з невеличкою поправкою сутність якої полягає у наявності у структурі громадянського суспільства недержавної форми влади, що разом з державною владою утворюють цілісний інститут влади. Саме він системно обслуговує інтегровану цілісність – громадянське суспільство і державу – соціальний організм будь-якої країни.

Отже, у ході реалізації мети даного дослідження є сенс розглядати поняття “влада” і “свобода”: по-перше, як співрозмірні, а по-друге, - як такі, що висвітлюють проблемну ситуацію з різних боків. На нашу думку тут доречним розуміння вживання терміну “влада” – з зовнішнього впливу на формування громадянського суспільства, а “свобода” і “демократія” – з боку внутрішнього стану або кратологічних потреб будь-якого громадянського суспільства.

Таким чином, по-перше, доведено, що громадянське суспільство дійсно має кратологічну потребу, що проявляється назовні, як свобода індивіда або набуває недержавної форми влади. По-друге, воля особистості не тільки упорядковує власну життєдіяльність громадянського суспільства, а й реалізується за межами громадянського суспільства, тобто у проблемному полі державної влади завдяки політичній участі. По-третє, недержавна влада, як соціальне явище, має морфологічну і функціональну характеристики. По-четверте, реалізація волі особистості, рівно як і політична участь суб’єктів громадянського суспільства у самовідтворенні інституту влади, ґрунтується на певній політичній культурі. По-п’яте, воля особистості або свобода суб’єкта громадянського суспільства принципово може реалізуватись, як у вимірі його внутрішнього простору – тоді ми маємо процес самоорганізації або саморегуляції, так і у зовнішньому – у процесі взаємодії з державною формою влади завдяки так званому механізму політичної участі.

Однак тут не усе так просто, оскільки гіперболізація прав людини має

негативні наслідки для суспільства і веде до накопичення сутнісних протиріч у соціальному організмі країни і регіонів. Тому далеко не випадково в останні роки все помітнішою стає тенденція посилення боротьби навколо прав людини та прав етнонаціональних меншин. Як слушно зазначає професор Школи права Нью-Йоркського університету Т.Френк, ця боротьба розгорілася у трьох площинах: 1) юридичній (у національному законодавстві та міжнародному праві); 2) мілітарній (на полях боїв у Чечні, на Балканах, на Близькому Сході тощо) та 3) науковій. Наголошуючи на останньому, Т.Френк зазначає, що “вирішальна інтелектуальна боротьба точиться між силами Локківської індивідуальної свободи й тими силами, що захищають комунітаристські (колективні) цінності” [83].

Тепер можна перейти, нарешті, до відбору засобів дослідження влади громадянського суспільства, оскільки недержавна форма влади має свої специфічні риси, що не знаходяться на поверхні, а тому потребують застосування спеціальних дослідницьких процедур.

1.3. Методологічний інструментарій та категорії дослідження

Метою даного підрозділу є обґрунтування способу організації дослідження і вибір інструменту для вивчення проблемної ситуації, що покладена в його основу. При цьому слід виходити з того, що вихідними аксіоматичних засобів будь-якого дослідження виступають поняття. При цьому виявляється, що в ході дослідження влади громадянського суспільства одні поняття виступають як такі, що освоюються, а інші – як такі, за допомогою яких перші освоюються, тобто являють собою інструментальні засоби пізнання. Критерієм їхнього розподілу є, на нашу думку, функція або роль, що притаманна конкретному поняттю в процесі пізнання явища на тому чи іншому рівні теоретичного аналізу.

Аналіз поняття – це та сила, яким політологія, як користувач філософського знання, впливає на науку. Це підтверджує і Гегель, який на питання, що таке філософія, відповідав: „Своєрідна риса цієї науки полягає в тому, що в ній її поняття лише, як видно, становить її першопочаток, насправді лише весь розгляд цієї науки є доказ і, можна сказати, власне знаходження цього поняття; поняття є по суті результат такого розгляду” [47, 8].

І ще одне принципове зауваження. Оскільки самоорганізація громадянського суспільства та саморозгортання влади як моменту його саморегуляції ґрунтується на потребах людини, то ці обидва явища, а рівно й як їх взаємодія, повинні аналізуватись на основі законів синергетики та діалектики, а їх принципи розглядатися як механізм практичного застосування перших до соціально-політичної дійсності [33; 88; 152; 162-164].

До основних понять та принципів синергетики, що мають бути використані у якості інструментарію даного дослідження ми відносимо: нелінійність, відкритість, нерівноважність, дисипація, спонтанність, біфуркація, атрактор, флуктуація, самоорганізація, саморегуляція, регуляція, ентропія, фрактал, параметри порядку та ін. Саме вони обслуговують загальний теоретичний конструкт, крізь призму якого синергетика дивиться на породження і динаміку складних систем до яких ми відносимо, безумовно, громадянське суспільство і систему саморегуляції соціального організму країни.

Крім того, тут повинна бути сформована сучасна світоглядна картина на самоорганізацію соціального світу. Сутність якої має полягати у визнанні світогляду як ціннісно-ментальної структури, що включає в себе картину світу (онтологічний аспект), систему цінностей (аксіологічний аспект), систему правил або алгоритмів поведінки (нормативний аспект), погляд на

людину (антропологічний аспект) та стратегіями поведінки, що забезпечують виживання (праксіологічний аспект) [13; 29; 33; 58; 128]. К.Маркс, наприклад, розглядав соціум як деяку систему людських відношень, з приводу власності, влади, матеріальних і духовних ресурсів, що складається не проходячи через свідомість людей і в цьому сенсі являє собою деяку систему об'єктивації, тобто онтологію.

Це, одночасно, веде до визнання у свідомості не тільки багатовимірності матеріального і духовного світу, але й його іномірності, як можливість існування інших планів буття [102, 3-6]. Це досліджується сьогодні апаратом синергетики. Вона ж важлива для розуміння механізму співіснування держави і громадянського суспільства у межах соціального цілого. Бо громадянське суспільство саме те утворення соціального світу, що потребує принципу терпимості, діалогу, полілогу, консенсусу, вимоги етичної відповідальності. Існування влади у просторі держави і у просторі громадянського суспільства – це дві великі різниці. І наша мета не тільки подати владу громадянського суспільства як розгалужену й самодостатню систему, а й показати її взаємодію з владою держави у складі соціального організму країни.

Після цього є сенс визначитись з методами дослідження суперечності, що покладена нами в основу проблемної ситуації. Крім того, принципи та методи складають методологічний фундамент будь-якого дослідження, тому розглянемо їх більш детально.

Таким чином, ми можемо почати теоретичне дослідження влади громадянського суспільства, як підсистеми соціального організму країни, єдність форми і змісту яких має бути досягнута розумом дослідника і постати перед нами як специфічне соціальне і політологічне явище. Підтвердження цій тезі ми знаходимо у Гегеля, що писав: “Реальність, яку набуває ідея як природна життєвість, є тому реальність, що являється. Явищем називається

не що інше, як існування реальності, що не володіє буттям безпосереднього в собі, а покладена в своєму існуванні негативним чином. Однак процес заперечення безпосередньо зовні існуючих членів як діяльність ідеалізації включає в себе не тільки негативне відношення; в цьому запереченні він є також тим, що утверджується як для-себе-буття” [48, 131].

Нагадаймо, що вище ми відпрацьовуємо робочу гіпотезу про те, що влада є самостійним соціальним інститутом, що виник природним шляхом у структурі соціального організму країни. Аналогічними утвореннями, що обслуговують функціонування та розвиток соціального цілого є релігія, шлюб, освіта та інші. При цьому термін “влада” для нас ширший ніж поняття “політична система” або “політична влада”. Політична система/влада – це тільки один компонент структури соціального інституту влади, наряду з існуванням релігійної, економічної, соціальної, ідеологічної, духовної, нарешті, неформальної, кримінальної влади.

Тож, для плідного вивчення влади громадянського суспільства треба мати такі засоби гносеологічного аналізу, що дозволили б вивчати не тільки їх морфологію та діапазон функціональних дій, але й механізм її взаємодії з інститутом влади держави, як відносно самостійних підсистем соціального організму країни.

Конструктивність подальшої роботи гарантується упорядкованістю дій, щодо відбору засобів аналітичної роботи яка розпадається на три частини. Перша з яких торкається обґрунтування загальних принципів та методів дослідження проблемної ситуації, влади як самостійного феномену або основної категорії політологічного аналізу, про що мова вже йшла у першому підрозділі даної роботи; друга – розчленуванню складових проблемної групи на складові з метою уточнення їх властивостей, власне тут мова має йти про владу громадянського суспільства, як різновид влади взагалі; нарешті, третя – синтезу визначених протилежностей суперечності в органічну

цілісність, що підтримуючи одне одного забезпечує ефективність життєдіяльності цілого – систему саморегуляції соціального організму країни та його подальший розвиток. Усе це є знаряддям визначеної організації предметного змісту дослідження даної проблеми у подальшому, яка розпадається, в свою чергу, на сукупність внутрішніх та зовнішніх зв'язків.

Саме така сукупність уявлень про ці дві складові у структурі соціального організму країни виступає як система методологічних орієнтирів при досягненні складних об'єктів. Послідовна відповідь на поставлені вимоги методологічного характеру розкриває об'єкт дослідження, знімає проблемну ситуацію, що покладена в основу даного політологічного дослідження.

Попередній аналіз вже довів, що для ефективного пояснення походження і природи соціального явища – влади громадянського суспільства – треба вдатися до законів синергетики, що є відправною точкою появи принципово нових образів та уявлень в науці. Бо саме у площині громадянського суспільства феномен влади проявляється й функціонує як спонтанність і тому фіксується нормами так званого природного права.

Вітчизняна філософія і політологія дуже довго йшла до цього. Залишилися неопрацьованими цілі пласти проблем, надто актуальних як у науковому, так і у практичному планах, а саме: самоорганізація громадянського суспільства і нелінійність становлення потреб людини, стохастичність становлення інституту влади, волевиявлення та самореалізація особистості – усе це підкоряється синергетичним, а не лінійним законам. Інакше не було б місця політичним проривам або революціям в історії людства. При цьому самоорганізація розглядається як самовільна координація спільної та узгодженої діяльності елементів громадянського суспільства у процесі переходу від біфуркації до стійкого стану аж до утворення нової його структури.

Але сьогодні, нарешті, ми підійшли до розуміння соціального світу не як проекту, який можна „прорахувати” за елементарними законами лінійної перспективи і передбачити все до кінця, а як глобальної системи, яка сама себе породжує і існує виключно за нелінійними законами.

Якщо застосувати закономірності синергетики до становлення влади громадянського суспільства, то тут треба виділяти атрактори, що утворюють різні її види і підвиди у просторі родового життя людини; знаходити точки біфуркації, коли навіть малий вплив може призвести до непередбачуваного, швидкого („лавиноподібного”) розвитку процесу становлення влади громадянського суспільства; прояви активності (флуктуації) приватної владної ініціативи (роль особистості в історії) та використовувати інший інструментарій синергетики.

При цьому залучення принципів синергетики до вивчення взаємодії влади громадянського суспільства з державною владою викликане тим, що вона базується на визнанні єдності світу і структурного одноманіття різних його форм. А це веде, по-перше, до пошуку універсальних закономірностей формування та функціонування влади громадянського суспільства в різних умовах, а по-друге, - спонукає до пошуку ізоморфізму або подібності, яка є наслідком загальних властивостей систем різної природи. Останнє для нас є дуже важливим, оскільки в даному випадку громадянське суспільство є продуктом природного процесу, а система влади, що уособлюється у образі політичної системи країни є результатом цілеспрямованої дії людей.

Крім того, саме синергетика виводить нас на розуміння потужного потенціалу ідеї самоорганізації родового життя людини, оскільки держава у нашому випадку приймає участь у формуванні громадянського суспільства опосередковано [194, 566].

Такий екскурс у синергетику – не данина моді, а гостра виробнича необхідність визначити роль цього методу для аналізу влади громадянського

суспільства. Бо саме завдяки інструментарію синергетики можливо пояснити механізм самоорганізації і саморегуляції громадянського суспільства. Тут діє вільна причинність.

У той же час для дослідження закономірностей взаємодії влади громадянського суспільства і державної влади нам необхідно звернутись до **діалектичного методу**, його принципів і законів. Це обумовлено наявністю у цій площині сталих причинно-наслідкових зв'язків, які ефективно розкриваються завдяки принципам матеріалістичної діалектики. Саме вони, відображаючи об'єктивні моменти розвитку світу у всій його різноманітності, орієнтують і направляють наукове пізнання, в тому числі і осмислення влади, на пошук істини.

Це, передусім, принципи об'єктивності, єдності логічного і історичного, системності, цілісності, розвитку, загального зв'язку, причинності, які проявляють себе, як: єдність і боротьба протилежностей; взаємний перехід кількісних і якісних змін; заперечення заперечення; сутність і явище; зміст і форма; структура і елемент; ціле і частина; необхідність і випадковість; можливість і дійсність; причина і наслідок; одиничне, загальне і особливе. Крім цього в дисертаційній роботі використані методологічні принципи, які визначають соціально-філософську специфіку дослідження феномену влади громадянського суспільства:

- принцип історизму, відповідно до вимог якого феномен влади громадянського суспільства повинен розглядатися в закономірному історичному розвитку, в тісному зв'язку з конкретно-історичними умовами його існування в соціумі;

- принцип соціального детермінізму, який орієнтує на розгляд цілісних соціальних ситуацій, дій мас, макроскопічних закономірностей при дослідженні феномену влади, спираючись при цьому на причинне мислення в усіх суспільних процесах;

- принцип комплексності, що націлює на дослідження феномену влади громадянського суспільства з позицій всіх гуманітарних наук;
- принцип діалектичної єдності соціальної теорії і соціальної практики, який вказує на надійний критерій перевірки істинності теоретичних положень, що стосуються феномену влади у її громадянському і державному оформленні.

Застосування даних методологічних принципів дозволяє розглянути феномен влади в контексті історичного розвитку всього людства, визначити функціональну роль явища, що досліджується, в надскладній соціальній системі (соціальному організмі країни), виявити основну закономірність влади, детермінанти оптимізації владних відносин в сучасному соціумі, зокрема в громадянському суспільстві України.

У роботі мають бути використані і загальнонаукові методи, які дозволили найбільш повно провести філософсько-політологічне дослідження феномену влади у проекціях громадянського суспільства і держави.

При розгляді питань, пов'язаних з генезисом розвитку кратологічної думки і особливостями розвитку владних відносин на різних етапах історії людського суспільства, плідно “працюють” передусім принципи єдності логічного і історичного, розвитку, історизму, соціального детермінізму та ін., а також загальнонаукові методи (узагальнення і т. ін.).

Розкриваючи зміст поняття влади і виявляючи, досліджуючи взаємозв'язок між суб'єктом (державою) і об'єктом (громадянським суспільством) як основну закономірність розвитку феномену, який розглядається в даній роботі, не можна обійтись без принципів об'єктивності, системності, цілісності, розвитку, загального зв'язку, причинності, історизму, соціального детермінізму і таких методів, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, моделювання, абстрагування і т. ін.

Для того, щоб застосувати ці принципи до влади громадянського суспільства треба визначитись у порядку приведення їх до технологічного застосування. Нам здається, що це має бути метод сходження від абстрактного до конкретного. Саме він стає фундаментальним засобом теоретичного дослідження влади громадянського суспільства як різновиду існування інституту влади взагалі. Він дійсно являє собою розвинену логічну структуру, яка синтезує в собі інші засоби і принципи пізнання.

Для досягнення мети даного дослідження цінним є те, що вона, в свою чергу, пояснюється через два провідних принципи: системності, яка розкриває морфологію влади громадянського суспільства; і саморуху, яка виявляє функції влади громадянського суспільства, як специфічної підсистеми, у створенні і функціонуванні системи саморегуляції соціального організму країни.

Таким чином, гносеологічні принципи, що знаходять своє цілісне вираження в методі сходження від абстрактного до конкретного, є методологічною основою політологічного дослідження влади громадянського суспільства як підсистеми цілого - соціального організму країни.

Наявність такого комплексу методологічних засобів означає, що проблема дослідження влади громадянського суспільства зведена нами до рівня пізнавальної задачі і ми можемо, нарешті, перейти до її рішення з допомогою політологічного аналізу.

Але тут треба ще уточнити низку провідних понять, якими ми маємо намір оперувати для того, щоб відтворити цілісну модель предмету політологічного дослідження, а саме – владу громадянського суспільства. Це означає, що ми тепер можемо перейти до відбору засобів для *онтологічного аналізу внутрішніх і зовнішніх зв'язків влади громадянського суспільства.*

При цьому в процесі оперативної розробки онтологічного аспекту влади громадянського суспільства можливий рух думки водночас з **двох сторін: внутрішньої** (для відбору вхідних понять з метою опису морфології даного явища) і **зовнішньої** (з метою аналізу якості життєдіяльності цієї морфологічної структури як функціонуючого цілого, що входить складовою до системи саморегуляції соціального організму країни).

При цьому термін „соціальний організм” містить у собі все різноманіття соціальних організмів, з якими досить важко працювати при дедуктивному засобі руху по об'єкту дослідження, оскільки він охоплює відразу все багатство форм соціального світу і утримує усі соціальні інститути, у тому числі й інститут влади.

Таким чином, перехід від родового поняття „влада” до поняття „соціальна влада” або “влада громадянського суспільства” прямо вказує на те, що в методологічному комплексі інструментальних засобів дослідження необхідно мати категорії: рід, вид, підвид, тип, існування, явище, буття, дійсність і деякі інші, які дозволили б упорядкувати множинність видів влади, що спостерігається на практиці. Специфічні ж відмінності, які, безперечно існують між різними видами влади, необхідно далі розглянути окремо, кожного разу пояснюючи причину появи цих відмінностей між внутрішньовидовими, підвидовими та іншими формами їхнього існування, якщо такі будуть виявлені.

Для вирішення цієї задачі ми маємо намір сформувати *три групи* аналітичних понять:

- *першу* для з'ясування морфологічного аспекту влади громадянського суспільства;
- *другу* для аналізу процесу функціонування підсистеми влади громадянського суспільства як специфічного цілого;

- *третю* для пояснення її функцій у алгоритмі саморегулювання цілісної системи – соціального організму країни.

Інструментарій морфологічного аналізу. Система філософських і політологічних категорій даного типу повинна стати своєрідним „матеріалом”, з якого повинна бути виготовлена форма для відтворення тіла влади громадянського суспільства. Це означає, що завдяки застосуванню категорії "морфологія", можна не тільки обґрунтувати специфіку матеріалу, з якого складається влада громадянського суспільства, але і послідовно уявити, завдяки евристичним можливостям ідеї морфогенезу, параметричний опис її органів і, нарешті, відтворити процес самоорганізації структури влади громадянського суспільства.

Природно, що при розгляді морфології соціальної влади ми повинні спиратися на загальні закономірності морфогенезу, встановлені протягом тисячоліть його вивчення. Найвагоміший вклад, як відомо, в нього внесли Аристотель, П.Білий, У.Гарвей, Х.Вольф, І.Гете, Е.Жофруа, Сент-Ілер, К.Бер, В.Гофмейстер, Е.Геккель, І.Горожанкін, А.Северцов та інші.

Дослідження морфології влади громадянського суспільства, як цілісної підсистеми, ми маємо розпочати з її найменшої складової – елементу. Під елементом у нинішньому дослідженні розуміється така мінімальна об'єктивна або суб'єктивна частка політологічної реальності, сукупність яких складається прямо або опосередковано в органічну систему - владу громадянського суспільства. Оскільки елемент виступає як своєрідна межа членування соціального об'єкту, то власна його будова за звичай не береться до уваги при характеристиці цілого.

Принципову відмінність між елементами і підсистемами що складаються з елементів у складі соціального цілого ми проводимо на підставі поняття функції. Під функцією ми розуміємо те, що повинно зробити те чи інше соціальне утворення для того, щоб владна система зберігала

цілісність і життєздатність. Уявляється, що основною атрибутивною властивістю елементу є його спроможність інтегруватися зі своєю протилежністю в систему і утворювати синтетичну функцію комплексного утворення або компоненту.

Уявлення про можливість взаємодії названих вище елементів між собою породжується завдяки наявності у них „функції”, а конкретизується через поняття „зв'язок”. Зв'язок це взаємообумовленість існування явищ, роз'єднаних у просторі або часі. Поняття „зв'язок” — одне з найважливіших наукових понять: з виявлення стійких необхідних зв'язків починається пізнання складових соціального інституту влади.

Багатоманіття сучасних уявлень про зв'язок знаходить відбиток у безлічі їхньої класифікації. У даному дослідженні використовується класифікація зв'язків, запропонована Е.Юдіним [див.: 225, 188-192]. Тому вихідними зв'язками в даному дослідженні визнаються наступні: структурування, взаємодії, конфліктування, породження, перетворення, функціонування, розвитку, управління і корекції. Поряд з ними ми природно розрізняємо *внутрішньовидові соціальні зв'язки*: економічні, виробничі, соціальні, політичні, аксіологічні, ідеологічні та інші.

Наведемо важливі для нашого дослідження розмежування у розумінні терміну „зв'язок”. У значенні суспільного аспекту ми згодні з відомим визначенням терміну „соціальний зв'язок”, даного К.Марксом [119, 346]. Він же, в іншому місці, підкреслюючи соціальний характер, писав, що „він є пасивний зв'язок, що змушує людину відчувати потребу в тому найвидатнішому багатстві, яким є інша людина” [122, 125].

У фізичному значенні зв'язок ми розуміємо як актуально здійснювану взаємодію носіїв фізичної або матеріальної і психічної чи інтелектуальної енергії. У космологічному значенні - як еднаюча єдність видів інституту влади у різноманітті. Нам ніяк тут не можна обійтись, оскільки ми маємо

намір розглянути систему саморегуляції соціального організму країни, без пояснення терміну „зв'язок” у кібернетичному значенні. Особливо слід підкреслити важливість включення до комплексу методологічних засобів таких видів зв'язку, як „*прямий зв'язок*” і „*зворотний зв'язок*”. На це прямо вказують досягнення сучасної біології, кібернетики, синергетики і філософський аналіз механізму управління, що свідчать про історичну зумовленість, закономірності і єдність походження всіх живих організмів, про те, що у всій складній картині живої природи спостерігаються діалектична логіка, точна організація, що повторюється від найпростіших до вищих організмів. Відповідно і в ноосфері механізм управління з його функціональними ланками і зв'язками лежить в основі структур технічних систем і суспільних інститутів, а значить і в соціальному організмі країни.

Принцип зворотного зв'язку Н.Вінер називав „посохом сліпого” і „секретом життя”, а французький біолог П.Латиль „секретом загальної упорядкованості (організованості)”. Будь-яка функціональна система при ефективному використанні негативного зворотного зв'язку стає самовдосконалюючою, розвивається еволюційно і не потребує перебудови [див.: 1, 76].

За наявності морфологічних одиниць з функціями і зв'язками, що вже розвинені або розвиваються, в соціальному явищі відбувається процес самоскладання соціальних структур, пояснити характер і властивості яких практично неможливо без включення в арсенал засобів дослідження поняття „*самоорганізація*”.

Природним продуктом процесу самоорганізації є якісно новий стан соціального об'єкту, що характеризується поняттям „організація”. З приводу останньої Г.Югай у роботі "Общая теория жизни" пише: „Слово „організація” походить від давньогрецького „органон”, що значить частина організму, яка виконує певні функції цілого, або від латинського „органум”,

що значить знаряддя або інструмент для досягнення певних цілей, результатів. В обох випадках під „організацією” розуміється взаємодія частини і цілого” [224, 95]. З цим важко не погодитись.

Але категорія "організація" виявляється багатообразною в нашому дослідженні. Ми змушені її застосовувати, в одному випадку як внутрішню упорядкованість, погодженість взаємодії більш-менш диференційованих і автономних частин цілого, зумовлену його побудовою. В іншому – як сукупність процесів або дій, що ведуть до утворення і вдосконалення взаємозв'язків між окремими видами влади, що є складовими соціального організму країни.

У той же час ми будемо уникати вживання поняття „організація” в значенні об'єднання людей, спільно реалізуючих деяку програму або мету і діючих на основі певних процедур. Принципова різниця між організмом і організацією в тому, що організм народжується з природного космічного життя і сам народжує собі подібних. Ознака ж народження є ознакою організму. Організація ж зовсім не народжується і не народжує [див.: 18, 150].

У літературі розмежування різноманітних аспектів розуміння структури позначене чотирма особливими термінами: „структура як ціле”, „структура в цілому”, „вся структура”, „структура як така”. Однак найчастіше в науці вживається одне поняття, просто „структура”, без уточнення того, про що йдеться. Тому ми поділяємо позицію тих авторів, що вважають безперспективними подібні спроби термінологічної диференціації різноманітних аспектів, різних тлумачень структури на шкоду єдиному її розумінню, що відбиває специфіку змісту категорії.

Отже, викладені вище вихідні поняття для розробки проблеми влади громадянського суспільства дозволяють нам підійти до визначення заключного терміну даного роду поняття *системи*, причому такої, яка сама

себе розвиває. Тут ми маємо намір спиратися на той вклад у розуміння системи, що внесений в методологію системних досліджень такими ученими як А.Аверьянов, В.Афанасьєв, І.Блауберг, Д.Гіг, І.Кант, В.Карташев, А.Кравець, В.Кузьмін, І.Новик, Е.Семенюк, В.Тюхтін, І. Фролов, Е.Юдин та інші.

Універсальним є визначення системи, що, як нам уявляється, може служити основою, відправним моментом сучасного тлумачення даного поняття: система „це сукупність елементів що перебувають у відношеннях і зв'язках одне з одним, яка утворює певну цілісність, єдність”. Тут зафіксовані два основних моменти, що характеризують систему: по-перше, це не одиничний об'єкт, а множинність; по-друге, не будь-яка множинність, а неодмінно пов'язана, саме в силу цього зв'язку вона володіє внутрішньою цілісністю [див.: 22, 29]. А.Кравець додає до цього ще один істотний момент – виокремлення системи з її оточення, визначаючи її як „специфічно виділене з навколишнього середовища цілісної множинності елементів, об'єднаних між собою сукупністю внутрішніх зв'язків або відношень” [94, 44-45].

З безлічі існуючих визначень системи В.Садовський і Е.Юдін виділяють інваріант значення даного поняття: “1) система являє собою цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів; 2) вона утворює особливу єдність з середовищем; 3) як правило, будь-яка система, що досліджується, являє собою елемент системи більш високого порядку; 4) елементи будь-якої системи, що досліджується, в свою чергу звичайно виступають як системи більш низького порядку” [74, 12].

І, нарешті, останнє зауваження. Воно пов'язане з необхідністю побудови **евристичної моделі влади громадянського суспільства як складової системи саморегуляції соціального організму країни**. Коли ми тут говоримо про систему, то природно йдеться про філософське

конструювання номенологічного світу. Тут ми залучаємо ідеї Канта, Фіхте і Шеллінга. Останній, наприклад, писав: „Властивістю так званих динамічних категорій, що кидаються в очі... є те, що вони корелятивні” [219, 385]. Вже у Канта, як відомо, мова йшла про понятійне конструювання.

Побудувати модель влади громадянського суспільства, а це можливо зробити на евристичному рівні, означає створити з понять, що описують громадянське суспільство, певну струнку конструкцію, замкнуту на конкретній генеральній функції. І це принципово можливо, тому що „кожне поняття займає в системі своє місце, для якого воно тільки і передвизначене і що визначає його значення і межі застосування”, — писав Ф.Шеллінг [219, 20].

Інструментарій для функціонального аналізу. Як відомо, до сутності функціоналізму як принципу аналізу явищ суспільного життя відноситься вичленення об'єкту, що досліджується як ціле. „Вихідна проблема функціоналізму, відзначається у "Філософському енциклопедичному словнику", вичленення цілого” [194, 718]. Засіб вичленення цілого зумовлений явними або прихованими передумовами теоретичного мислення. У даному випадку це розкладання соціального інституту влади на складові органи, виявлення функціональних залежностей як між цими складниками, так і між складниками і цілим.

У вітчизняній традиції принцип функціоналізму реалізується завдяки орієнтації дослідника на з'ясування функцій одних соціальних явищ по відношенню до інших у рамках даного конкретного цілого. Тому функціоналізм виступає в дослідженні як методологічний принцип ефективного упорядкування видів владних відносин у цілісну картину. За своїм змістом функціоналізм орієнтує нас на аналіз життєдіяльності соціальних одиниць – носіїв влади, тобто на виявлення механізмів і засобів їхнього відтворення, повторність, самовідтворення без зміни основних

параметрів. Він припускає можливість тимчасово відволіктися від динаміки процесу.

Водночас, він орієнтує нас на вивчення залежності, що спостерігається між різноманітними сторонами єдиного кратологічного процесу, тобто на необхідність кількісно вимірювати, якою мірою зміни однієї частини системи виявляються похідними від змін в іншій її частині.

Тут важливу роль відіграє поняття функції, що має при цьому **два значення**: *службова роль („призначення”)* одного елементу соціальної системи по відношенню до іншого або до системи в цілому (наприклад, функції держави, права, економіки, науки, освіти, виховання та ін.); *залежність в рамках даної системи*, при якій зміни в одній частині виявляються похідними (функцією) від змін в іншій її частині. Без глибокого розуміння взаємозалежності функцій ми просто не зможемо обґрунтувати структуру системи саморегуляції соціального організму країни. І в цьому смислі функціональна залежність може розглядатися як вид соціального детермінізму між різновидами влади.

Включення в комплекс пізнавально — інструментальних засобів поняття **саморегулювання** винятково необхідне з декількох причин. *По-перше*, тому що без нього неможливо довести до логічного кінця аналіз феномену влади громадянського суспільства. *По-друге*, тому що введенням до арсеналу методологічних засобів дослідження таких понять як „інформація”, „управління”, „регулювання”, „керівництво”, „зворотний зв’язок” і деяких інших, ми значно поширюємо свої можливості в справі вивчення обраної проблеми. *По-третє*, це дозволить довести вивчення морфогенезу до логічного кінця, оскільки в його ході на етапі функціонування в структурі соціального організму виникає спеціальний орган для реалізації функції саморегулювання. У горизонті громадянського суспільства такими органами є система місцевого і регіонального

самоврядування. Ця форма суспільного устрою зафіксована у таких міжнародних правових документах як Всесвітня декларація та Європейська хартія про місцеве самоврядування. Більш докладно характеристика системі місцевого і регіонального самоврядування викладена в колективній праці “Основи демократії” (2002) [див.: 142, 281-321].

Отже, саморегулювання, як всяка життєво важлива функція соціального організму країни, створює собі *морфологічний орган управління*. Про самостійність життя органу управління соціального організму свідчить його власне життя, що створюється за особливими законами інформаційного спілкування. Механізм підтримки динамічної постійності функціонування управлінської системи соціального організму в заданих межах формує особливу управлінську структуру в органі управління, що отримала в науковій літературі назву **гомеостат**. Гомеостат це базисне функціональне поняття механізму обробки інформації. Він реалізується на різноманітних матеріальних носіях. Модель гомеостата і його властивості розроблені Ю.Горським [див.: 51, 172].

Як вже було зазначено вище, властивість саморегуляції притаманна соціальному процесу та громадянському суспільству як своєму прояву. Власне суспільство і може бути системою тільки тоді, коли в її структурі з'являються регулятивні (саморегулятивні) процеси. Завдяки їм воно здатне зберігати цілісною свою структуру й спрямованість свого руху як зворотного, так і незворотного. Процес переходу елементів у суспільстві, або хоча б їхній рух від одного матеріального утворення (діючого) до іншого (того, на який здійснюється вплив) виражається в результаті зміни трьох параметрів. Перший це субстратний – параметр якісного і (або) кількісного складу цих елементів; другий – процесуальний, що виражається у складі і (або) інтенсивності його процесів (у тому числі руху його елементів); третій – структурний, що визначає характеристики

упорядкованості (співвідносин) його елементів і (або) процесів, що його складають. З цього випливає мета регуляції (саморегуляції) – виконання стабілізуючої, інтегруючої й еволюціонізуючої (відтворюючої) функції. Вона є об'єктивною властивістю всіх саморегулятивних систем у тому числі й суспільства.

Отже, про існування регуляції (саморегуляції) у суспільстві потрібно говорити тільки тоді, коли зміни яких-небудь параметрів самоорганізованої системи, що розглядається, тим чи іншим способом, впорядковуються (у просторі або часі). При цьому префікс “само” означає, що процес регуляції направлений на самого себе або, у зворотному викладі – показує, що соціальний світ може сам себе упорядковувати тобто здійснювати автоматично і без сторонньої допомоги [див.: 140, 617].

Таким чином, саморегуляцію можна визначити як сукупність впорядкованих відносно один одного в просторі та циклізованих у часі процесів стихійної або свідомої локалізації змін, що відтворюють здатність системи до еволюції у результаті дії зовнішніх та внутрішніх впливів.

У соціальному організмі країни процеси саморегуляції впорядковуються у вигляді системи саморегуляції. Під сутністю системи саморегуляції ми будемо розуміти її внутрішній зміст, що виражається в єдності всіх багатоманітних і суперечливих форм її буття. При цьому те або інше виявлення (вираження) системи саморегуляції, її зовнішні, безпосередньо дані форми її існування будуть проявлятися у вигляді явища системи саморегуляції.

Зміст системи саморегуляції соціального цілого виступаючи її визначальною стороною, являє собою єдність всіх її складових елементів, властивостей, внутрішніх процесів, зв'язків, протиріч і тенденцій.

Форма системи саморегуляції є способом її існування і вираження змісту її різних модифікацій. Вона, форма, є одночасно внутрішньою організацією змісту, що проявляється у складанні структури системи саморегуляції. В свою чергу, форма системи саморегуляції має відносну самостійність і здійснює активний зворотній вплив на зміст системи: форма, що відповідає змісту, прискорює його розвиток, тоді як форма, що перестала відповідати змісту, який змінився, гальмує подальший його розвиток. У такому випадку може виникнути конфлікт та суперечність між змістом та формою системи саморегуляції, що, в кінцевому рахунку, вирішується знищенням старої і появою нової форми, яка відповідає змісту, що змінився.

При цьому можна тільки шкодувати, що кібернетика і синергетика, які внесли найбільший концептуальний вклад у сучасне світорозуміння, ще не вплетені належним чином у тканину матеріалістичної діалектики. У соціальній філософії, політології, особливо в підручниках, не розкривається сутність найважливіших філософських і політологічних категорій управління, організації та інформації, не кажучи вже про соціальну ентропію.

Інформація досі не визнана філософською категорією, а саме ж інформація і ентропія сьогодні стали основоположними поняттями теорії самоорганізації, саморегуляції і теорії розвитку. Тому у ході даного дослідження ми спираємось на концепцію інформації, що викладена у “Короткому енциклопедичному словнику” [197, 266], що вийшов з друку в Україні у 2002 році. У вищезазначеному виданні інформація подається як одна з трьох основних, поряд з матерією та енергією, субстанцій, що утворюють природний світ, у якому живе людина. Головною характеристикою інформації є те, що, по-перше, на емпіричному рівні вона розглядається не взагалі, а тільки стосовно певної системи

(наприклад, людини, або окремого суспільства). По-друге, інформація – це те, що змінює систему U широкому розумінні інформація – все те, що трансформує. U вузькому – це те, що трансформує інфологічну підсистему системи.

У цьому ж виданні подається й визначення інформації соціальної. Вона визначається як “сукупність знань, відомостей, даних і повідомлень, які фіксуються й відтворюються у суспільстві та використовуються індивідами, групами, організаціями, класами, соціальними інститутами для регулювання соціальних відносин, громадських зв’язків, а також взаємин між особами, суспільством і природою” [197, 267].

Оскільки влада проявляється у горизонті громадянського суспільства як спонтанне явище, то у методологічному підрозділі слід навести декілька ключових понять для з’ясування сутності та механізмів самоорганізації. Одним із найважливіших понять тут є поняття “**системний атрактор**” — стан системи, до якого вона закономірно еволюціонує, виявившись на траєкторії, що притягається атрактором. Форма атрактора задається внутрішніми властивостями самої системи, тобто громадянського суспільства. Рух до атрактору являє собою особливий тип зміни системних станів, у даному випадку – громадянського суспільства.

Іншим терміном тут є “**керуючі параметри системи**” — величини, що характеризують внутрішні і зовнішні умови існування системи. Для нерівновагих систем існують критичні точки значень цих параметрів, що виводять систему в точку біфуркації, коли фазовий портрет системних атракторів різко змінюється. (Наприклад: концентрація речовин, які подаються у розчин, температура на межі середовища,

кількість поживних речовин, що забезпечують розмноження популяції, і т.д.).

До цього обов'язково треба додати термін “точка біфуркації” — значення параметрів системи, при яких порушується стійкість термодинамічної галузі й інших стаціонарних станів системи – громадянського суспільства. Вони стають хиткими щодо флуктуації системи.

Нарешті, чи не найважливіша складова категоріального ряду дослідження – “ентропія” — поняття, що описує відхилення системи від стану термодинамічної рівноваги (ентропія рівноважних (однорідних) станів вище, ніж ентропія нерівноважених (неоднорідних) станів); що вказує на ступінь упорядкованості системи. Закриті системи незмінно еволюціонують у бік росту ентропії. Відкриті системи можуть самоорганізаційно еволюціонувати убік зменшення ентропії (росту упорядкованості) у випадку, якщо негентропійні потоки через границю системи здатні протистояти внутрішньому виробництву ентропії.

Поняття соціальної ентропії стає тим поняттям, що дозволяє замкнути в одній моделі мікро- і макрорівні соціальної динаміки. *Під соціальною ентропією* в роботі розуміється присутнє на рівні *глибинного переживання світу* почуття зв'язаності людини із соціальними системами – громадянським суспільством і державою. Індивідуальний мікрорівнесок у макроентропійні показники визначається тим, наскільки людина відчуває себе з однієї сторони захищеною, а з іншого боку – затребуваною тією соціальною системою, про ентропію якої мова йде (колектив, група, суспільство в цілому).

Ентропія — це основна інтегральна соціодинамічна характеристика соціальної системи – громадянського суспільства. Те, що поняття, яке описує міру стабільності суспільства і міру його близькості до кризових станів, визначається через задану на рівні переживання міру

зв'язаності людини і суспільства, являється найбільш адекватним для опису процесів соціальної самоорганізації.

Отже, ми обґрунтували принципи і методи дослідження влади громадянського суспільства. Довели, що її походження, дія в горизонті громадянського суспільства підкоряється законам синергетики, а взаємодія з владою державною, навпаки, краще розкривається завдяки використанню інструментарію діалектики. Крім того, розглянули низку понять, що використовуються нами у формі допоміжного інструменту вивчення предмету дослідження. Це як правило, семантичні одиниці, що мають або різне тлумачення у сучасній філософсько-політологічній літературі, або не використовуються, або належать до апарату синергетики і тому потребують уточнення сфери їх вживання у даному політологічному дослідженні.

Висновки до першого розділу

Таким чином, розглянувши філософсько-методологічні аспекти вивчення влади громадянського суспільства, автор дійшов наступних висновків.

По-перше, обґрунтоване головне поняття дослідження – “влада громадянського суспільства”, наведені його основні атрибутивні характеристики. Концептуально підтримали рух до всезагального правового громадянського суспільства, в якому “максимальна свобода під зовнішніми законами поєднується з непереборним примушуванням, тобто досконало справедливий громадянський устрій” [77, 12]. Одночасно перетворення народу на реального (а не віртуального) суб'єкта влади означає насамперед розкриття потенційного багатства безкінечної множини дискурсів і максимальне освоєння їх більшістю громадян певного суспільства. При

цьому дискурс постає як комунікативний, інтерсуб'єктивний процес, що зумовлює появу загальноприйнятих норм і принципів сумісної практичної взаємодії людей. Тому демократичне суспільство можна розглядати як комунікативно-дискурсивний простір, в якому панують міжособистісні відносини, що ґрунтуються на засадах справедливості, самокритичності та взаємної поваги.

По-друге, на основі довічного потягу громадянського суспільства до свободи і демократії обґрунтована наявність у нього глибинної кротологічної потреби у владі для реалізації на основі звичаїв або природного права змісту потреб і волі громадянського суспільства.

По-третє, доведена необхідність і переваги комплексного використання методу синергетики для характеристики процесу самоорганізації громадянського суспільства і методу діалектики для аналізу причинно-наслідкових зв'язків між владою громадянського суспільства і владою держави в рамках системи саморегуляції соціального організму країни, у якій вони виступають рівнозначними складовими більш потужної і складної системи.

Тепер можна перейти, нарешті, до аналізу генезису, сутності, змісту та видів влади громадянського суспільства, аналізу її функцій у системі саморегуляції соціального організму країни.

РОЗДІЛ II

ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВЛАДИ ЯК АТРИБУТИВНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. Генезис, сутність, зміст та форми недержавної влади як механізм соціальної самоорганізації

Метою даного підрозділу є аналіз походження, сутності, змісту та форм влади громадянського суспільства. Відшукати початок влади у просторі громадянського суспільства надто складно, оскільки з ідеально-типової точки зору воно є свого роду соціальний простір, в якому люди пов'язані і взаємодіють між собою у якості незалежних один від одного, так і від держави індивідів.

“Чого не вистачає народам, що позбавлені свободи?” – питав А. де Токвіль, і відповідав: “Їм недостає одного: бажання бути вільними” [183, 165]. Однак воля до свободи, потяг до вільнодумства усупереч усім міркуванням про “втечу від свободи”, “туга за залізною рукою” і таке інше іманентно притаманне для людської природи. Вступаючи у систему суспільних відносин, окремий індивід не втрачає свого особистісного начала, своєї безумовної ваги. З точки зору моралі, особистість не повинна перетворюватись у простий засіб, для якого найвищою метою є суспільство.

Суспільство, громадянське в тому числі, – це союз особистостей, і поза ними воно втрачає будь-який смисл. Якість суспільства залежить від якості особистостей, що його складають і які накладають печатку своєї волі, своїх бажань, моральних орієнтирів на форми суспільного життя. Тому природно, що формування громадянського суспільства нерозривно пов'язане з формуванням ідеї індивідуальної свободи, самоцінності особистості. Про це

розмова вже йшла у попередніх підрозділах роботи.

Тепер наше завдання полягає в тому, щоб обґрунтувати логічну точку відліку у часі і просторі громадянського суспільства для аналізу появи паростків феномену соціальної влади на протилежність від прояву політичної влади. Для цього ми вважаємо розділити існування громадянського суспільства, як мінімум на чотири етапи. Цей висновок ми робимо на основі визнання історичного характеру **прав і свобод людини**, які можна вважати досить ефективним критерієм для виділення етапів у процесі формування будь-якого громадянського суспільства.

Під основними правами людини зазвичай розуміють права, що містяться в конституціях держав і міжнародно-правових документах з прав людини, зокрема в загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966), Міжнародному пакті про економічні соціальні і культурні права (1966), а також Європейській конвенції захисту прав людини і основних свобод (1950), Європейській соціальній хартії (1960). Вони забезпечують різноманітні сфери життя людини – особисту, політичну, соціальну, економічну, культурну або духовно-ідеологічну.

Перший етап – це період існування так званого прагромадянського суспільства коли про права людини взагалі мова не йшла. Право як феномен соціального життя, ще тільки набирало силу, а народи жили й керувались у творенні і відтворенні родового життя звичаєм, що формувався і набирав силу протягом майже 350 століть.

Ясно, що ми повинні відшукати у ході аналізу громадянського горизонту суспільного життя начало владних відносин – історично первісну форму системи самоуправління. Вона має бути притаманна, на нашу думку, саме роду. Тому її треба шукати на першому етапі існування підвалин громадянського суспільства.

Влада громадянського суспільства у цей час характеризується тим, що культивується такий тип керівництва, при якому усі члени родової організації добровільно виконують достатньо жорсткі синкретичні норми життєдіяльності, аж до влади глави роду, що носить, за оцінкою Ф.Енгельса, “чисто моральний порядок” [121, 88]. Інструментом реалізації влади виключно є слово.

Соціальна або знакова регуляція, за дослідженнями Б.Ф.Поршньова [150, 171], починається лише з появою істоти, здатної не тільки реагувати припиненням дії на сигнал “не можна” і впливати таким сигналом на інших; не тільки звільняти свої дії від заборони “не можна” дозволом, що ініціюється біологічною потребою – “можна”; але здатного також “забути”, припинити дію сигналу “можна” у всіх справах, що диктують “повинно” - табу спільноти, його звичаї (родові норми). Останні – продукт практичної взаємодії попередніх поколінь, сумісної праці і боїв з загальними ворогами, розподілу їжі і виготовлення предметів, статевих стосунків й виховання дітей – взаємодій первинних, субстанціональних, що опосередковані *словом*.

Оскільки варіанти форм сумісних дій у спільнотах людей спочатку складались стихійно – разом з формами їх словесно-знаковим відображенням, то очевидно, що багато з них розпадались не витримавши перевірку практикою на життєздатність. Тільки ті форми сумісної родової діяльності і їх словесно-знакові відображення, що забезпечували ефективну життєспроможність спільноти людей, в яких вони склалися природним шляхом і збереглися, стали нормами спільнот, що вижили. Зрозуміло також, що слова, які зафіксували життєво важливі форми сумісної діяльності людей, з особливою старанністю передавались від покоління до покоління (як “заповіти предків”). За цих умов влада здійснювалась силою авторитету предків. У цих умовах не потрібно було, як відмічав Ф.Енгельс, “ніяких інших засобів примусу, крім громадської думки” [62, 168].

В умовах тільки усного спілкування найстарші, а доживали до похилого віку лише одиниці, природно ставали хранителями звичаїв – носіями напрацьованої родом інформації, особливо – нормативної. Вожді, колдуни, шамани, знахарі – безперечно, були першими соціальними управлінцями, що регулювали поведінку соплеменників і життєдіяльність роду взагалі.

Таким чином, тут уперше з'явилась, хоча й у самому примітивному, вихідному, первісному вигляді – але якісно нова, вища форма спрямованої регуляції – керівництво, що притаманне лише соціальному рівню організації матерії.

Управління тут, оскільки дорослі члени роду управляють собою самі під керівництвом носіїв родового досвіду, “іде в підставу” системи саморегуляції і стає, як правило, формою підлеглою. Сама ж саморегуляція спільноти набуває в силу цього, історично первинну форму самоуправління – родового, первіснообщинного. ***Це завершення генезису, становлення соціальної регуляції і самий початок епохи її власного розвитку.***

З розвитком стихійної економічної саморегуляції – процесів поділу праці і товарообміну – родовий лад почав вироджуватись. З розколом суспільства на класи – він загинув. З ним пішло з авансцени історії і керівництво цілісним соціальним організмом.

Тож, вона, влада громадянського суспільства, почала розвиватись у залежності від типу формації у структурі якої вона має функціонувати, оскільки саме ця обставина обумовлювала механізми регуляції і саморегуляції історично конкретних соціальних організмів, суспільно-економічних формацій, що були достатньо глибоко проаналізовані у працях К.Маркса, Ф.Енгельса і В.І.Леніна. Це треба визнати як об'єктивну їх заслугу, не зважаючи на те, як би ми сьогодні не відносились до них. Але це інший, історичний, вид аналізу, що ще чекає своїх авторів.

Ми ж тут лише зазначимо, що влада громадянського суспільства при цьому зазнала докорінної зміни. Вона, по-перше, втратила провідну роль в регуляції процесу творення і відтворення життя роду; по друге, - на протязі приблизно 50-ти століть вона попала у жорстку залежність від держави; по-третє, вона почала поступово переходити від стихійної до правової форми.

Другий етап настає з моменту появи політичного суспільства і, відповідно, держави, що відноситься дослідниками до епохи феодалізму. Саме тут найважливіші інститути людського життя, такі як власність, сім'я, організація праці і таке інше у формі феодального володіння землею, станів і корпорацій набули статусу елементів державного життя. Через них реалізовувались відносини окремих осіб до державної організації соціального життя. Окремі члени ще не усвідомлювали приватну сферу. Їх доля була нерозривно пов'язана з організацією або групою, до якої вони належали.

Показово, що у французькій теорії адміністративної монархії XII століття, наприклад, суспільство злито з державою, втілюється в ній. Там відсутнє поняття права, що передує політичному строю й стоїть вище нього. Це поняття вперше з'являється, як відомо, у Гроція і Жюр'є. Її особливістю є відсутність ідеї індивідуальних прав, що призвані поставити межу державній владі. Як відмічав А.Мішель, "конфлікт між індивідом і державою ще не виявляється в той час саме тому, що ідея протиставити їх одне одному не могла знайти місця у системі ідей, що тоді панували у суспільстві [130, 9].

Третій етап настає у буржуазному суспільстві, специфіка якого полягає у поділі політичної і соціальної сфер, політичних і соціальних функцій. Тут правовий статус індивіда виокремлюється від його соціально-економічної ролі у громадянському суспільстві, що перетворює його одночасно у приватну особу і громадянина суспільства. Сфера приватних інтересів, найманої праці і приватних прав вивільняється від політичного контролю. Визначальне значення має об'ява мислителями нового часу усіх

форм спадкоємної влади і станових привілеїв, як таких що втратили свою силу. Вони поставили на перше місце свободу і природні здібності окремого індивіда як самостійної незалежної одиниці соціальної дії. Індивідуалізм, що лежить в основі цього підходу, дістав потужний розвиток разом з гуманізмом, з ідеєю людської свободи, плюралізмом думок і переконань, стимулював їх, став нібито їх основою і опорою. Тут наголос вперше робиться на самоцінність автономного індивіда, на його свободу визначати форми і сфери приватної діяльності [119, 404].

При цьому філософія, що існувала до І.Канта, хиталася між двома поглядами на суспільство: згідно одному з них, суспільство розглядалась як зовнішня межа особистості свободи, а згідно другому – як всеосяжне начало, що поглинає усі інші начала, у тому числі й особистісне. Громадянське суспільство – це інституція яка має забезпечувати “спільну користь” для членів роду. Це означає, що влада громадянського суспільства має забезпечити цю “спільну користь” організаційними засобами та відповідними стимулами.

Нарешті, **четвертий етап** у становленні влади громадянського суспільства ми пов’язуємо з кінцем ХХ століття – початком ХХІ століття коли права людини не тільки вийшли на передній край, а й почали диференціюватись шляхом виділення, наприклад, конституційних, цивільних, трудових, адміністративних, соціальних прав людини.

Згідно Європейської соціальної хартії **соціальні права – це право у сфері житла, соціального захисту, зайнятості, охорони здоров’я та освіти.** Для контролю за якістю соціального розвитку у структурі Ради Європи створено й активно діють понад десяток підрозділів, що систематично відслідковують виконання соціальних прав людини та рівень соціальної згуртованості у державах-членів Об’єднаної Європи [175].

Тож, сьогодні влада громадянського суспільства нібито повертає

раніше втрачені позиції у регулюванні родового життя. Про це свідчить те, що диференціація прав людини значно розширила на цьому етапі владну потужність громадянського суспільства, оскільки: по-перше, у його структурі виникли нові організації, що наділені владними повноваженнями; по-друге, його суб'єкти отримали право контролю за діяльністю держав-учасниць Об'єднаної Європи; по-третє, глобалізація значно розширила владне поле громадянського суспільства, причому не тільки у кількісному, а й у якісному вимірах.

Тут важливо взяти до уваги, що наряду з політичною владою, носієм якої виступає понад усе держава, у суспільно-політичній системі існують різноманіття інших форм і джерел влади, впливу і авторитету, як економічні, духовні, моральні та інші, що складають сутність і зміст недержавної влади, серед яких домінує влада громадянського суспільства.

Для подальшого аналізу феномену влади громадянського суспільства важливо з'ясувати її **сутність і зміст**, раніше, ніж перейти до аналізу її **форм та видів і різновидів**. При цьому зауважимо, що ці філософські виміри феномену влади ми уже подали у першому підрозділі роботи. Тому тут ми повинні лише зазначимо специфіку її існування у горизонті громадянського суспільства. Оскільки добре відомо, що якщо немає вказівки на специфіку субстанції влади у даній площині, то вона залишається для нас непізнаною, тобто ми не можемо її відрізнити від інших видів. Як пише К.Маркс, „пояснення, в якому немає вказівки на *differentia specifica* (специфічну відмінність — М.К.), не є пояснення” [див.: 119, 229].

Отже, сутність влади громадянського суспільства полягає у підкоренні одного суб'єкта громадянського суспільства іншому або одних суб'єктів іншим за принципом “суб'єкт – суб'єктних” відносин. При цьому універсальний і всезагальний організаційний принцип влади: командування – залишається незмінним. Влада не існує без командування і покори.

Не політика, а власне, тільки внутрішньо притаманне владі відношення – командування – визначає владу взагалі і громадянського суспільства конкретно. Саме командуванню учасниками родового процесу влада зобов'язана своїм існуванням. Її присутність у суспільстві апріорно: “Влада – це соціальне зосередження командування, що опирається на один або декілька прошарків або класів суспільства” [40, 39]. Не “класи, прошарки” спираються на владу, а влада на них. Ясно, що найбільш поширеним прошарком тут є так званий середній клас.

Дискурс політологічного дослідження вимагає тут зазначити два види підкорення. Подвійний характер підкорення визначає дві форми існування смислів, що утворюють онтологію влади громадянського суспільства. Нагадаймо, що є смисли, які існують поза будь-яким суб'єктом історичної дії, а є смисли, що виробляють особистості чи колективні особистості, наприклад, Європейський Союз, політичні партії, інтелігенція, корпорації, середній клас, землероби.

Ясно, що у першому випадку підкорення відбувається принципам свободи, справедливості, добра, щастя, або певного типу ідеології, нарешті, здоровому глузду, а у другому випадку – відбувається підкорення волі певного суб'єкта, що може бути спрямоване проти розвитку особистості, носити насильницький характер, стримувати соціальний прогрес, бути людяноненависноцькою ідеологією, наприклад, як фашизм.

При цьому сутність влади у повсякденному бутті громадянського суспільства може виявляти себе цілою низкою інших ознак, але це її вторинні прояви. Наприклад, проявом її сутності може бути посилення цілеспрямованості руху соціальних систем, нарощування жорстокості їх поведінки, зростання темпів протікання соціальних процесів тощо.

Тепер можна, нарешті, перейти до аналізу **змісту** влади громадянського суспільства. При цьому зміст недержавної влади, формою прояву якої є

регуляція та саморегуляція родового життя людей у даному дослідженні розглядається не як сам по собі субстрат влади, як політологічного явища, а як його внутрішній стан, сукупність процесів, що характеризують взаємодію утворюючих її елементів, між собою і з середовищем та зумовлюють їхнє існування, розвиток і зміну; в цьому сенсі сам зміст влади виступає як процес локалізації соціальної взаємодії людей у просторі громадянського суспільства та циклізації у часі.

Зміст влади реалізується на основі механізмів, з одного боку – харизматичного лідерства, а з іншого – специфічної управлінської діяльності, що утворює окрему галузь у загальному розподілі суспільної праці, яка спеціалізована за змістом, засобами та продуктами. Вона потребує специфічних знань для самовідтворення, має свою специфічну мову, оригінальні організаційні форми, що покликані обслуговувати сам процес регуляції і саморегуляції та багато іншого з того, що притаманно, скажімо, сфері матеріального виробництва.

У той же час зміст влади громадянського суспільства має свої специфічні механізми реалізації та регулятори поведінки людини, що принципово відрізняються від державної влади. По-перше, вона реалізується у ході вільного комунікативного процесу між рівноправними учасниками родового життя, що детермінується процесом соціального метаболізму у структурі соціального організму країни. Тому тут надто доречним є визначення Н.Луманом влади як засобу комунікації, що “відрізняється від інших комунікативних засобів тим, що її код вимагає від партнерів, тобто від обох сторін комунікативного відношення, щоб вони редуціювали комплексність діями, а не хвилюваннями” [110, 34]. При цьому такі дії підлягають, що дуже важливо для управління, особливому соціальному контролю, що формується разом з появою можливості їх здійснити.

По-друге, домінуючим регулятором взаємодії суб’єктів у просторі

громадянського суспільства є дискурс як інтерсуб'єктивний процес, що зумовлює появу загальноприйнятних норм і принципів сумісної практичної взаємодії людей. Дискурси – системи висловлювань, засадовими стосовно яких є життєві позиції, наукові та повсякденні, екзистенційні та морально-ідеологічні парадигми, соціально-психологічні установки окремих прошарків суспільства.

По-третє, зміст даного виду влади документально матеріалізується при свідках в специфічному вигляді угод між рівноправними учасниками соціальної взаємодії. Тому не дивно, що у мислителів нового часу, які ініціювали формування нової парадигми, з уявою про атомістичний устрій суспільства пов'язана ідея суспільного договору між людьми як основи його життєздатності.

По-четверте, зміст влади громадянського суспільства інтегрує у організаційних формах усе багатоманіття сфери приватних інтересів і потреб. Природно, що у ньому накопичуються й проявляються відповідні протиріччя. Як писав І.Кант, “людина прагне гармонії, але природа краще знає, що добре для роду людського, вона бажає дисгармонії”.

По-п'яте, зміст влади громадянського суспільства важко формалізувати, оскільки вона, по-перше, нібито “розлита” по усьому його простору, а по –друге, її носіями є так звані зацікавлені групи, що представляють собою різного роду організації або асоціації робітників, фермерів, підприємців, представників різних професій (наприклад, лікарів, адвокатів, інженерів і т. ін.), церковні, жіночі, молодіжні та інші громадські організації, що створюються для захисту спільних інтересів. Одні з них мають довгу історію, а інші формуються ситуативно навколо якої-небудь однієї проблеми або обмеженого кола проблем, наприклад, екологічних, і при досягненні своєї мети розпадаються.

По-шосте, влада громадянського суспільства застосовується по усьому

полю родового життя етносу і майже необмежена у часі свого використання. Зацікавлені групи і організації, фонди, пропонуючи окремому індивіду необхідне поле для реалізації його можливостей і потреб, у той же час віддзеркалюють різноманіття економічних, етнічних, релігійних, регіональних, демографічних, професійних та інших інтересів. У результаті соціальне життя стає ареною зіткнення і співробітництва конкуруючих одна з одною груп, що вдаються до різного роду союзів, коаліцій, угод, компромісів, свідків/лжесвідків тим самим урівноважуючи одна одну, утримуючи усю соціальну і політичну систему у рівновазі, запобігаючи різкому зсуву суспільно-політичної вісі вліво або вправо.

Оскільки домінанта громадянського суспільства – окремо взята особистість, то несучими його конструкціями є усі ті інститути, організації, групи і т. ін., що призначені сприяти всебічній реалізації особистості, її потенцій, інтересів, цілей, сподівань. За таких умов зміст влади громадянського суспільства концентрується на проблемі організаційного забезпечення творення і відтворення родового життя.

При цьому даний феномен не може існувати сам по собі, тому на практиці він стає помітним завдяки тому, що набуває певної **форми**. Для обґрунтування даної тези достатньо вказати на те, що до форми належить взагалі все певне. При цьому відомо, що визначення змісту влади громадянського суспільства є водночас і визначення її форми, оскільки воно щось установлене і завдяки цьому відмінне від того, форму чого воно складає. Отже, визначеність змісту влади громадянського суспільства як політологічного феномену є визнання її форми, оскільки зміст і форма єдині, як кратологічна якість єдина зі своїм політологічним буттям.

Почати процес виокремлення форм влади громадянського суспільства можна, як відомо, за багатьма критеріями. І тому розпочати її класифікувати краще, на нашу думку, за мірою присутності в ній цілеспрямованого

втручання людини у цей процес. Тоді можна виділити два, як мінімум, види саморегуляції – стихійний (саморегулювання) та планомірний або спрямований (управління), що найбільш суттєво для реалізації мети даного дослідження. Тому на основі виділених вище чотирьох етапів становлення інституту влади у просторі громадянського суспільства можна виділити, за іншим критерієм, наприклад, на основі міри використання родом свідомості людей, два нових етапи: **підсвідомого або стихійного використання владного інструментарію і свідомого або планомірного користування владою**. Ясно, що у першому випадку ми маємо справу зі звичаєм, як специфічним механізмом реалізації влади громадянського суспільства, а у другому – з правом, як більш потужним, в силу обов'язковості виконання його норм і удосконаленим механізмом, що утримує сучасні алгоритми реалізації владних потенцій людського роду.

Природне право і громадянське право – свідома фаза застосування прав громадянського суспільства, що диференціюється – сімейне право, наприклад, слід віднести до планомірного конструювання і застосування механізмів самоздійснення владних повноважень громадянським суспільством.

В юридичній науці існують два головні напрями визначення суті прав і свобод людини: **природно-правовий та позитивіський**. *Природно-правовий напрям* розглядає людину як таку, що має невід'ємні природні права, даровані їй від народження. Вони не залежать від волі держави. Основою цього напрямку стала природно-правова концепція, яка вважає головним принцип свободи, невід'ємності, невідчужуваності прав людини. Держава покликана визнати ці права, рахуватися з ними, охороняти їх від будь-яких посягань.

Позитивіський напрям підходить до прав людини як до вартості, що встановлюється державою як верховною силою, наділеною правом

розпоряджатися долями індивідуумів на власний розсуд. Ідея природних прав людини покликана поставити заслін всевладдю держави, що перешкоджає розвиткові свободи, індивідуалізму й автономії особи.

Оригінальним є оформлення управлінських рішень, що приймають за взаємною згодою члени громадянського суспільства. Ще з далеких часів це була письмова угода і свідки. Так, наприклад, ще у законах Хаммурапі, царя Вавилону записано: “Якщо людина купить з рук сина, або із руки раба людини без свідків і договору (виділено – М.К.), або візьме на зберігання золото, або срібло, або раба, або рабиню, або вола, або вівцю, або осла, або що-небудь інше, то ця людина – злодій, її треба вбити” [199, 9].

На присутність у просторі громадянського права вказує Г.Гегель, який в одному місці пише про те, що: “у громадянському суспільстві право в собі стає законом”, а далі - продовжує: “Закон – це право, встановлене як те, що воно було в собі. Я чимось володію, маю власність, яку я отримав як безгосподарну: вона має тепер ще визнаватися й устанавлюватись як моя. Тому у суспільстві стосовно власності виступають формальності: встановлюють прикордонні знаки, для позначення визнання інших; пишуть заставні книги, реєстри власності. **Більша частина майна у громадянському суспільстві ґрунтується на договорі, чії формальності чіткі й визначені** (виділено – М.К.)” [199, 83].

Однак, повернемося до класифікації форм влади громадянського суспільства. З політологічної літератури відомо, що М.Пітнер, наприклад, пропонує для класифікації явища використати за критерій наявності в ній нормативних і ненормативних регуляторів. На його думку саморегуляція родового життя – “це тип управляючого впливу, який здійснюється не безпосередньо через свідому діяльність суб'єкту, а завдяки дії соціальних регуляторів – нормативних (норми, стандарти, критерії, принципи) та ненормативних (ідеї, цілі)” [145].

Цікаву методологічну призму для дослідження і систематизації рівнів, механізмів і інструментів реалізації влади громадянського суспільства подає Н.В.Крохмаль [100, 142], яка запропонувала **оригінальну класифікацію рівнів системи саморегуляції, об'єктів і суб'єктів управлінського впливу, засобів і механізмів регуляції, нарешті історичних форм самоупорядкування родового життя.**

Вона наближена до попереднього варіанту, у структурі якого логічно стихійну самореалізацію влади пов'язати з підсвідомим, а планомірну - зі свідомим рівнями, але тут пропонується ще один рівень – зверхсвідомий. У монографічній праці “Історичні форми саморегуляції соціального процесу” вона виділяє три рівні на яких потенційно можлива реалізація влади громадянського суспільства у системі саморегуляції соціального організму країни: архетипний, нормативний і семантичний. На нашу думку, останній краще визначати як інформаційно-знаковий рівень. Для нас це гарна ілюстрація змісту загального простору у якому функціонує інститут влади взагалі і різновиди форм існування влади громадянського суспільства конкретно.

Якщо подивитись на подану тут класифікацію історичних форм саморегуляції соціального життя людини, то можна побачити, що недержавна влада користується переважно архетипним та моральним інструментарієм. У той час, як державна влада, навпаки, використовує другу частину запропонованих тут систем, а саме: правову регуляцію, автором якої є держава та інформаційно-знакові системи, які ми пов'язуємо з міждержавними і наддержавними утвореннями.

Таблиця 2.1.1

**Загальна характеристика рівнів системи саморегуляції
соціального організму країни**

(За Н.В.Крохмаль) [100, 142]

№ п/п	Рівень системи саморегуляції	Об'єкт рівня	Суб'єкт рівня	Засоби регуляції	Механізм регуляції	Історичні форми системи саморегуляції соціального процесу
1.	Мікрорівень Архетипний	Суспільство, що формується, (протогромадянське суспільство Снкретичне, латентне)	Інститут старійшин, вождів, шаманів	“Першонорми”, табу, таліон, звичаї, традиції, ритуали, архетипи (здоровий глузд)	Уподібнювання (імітація), наслідування	Сім'я, рід, фратрія, плем'я, союз племен, община
2.	Макрорівень Нормативний	Громадянське суспільство	Держава	Закони (науковий смисл)	Законослухняність	Держава, корпоративні та конфесійні історичні форми
3.	Мегарівень Семантичний	Громадянське суспільство, що трансформується	Світові уряди	Семантичні мови (знакові системи)	Смислотворчість, смисловиробництво	Міжконтинентальні, континентальні, “світ-системи”, макрорегіони, “сірі зони”

Таким чином, система саморегуляції формує у процесі свого розвитку три рівні – архетипний, нормативний, інформаційно-знаковий (семантичний), критерієм поділу яких є форма закріплення та передачі смислу в нормах: неформальні смисли, збагатившись формальним змістом (легітимним) в повній відповідності з законом заперечення заперечення знову перетворюються на неформальні смисли, що проявляються в загальнолюдських нормах, релігійних принципах. Для цих типів характерно складання історичних форм на основі певних норм, що зникають з переходом

до нового типу системи саморегуляції або поступово трансформуються, змінюючи свою форму але залишаючи свій зміст.

На основі пропозицій Н.В.Крохмаль можна констатувати наступне: по-перше, влада громадянського суспільства охоплює усі три рівні існування системи саморегуляції соціального організму країни.

По-друге, відповідно до рівнів існування смислів організаційного призначення система саморегуляції здійснює специфічний алгоритм організаційного упорядкування відносин у громадянському суспільстві, а саме: на архетипному рівні - регулювання; на нормативному рівні - управління; на семантичному рівні - керівництво.

По-третє, кожен з трьох поданих рівнів має загальною властивістю те, що він, по-своєму, впливає на зменшення ентропії соціального процесу, а різняться вони тим, що засоби при цьому використовують різні: архетипний – символіку, міфи; нормативний – норми моралі та права, а семантичний – ідеали, як смислові одиниці що утримують ідеї у конкретному образі.

По-четверте, влада громадянського суспільства не тільки зберегла на початок ХХІ століття свої ранні форми, потужно використовує нормативні регулятори родового життя, а й потужно рухається у бік нарощування нових форм саморегуляції інтегрованого у поліетнічну і полікультурну цілісність планетарного людства.

Форми існування влади громадянського суспільства можна подати за її носіями. Для їх виокремлення використаємо у якості критерію рівні організації суспільного життя роду. Закономірним кроком у визначенні форми даного явища є виокремлення **індивідуального і колективного** рівнів. Ясно, що індивідуальний рівень логічно розкривати через самоменеджмент особистості людини, а колективний - завдяки існуванню таких її носіїв як сім'ї, корпорації, територіальні громади, церква,

профспілки, асоціації, неурядові організації, національні і суспільні рухи, політичні партії (опозиції) і т. ін.

Спочатку розглянемо **владний потенціал окремої людини**. Визнання самоцінності людини, її прав і свобод вимагає й відповідальність самої особистості перед суспільством і окремими членами роду. Як справедливо зауважив Б.Чичерін, “свобода людська є свобода розумно-моральної істоти. Людина має права, тому що має обов’язки. Навпаки, вона має обов’язки, тому що вона має права: якби вона не визнавалась істотою вільною, що має права, то з нею не можна було б вимагати виконання обов’язків. Обидва начала обумовлюють один одного” [218, 44].

Влада людини над собою стала предметом спеціального кратологічного аналізу, що сформував такий напрям у політологічній літературі як **самоменеджмент**. Його витoki слід шукати ще у політичному та інтелектуальному досвіді Стародавньої Греції. “Нас створила природа, і створюючи, **наділила владою** (виділено – М.К.) змінювати світ, передбачати і планувати майбутнє. Ухвалювати далекосяжні рішення, за які ми несемо моральну відповідальність. Таки відповідальність, бо рішення потрапляють у світ природи тільки з нами” – писав Аристотель [цит. за: 35, 49].

Явище самоменеджменту цілком слушно відносити до саморегуляційної діяльності, оскільки його технологія – це технологія висококваліфікованої і спеціалізованої праці. Російський дослідник В.Карпічев визначає, наприклад, головні аспекти технології самоменеджменту таким чином: планування і структурування часу; облік і розрахунки робочого та вільного часу, досвід фінських та японських менеджерів; рекомендації Гастева; східний досвід управління часом (Калагія); алгоритми цілепокладання, ієрархізація цілей, “життєві сценарії” і програми; типи, способи, правила і форми саморегуляції; управління Я-станом; умови оптимального ритму мисленнєвої діяльності; програмування

підсвідомості; принципи самонавчання; пошук і переробка інформації; алгоритми проектування зовнішнього середовища [82].

В.Бех у праці “Человек и Вселенная” підводить онтологічну основу під природну здатність людини бути самоорганізуючим і саморегулюючим суб’єктом, оскільки обґрунтував наявність у структурі особистості механізму цілепокладання [20] та висунув робочу гіпотезу про наявність специфічного виду свідомості – організаційної [20].

Джерелом влади особистості над собою є національна самосвідомість, що живить її вітальною енергією і політична культура, що збагачує її цивілізованими формами поведінки у суспільстві. “Національна самосвідомість, за думкою І.Надольного, - це неповторювані соціально-етнічні уявлення про правові, політичні, моральні та інші норми активного створення та прогресивного розвитку нації, яка за допомогою своїх етнічних особливостей виокремлює себе серед інших націй, “абсолютизує” свої інтереси як найважливіші, найістотніші в загальній сукупності суспільних змін і перетворень” [201, 60].

На думку багатьох дослідників вона включає в себе: 1) свідомість етнічної особистості; 2) ставлення до історичних і духовних цінностей культури; 3) патріотизм (почуття, ідеї, переконання); 4) усвідомлення єдності в національно-визвольних рухах, системах; 5) державотворча ідеологія.

Етнічні корені особистості живлять її, за думкою М.Пухлинського, енергією, що вкрай необхідна для здійснення владних функцій, оскільки “етнос – це колектив людей, що виник природним чином на ґрунті оригінального стереотипу поведінки, колектив, що існує як **енергетична система** (виділено – М.К.), яка протиставляє себе усім іншим таким самим колективам, виходячи із відчуття компліментарності” [153].

Політична культура – необхідний елемент структури особистості, без якого неможливо реалізувати індивідуалізований владний потенціал.

Нагадаймо, що політична культура – це система знань і уявлень про владу, державу і політику; орієнтація і активність у сфері політичних відносин, дій народних мас.

Серед **колективних** форм першою слід розглянути **владу сімейну**. Ще у працях Аристотеля та Фоми Аквінського застосування влади у сімейному горизонті не підлягало сумніву. Коментуючи Аристотелеву “Політику” Фома Аквінський писав: “Щодо сімейних стосунків, то чоловік управляє жінкою і батько – сином, однак не як господар рабом, а як вільними” [199, 126].

Минуло багато часу, але у владних відносинах сім’ї влада не тільки набула більш зрілої форми, а ще й зазнала у ході культурно-історичного процесу значних коливань і загострилась. Про масштаби цього можна судити на прикладах крайнощів до яких вона доходила, наприклад матріархату у минулому і на лавиноподібному зростанні чисельності шлюбних розлучень сьогодні. До обов’язків індивіда щодо сім’ї додаються й обов’язки щодо держави, однак сім’я у жодному разі не втрачає свого центрального місця.

На наступному ієрархічному рівні структури суспільства розглянемо через кратологічну призму **корпоративний менеджмент**, або корпоративне управління, що ґрунтується на енергетичному ресурсі трудових колективів, інтелектуальному потенціалі наглядових рад та капіталах власників важко навіть собі уявити. Перші елементи примітивної управлінської діяльності можна зустріти вже у первісному суспільстві. Це виникає внаслідок того, що два поняття “влада” і “управління” історично взаємопов’язані. Довгий час поняття “управління” сприймалося як “засіб реалізації влади”.

На практиці сформувалась відносно самостійна й відповідальна галузь корпоративного управління, що сьогодні обслуговує головну одиницю виробництва продукції і надання послуг. Її обслуговує достатньо розвинена наука – теорія управління. У нас немає сумніву відносно того, що влада на цьому рівні не тільки відокремлена від державної влади, хоча приклади з

української практики свідчать про зворотне, а й добре розвинена. Системи управління фірмами морфологічно і функціонально відпрацьовані, набули гнучкого характеру і адекватно реагують на будь-які зміни ринку. Тут зайвого коментарю, на нашу думку, не треба.

Далі можна розглянути інші форми недержавної влади на цьому ієрархічному рівні країни. **Влада організації** є специфічним феноменом, що дістав широке розповсюдження в силу того, що перевага групових, а не індивідуальних дій складає сьогодні відмінну рису сучасної організації управління у великій корпорації і у суспільстві. Це пов'язано з перевагами організації над особистістю з точки зору вирішення важливих суспільних завдань. У результаті чого влада і в корпорації і в суспільстві перейшла не до рук однієї особистості, а до організацій. Ця нова індивідуальність з точки зору досягнення цілей суспільства набагато переперевершує особистість, як таку, і володіє у порівнянні з нею перевагою безсмертя. Необхідність такої групової індивідуальності обумовлюється тією обставиною, що сьогодні значна кількість рішень - і найбільш важливі рішення – приймаються на основі інформації, якою володіє не одна людина, а велика кількість людей. Окремо тут можна розглянути владу транснаціональної фірми, внутрішньофірмову владу, владу економічних коаліцій, фінансову владу, владу міжнародних агентів та ін.

На теренах громадянського суспільства набуває значної **сили влада споживача товарів та послуг**. Інколи її називають владою ринку, хоч це не зовсім коректно. Про це мова йде майже у всіх економічних дослідженнях і у підручниках з економіки. Під тиском своїх власних потреб або потреб, що викликаються навколишнім середовищем, він купує на ринку товари та послуги.

Влада підприємця дуже широко поширена у сфері громадянського суспільства в силу того, що вона поєднує у собі володіння капіталом зі

здібністю управляти підприємством. Такі особистості як Рокфеллер, Морган, Дюпон, Крайслер, Форд та інші відрізнялись тим, що поєднували у своїх руках контроль над капіталом з абсолютною владою у справах управління підприємством.

При цьому підприємці використовують свою організацію у якості опори для вирішення життєвих проблем і ділової або політичної кар'єри, або вони самі слугують їй опорою. Перевірити це дуже просто. Для цього треба прослідкувати, що відбувається з ним, коли він залишає організацію або йде у відставку. Політичний діяч, що програв вибори, посол, що пішов у відставку, президент університету, що став почесним професором у відставці, і генерал мирної доби, які не змогли влаштуватись президентом корпорації, стикаються з фактом свого повного забуття.

Наступний рівень на якому ми маємо зупинитись – **територіальний**. Його сутність полягає у тому, що закладається принцип проникнення до самоідентифікації безособового (локального) елемента, того, що триває довше за життя людини, об'єктивного, коли поряд із особистісними відносинами між володарями і залежними чи замість цих відносин з'являється стабільніший територіальний принцип влади (влади над територією). Для нижчих прошарків аристократії стає звичним називати себе за назвою замку свого походження (наприклад, von Habsburg).

Так народились і ствердились такі форми недержавної влади як **територіальні ті регіональні громади та національні меншини, що потужно володіють владною енергетикою**. Реакцією на їх зростаючу вагу є те, що люди завжди тікали під захист громади. Те, що у ранньому середньовіччі практикувала лише незначна кількість сильних світу, а саме зараховування себе перед смертю до членів якогось конвенту монахів, тобто приєднання до “familia” якогось могутнього святого, у високому та у пізньому середньовіччі стало повсюдним явищем: sub cuculla, померти у рясі

ордену, *monachus ad succurrendum*, стати монахом (лише) заради допомоги у смерті.

Сьогодні ж ці форми недержавної влади також потужно захищають громадян, але у дещо іншій, а саме у економічній і політичній сферах життя людини. Тут ми не маємо на увазі рівень культивування їх в Україні де цей процес ще тільки набирає силу. Отже, громадянське об'єднання – природне, бо складається з громад; мається на увазі – домашніх об'єднань і поселень, які множаться (за сусідським типом зв'язку) і мета яких – досягнення певного блага у всьому об'єднанні” [199, 122]. Вони, громадські організації, заповнюють простір громадянського суспільства. Це сукупність природних форм суспільної життєдіяльності індивідів, що покликані забезпечувати задоволення їх потреб та інтересів. “Група людей стає громадськістю, коли вони працюють разом для досягнення спільної мети. Група громадян має більший вплив на події, аніж окрема людина” [125].

Вони активні і самодостатні у певному сенсі, але державна влада може деформувати або ускладнювати розвиток громадянського суспільства, звести до мінімуму автономію й самостійність індивідів та соціальних груп. Саме з усвідомлення громадянином своєї самоцінності, спроможності побудувати краще життя своєї родини та країни в цілому й розпочинається процес формування здорового громадянського суспільства. Громадянське суспільство є “сферою спонтанного самопрояву вільних індивідів та добровільно сформованих асоціацій і організацій громадян, яка огорожена необхідними законами від прямого втручання та довільної регламентації діяльності цих громадян з боку органів державної влади” [125].

Сьогодні виникають супервеличезні утворення цього типу. Це так звані “сірі зони”. Цей термін запропонував А.Менк і він означає території, що не контролюються або погано контролюються державою. На думку А.І.Фурсова такими зонами можуть бути, по-перше, зони на “межі” або на території

кількох держав (“золотий трикутник” в Південно-Східній Азії, “золотий півмісяць” на Близькому Сході); по-друге, частина території держави (наприклад, Чечня в Росії); по-третє, цілі райони великих мегаполісів (Південний Бронкс в Нью-Йорці).

Макрорегіони, що оформлюються в останній третині ХХ ст., діляться на дві групи: “Регіони-держави” та “регіони-провінції”. Інколи вони відтворюють контури докапіталістичних регіонів, інколи ж виникають зовсім нові конфігурації, наприклад, об’єднання, що одночасно виконують функції політичної, економічної, культурної та інших видів координації спільних дій (ООН, ЄС); територіальні об’єднання держав для економічного співробітництва (СНД, США — Канада); військові блоки (НАТО), конфесіональні форми – світ ділиться на мусульманський, християнський та буддизм; інформаційні глобальні мережі (INTERNET).

Відмінності між державою та громадянським суспільством у кратологічному вимірі виявляються не лише щодо закономірностей їхнього розвитку, але й стосовно їхніх структурних характеристик. Якщо державні інституції створюються й трансформуються згідно з верховною владою, то громадянські асоціації виникають спонтанно, за ініціативи знизу. Якщо перші походять з ієрархічних відносин, які передбачають примус та підпорядкування як у межах адміністративної структури, так і в рамках окремих її блоків, то другі усталюються й функціонують на засадах доброї волі і партнерства їхніх членів.

Взаємовідносини між суспільством, яке розвивається до громадянського, та державою, яка претендує на статус демократичної та правової, покликані забезпечувати:

- для людини: утвердження її самоцінності у діапазоні від суспільної думки до предметних правових норм, створення достатнього правового підґрунтя для реалізації політичної свободи, соціальних гарантій та

справедливості, для захисту від державно-чиновницького свавілля;

- для суспільства: однакову правову захищеність усіх його соціальних верств з боку держави, безумовну перевагу консолідуючих засад у суспільному житті, його безконфліктність та політичну впорядкованість, режим громадянського миру та злагоди, загальний захист суспільства як цілісного, соціально-диференційованого, саморегульованого організму від негативного впливу зовнішніх чинників та контроль суспільства над державою;

- для держави: адекватне втілення прав людини в юридичних нормах та у механізмі захисту цих прав, формування оптимальної, самодостатньої системи державно-політичних інституцій, створення умов для продуктивної законотворчої діяльності, результати якої відповідають інтересам людини та відтворюються у повсякденні через потужний виконавчий механізм, ефективне формування всіх гілок влади у процесі їх функціонування.

Специфіка недержавної влади на цьому ієрархічному рівні полягає в тому, що вона набуває самостійне **морфологічно оформлений орган - систему місцевого самоврядування і відповідне правове оформленні у основі якого лежить так зване Магдебурзьке право.**

Згідно з правовими актами, важливими ознаками будь-якого органу місцевого самоврядування є його правова, організаційна та фінансова автономія. Згідно з законом, місцеве самоврядування – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів відповідної країни.

Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі комітети. Органами місцевого самоврядування, що реалізують владні функції

на місцях, є районні та обласні ради, що представляють інтереси населення регіону. Статус голів, депутатів і виконавчих органів ради та їхні повноваження, порядок утворення, реорганізації, ліквідації визначаються законом. Держава фінансово підтримує місцеве самоврядування.

Національний рівень функціонування влади громадянського суспільства характеризується низкою специфічних форм недержавної влади. Серед них: національна еліта, політичні партії, що не входять до правлячої коаліції; національні рухи різного спрямування; численні неурядові організації, що створені у галузі освіти, культури, релігії, спорту, охорони здоров'я, соціального забезпечення, досліджень, пожежної і цивільної оборони, охорони навколишнього середовища, розвитку території, розвитку економіки, правоохорони, громадської безпеки, неприбуткові союзи, міжнародні зв'язки, політичні, хобі, організації, репрезентуючі професійні та економічні інтереси, земляцтва та ін.

Ясно, що ми не вичерпали повністю перелік існуючих тут форм недержавної влади. Це може бути предметом спеціального аналізу. Ми тільки позначили: по-перше, організаційний рівень; по-друге, вказали на найбільш типових її представників, що дає нам можливість сформулювати певну підсистему у структурі соціального інституту влади; по-третє, підкреслили, що вони, форми недержавної влади є легітимними, оскільки держава їх офіційно визнала і зафіксувала це у системі права.

Важливим моментом у дослідженні влади громадянського суспільства є її класифікація, що може бути виконана за головними **сферами суспільства**. На основі вивчення структури сучасних суспільств дослідники дійшли до висновку, що воно має чотири головні сфери, а саме: техніко-економічну, соціально-психологічну, організаційно-політичну і духовно-ідеологічну. За звичай тут мова йде про економічну, соціальну у вузькому смислі слова, політичну і ідеологічну сфери. Їх ще можна назвати **видами**

влади громадянського суспільства.

Економічна влада є самостійним видом влади громадянського суспільства і чи не найбільш регламентованою. Влада, є одним із головних об'єктів аналізу у політичних і соціологічних науках, але вона не стала предметом у економічній науці. І це у той час, коли менеджмент зародився і сформувався у вирі машинного виробництва. Більшість дослідників обмежує свій аналіз лише окремими фазами або аспектами проблеми влади в економіці. Виключення складає обмежена кількість авторів, що роблять спробу дати систематичне пояснення феномену влади у економічній сфері: В.Ойкен, Ф.Перру, Дж.К.Гелбрейт, Я.Таката. У вітчизняній літературі можливо виокремити лише дві спроби дослідити економічну владу: одну у праці Г.В.Задорожного [65], а іншу – у праці В.В.Демент'єва [56]. Крім того, про неї більш детально можна дізнатися з «Енциклопедії влади» В.Ф.Халіпова [205, 688-690].

За визнанням Дж.К.Гелбрейта, проблема влади залишається «величезною чорною діркою ортодоксальної національної економії». Неопрацьованість цього феномену на рівні економічної науки, значно ускладнює її дослідження у ході політологічного аналізу. Одне можна сказати у даному випадку. Громадянське суспільство, не залежно від того, що немає теоретичного підґрунтя, володіє цим видом влади, оскільки упорядковує творення і відтворення людини, а економічна влада у цьому процесі відіграє вирішальну роль. Це поле майбутніх наукових розвідок, у тому числі й для політологів.

Соціальна сфера – це простір у якому існують масові і потужні суб'єкти – носії недержавної влади, що сформувались у сфері виробництва, але мешкають поза ним. Продуцентами і агентами недержавної влади тут є **стани і національна еліта**.

Почнемо зі станів, оскільки індивід має обов'язково включити себе до

стану, з одного боку, як того вимагає поділ праці, а з іншого - з метою захисту себе від суспільних негараздів і легімітації у правовому полі держави. Особистість у професійному стані спрямована сама на себе, і це “самолюбство в найтісніший спосіб взаємопов’язане з вимогами правового стану” - писав Г.Гегель [199, 74].

Так стан як особливість, що стала об’єктивною, поділяється, з одного боку, за поняттям на свої загальні відмінності. Однак, з другого боку, хоч би до якого особливого стану належав індивід, на це мають свій вплив природні властивості, народження й обставини, проте останнє і важливе вивчення полягає в тій суб’єктивній думці та тій особливій сваволі, які забезпечують собі в цій сфері своє право, заслугу і честь, отож те, що відбувається в ній через внутрішню необхідність, поєднане водночас із сваволею й для суб’єктивної свідомості має ту форму, аби бути справою її волі.

Не заглиблюючись у подальші аналітичні роздуми з приводу форми станової влади, що виступає як найпотужніша організаційна сила у державотворенні сучасного етапу суспільного розвитку, зазначимо, що найбільш відомим станом є так званий “середній клас”.

Дослідження “середнього шару” і “середнього класу”, проведені М.Вебером, Н.Еліасом, Л.Ворнером, Д.Голдторпом, показали, що “середній клас” індустріального і постіндустріального суспільства в найрозвиненіших країнах вкрай неоднорідний: “Він розподіляється на вищу, середню і нижчу частини. Природно, числові оцінки середнього класу у західних дослідників бувають різними, але, як правило, середній клас складає близько 60%, а його середня частина – біля 20%” [70]. Влада середнього класу на суспільні процеси є домінуючою.

Владу еліти є сенс розглянути як складову **політичної сфери**, оскільки її носій або суб’єкт-страта, хоча й мешкає у соціальній сфері, але свої функціональні властивості, у тому числі й владні потенції, культивує поза

нею. Звісно, що владу громадянського суспільства презентує так звана еліта соціальна.

Сучасна концепція еліти виникла на межі XIX і XX століть. Її авторами є В.Парето, Г.Моска, Й.Шумпетер, Р.Міхельс, В.Липинський. Певні ідеї, що є елементами теорії еліти висловлювалися ще Гераклітом (“найкраща особа”), Платоном (правління аристократії).

В основі елітаризму лежить ідея природженої обдарованості людини, наявність у неї таких якостей, які зумовлюють здатність виконання владних функцій у суспільстві. Так, наприклад, Парето подає її як “вершки суспільства”, Донцов як “голубу кров”, у т.ч. хитрості “лиса” і рішучості “лева”, які допомагають здійснювати функції маніпулювання та примусу громадською думкою.

Еліта – порівняно невелика група осіб, яка характеризується, на відміну від “маси”, згуртованістю, гомогенністю, досвідом керівництва, розвинутими між-особовими зв'язками. Її соціальну базу складають, як правило, привілейовані верстви населення. правлячі еліти рекрутують поповнення, що буває рідкісним, з числа осіб, котрі, як правило, закінчили престижні навчальні заклади.

Подальші політологічні розвідки мають уточнити, яка саме частка еліти відноситься до системи державного управління, а яка обслуговує громадянське суспільство, оскільки відомо, що до її складу відносять: політичну, адміністративну, фінансову, наукову, військову, ідеологічну, технологічно-промислово, церковну, профспілкову еліти.

Нарешті ми можемо перейти до дослідження **ідеологічної влади громадянського суспільства**, що ґрунтується на сприйнятті, зберіганні і передачі інформації, у тому числі й маніпулюванні нею. Головними суб'єктами з боку громадянського суспільства є церква, культура, освіта та деякі інші інститути.

Спочатку подамо загальні зауваження щодо ідеологічної влади. Оскільки влада взагалі ґрунтується на інформації, то даний вид впливу на людей є найбільш “тонким” і найбільш потужним, навіть всеосяжним.

Це ми пояснюємо тим, що: по-перше, слова як семантичні одиниці є ключами - фільтрами, що складають будь-яку ідеологію, а остання уже фільтрує інформацію, якою користується окрема людина, групи і цілі етноси; по-друге, будь-яка культура на архетипному рівні несе цінності та зразки поведінки які напряду наслідують людина, оскільки із цінностей виростає нормативна система, що використовується органами управління; по-третє, владний вплив здійснюється завдяки інформаційно-знаковим системам або мові, яка зафіксована у тексті підручників, монографій та інших освітянських матеріалах; по-четверте, маніпулювання поведінкою окремих людей і цілого народу, наприклад, за допомогою реклами, політичних PR-компаній, пропаганди, нейролінгвістичного програмування, псевдокультури, механізмів моди, та інших прийомів – справа звичайна для сьогодення.

Тому владний вплив тут набуває не прямої дії, а опосередкованої від чого стає ще більш загрозливим, оскільки діє через підсвідомість людини і є довготривалішим у часі, оскільки він матеріалізується в установках і ціннісній системі особистості. В цьому полягає специфіка ідеологічного впливу. На цій бік влади звертає увагу Дуггар. “Коли володарі влади вимушені використати примус, влада очевидна. Коли примус не є необхідним, влада завуальована і непомітна” і далі цей автор стверджує: ”люди часто навіть не розглядають свою поведінку як підкорення. Вони навіть не помічають влади. Навпаки, вони сприймають себе як вільними і як такими, що виявляють індивідуальну ініціативу” [56, 130]. Пояснимо це більш докладніше.

Церква, як інститут громадянського суспільства сьогодні потужно впливає навіть на державу, а не те, що на громадянське суспільство. Для

того, щоб пересвідчитись в цьому достатньо звернути увагу на силу таких світових релігій, як християнство, іслам, іудаїзм та інші. Якщо до цього додати шаріат, діяльність сект різного спрямування, то стає очевидним той факт, що цей фактор є чи не найпотужнішим у сфері громадянського суспільства.

Ідеологічна відлига у країнах СНД, що зняла атеїзм як контрпозицію присутності релігії у суспільстві, напряду підтвердила два наступні висновки. По-перше, людина громадянського суспільства не може відчувати себе повноцінною і щасливою без звернення до сакрального. У світі ще стільки існує таємного і непізнаного сучасною наукою, що вона вимушена звертатися з метою пошуку захисту життя до ірраціонального і тому відчуває потребу у вірі, обряді, поклонінні, нарешті, у захисті з боку Всевишніх сил Космосу.

По-друге, громадянське суспільство гостро потребує присутність церкви або інших таких потужних і авторитетних центрів ідеологічної влади, що детермінують і підтримують процеси соціальної самоорганізації. При цьому церква і релігійні об'єднання – тільки приватний випадок багатоманіття інших атракторів самоорганізаційних процесів у горизонті громадянського суспільства, механізмів соціальної інтеграції, символічної структури, що об'єднує людей на засадах віри та відданості.

Тепер звернемося до **культури** і розглянемо її як елемент владної структури. Культура виростає із специфічних інформаційних лакун, що ми називаємо містами. Тому не випадково те, що Магдебурзьке право у свій час юридично оформило зростання ролі доіндустріального міста, як певного центра регуляції, що управляло соціальним життям, і характеризувалось замкнутістю середовища, нерозвиненістю та стереотипністю форм спілкування, злитістю процесу утворення інформації та її передачі.

Сучасне ж місто має принципово інші характеристики, тому йому

притаманна розвинена функція генератора специфічної міської культури, соціально-просторово мобільної, інформаційно насиченої. У ході урбанізації інтенсифікується розвиток освіти, участь різних груп населення в культурній діяльності, освоєння і споживання культурних благ, індивідуалізація культурної діяльності.

Дедалі більшого значення набуває спілкування, від рівня і змісту якого залежить інтенсифікація подвійного ціннісного тиску на особистість, бо, згадаймо, з одного боку, влада – це ціннісний код, що несе певний стереотип поведінки, а з іншого – це комунікативний процес, що нав'язується, як правило, людині рекламою, модою або іншими чинниками.

Директор інституту стратегічних досліджень США С.Хантингтон на основі узагальнення 100 порівняльних досліджень, які виявили низький статус вищих цінностей Заходу, дійшов висновку, що глобальною, найважливішою проблемою політики майбутнього будуть не економічні, ідеологічні, а культурні конфлікти [178, 117].

Отже, ідеологічну владу, що ґрунтується на інструментальному потенціалі культури, слід розглядати як: з одного боку - чи не найуніверсальніший засіб управління поведінкою величезних мас народу, а з іншого – найтонкіший інструмент владного впливу на особистість. Він потужний і скритий.

Іншим високоефективним інструментом ідеологічної влади є **освіта**. Специфіка цього виду влади громадянського суспільства полягає в тому, що: по-перше, вона оперує науковими знаннями, по-друге, у якості носія владного впливу виступає національна система освіти; а по-третє, їх діяльність строго регламентована законодавством будь-якої країни [69].

Сила впливу цього виду недержавної влади полягає, у першу чергу, у змісті текстів, повідомлень і культурі мови. Отже, на нашу думку, якщо інформаційні повідомлення у людині виконують певну регулятивну функцію,

тобто виступають формою її інформаційно-психологічної і психічної саморегуляції, то тоді їх можна розглядати як певну форму кратологічного впливу. Він, процес саморегуляції, має нібито похідне або вторинне походження [209, 12, 13, 16, 31, 41, 145, 193].

Зовсім інша картина вимальовується якщо на владні відносини громадянського суспільства поглянути через призму алгоритму політичного маніпулювання свідомістю людини і громадянина взагалі і молоді особливо. Ясно, що об'єктом політичного маніпулювання може стати будь-яка подія або історичний факт. Тут усе залежить від політичної ситуації, що склалась на даний момент у даному місці.

В демократично орієнтованому суспільстві проблема впливу набувала морально суперечливого забарвлення, вимагаючи повсякчас маскувати, або принаймні уникати розголосу його здійснення. Перед дослідниками поставала необхідність вивчення вже проблеми “підтасованої відкритості” (Ю.Хабермас) суспільного життя. Це зумовлене й іншою особливістю демократичного суспільства, яке, наприклад, в політичній комунікації за різними концептами неминуче розглядається як висококонкурентне за природою демократичного здійснення політики і як таке, що спонтанно породжує нові впливи.

Таким чином, *демократизація суспільного життя поставила на порядок денний проблему напрацювати принципово новий спосіб панування над людьми шляхом духовного впливу на них завдяки програмуванню їх поведінки.* Цей політичний вплив спрямований на психологічні структури людини, здійснюється скрито і ставить своїм завданням зміну думок, мотивів і цілей людей у необхідному для влади напрямі.

Більше того, практика свідчить про те, що у сучасному відкритому суспільстві політична маніпуляція, у тому числі й та, що заснована на ґрунті історичних подій, досягла таких технологічних висот, що не вивчати її

просто не можливо.

Суть справи полягає в тому, що ми тут маємо справу з **принципово новим видом соціального управління**. Ось, що з цього приводу пише професор Каліфорнійського університету Г.Шилер: “Сполучені Штати виключно точно можна охарактеризувати як суспільство що поділене, де *маніпуляція є одним із головних інструментів управління* (курсив – наш), що знаходиться у руках невеликої правлячої групи корпоративних і урядових босів ... З колоніальних часів ті, хто утримував владу ефективно маніпулювали білою більшістю і подавляли кольорові меншини” [221].

Маніпулювання свідомістю в Україні досягло загрозливих характеристик, наприклад, так звана демократична опозиція партії влади, що виступала за парламентсько-президентську форму правління і мала це за головну політичну мету, сьогодні відмовилась від неї і виступає ярим противником політичній реформі, яку просуває влада.

Далі є потреба звернутись до напрацювань соціологічної науки й уточнити сенс терміну “маніпулятивний вплив”, оскільки використання будь-якого історичного матеріалу, “прив’язується” автором маніпуляції до певної категорії молоді і обов’язково планується цілеспрямований результат. Аналіз Б.Мотузенко доводить, що цей термін треба вживати у значенні російського “маніпулятивное воздействие” [221, 43].

Єдине віднайдене в соціологічному словнику визначення трактує “маніпуляцію” як: способи соціального впливу на людей за допомогою різних засобів (екон., політ., соц., масової інформації) з метою нав’язування їм певних ідей, цінностей, форм поведінки тощо; шахрайську витівку, виверт, підтасовку фактів, махінацію, фокус; складний прийом у ручній праці, що вимагає великої точності [174, 66]. Тут не можна не помітити, що нас цікавить це слово саме у першому тлумаченні як сукупність способів соціального впливу, що передбачають “махінації” з соціальною інформацією,

а два інші лише його доповнюють.

За висновками соціологів, маніпуляція, як особливий процес, має такі ознаки: вплив (у значенні “воздействие”); встановлення відносин з реципієнтом для досягнення своїх цілей; прагнення отримати односторонню вигоду; прихований характер; використання сили; гра на слабких місцях; спонукання, привнесення мотиву; майстерність застосування [59, 51-59]. Показовим є визначення маніпуляції О.Доценко: “дії, спрямовані на “приборкання до рук” іншої людини, проваджувані так майстерно, що у неї **створюється ілюзія, що вона сама управляє своєю поведінкою** (виділено – М.К.)” [59, 60].

Таким чином, маніпуляційний вплив, особливо у політичній сфері, здійснюється приховано і, за умови успішного впливу, аудиторія приймає необхідне маніпулятору рішення, вважає це рішення власним, прийнятим без будь-якого примусу та втручання інших сил.

Крайнім випадком функціонування прийому замовчування інформації виступає цензура – складний та суперечливий феномен соціальної реальності, що вимагає свого чіткого визначення в системі соціальних інститутів. Етимологічно слово *sensor* використовувалось у римських соціальних інститутах для позначення того, хто владно виявляє істинну вартість речей [17, 330]. Як механізм забезпечення існування владних інституцій, цензура виступає вже інструментом контролю з боку держави. Можливості охоплення цензурою всіх сфер людського життя, визначення її діяльності виключно одними інституціями влади, які використовують її для “подовження” власної легітимності, становлять реальну загрозу для громадянського суспільства і, навіть, держави.

Маніпулятивний вплив як стратегічна дія з метою політизації свідомості суб’єктів громадянського суспільства завжди має жорсткий характер і інтереси об’єкта не враховуються. Тут особливу роль відіграє

символіка, яка, з одного боку, має каналізувати соціальну енергію, а з іншого – її викликати [29, 140]. При цьому у молодіжному середовищі вона має тенденцію стати чимось більшим, ніж певне віддзеркалення світу, вона прагне стати самим світом. Символ розгортається у міф, що перетворює смисл у форму. Таким чином, маніпуляція як механізм впливу на громадянське суспільство несе у собі велику загрозу.

На завершення ми вважаємо за доцільне висловитись з приводу ефективності розвитку владних властивостей громадянського суспільства. Для цього важливо визначитись з **критерієм визначення її зрілості**. Оскільки використання влади полягає у організації родового життя, то ми згодні з пропозицією Гегеля, який писав про те, що “стан суспільства варто визнати тим досконаліше, чим менше індивіду приходится робити для себе, відповідно до своєї особливої думки в порівнянні з тим, що виконується шляхом загальних заходів” [46, 270].

Однак, сучасний апарат синергетики переконливо доводить, що **ентропія є головною інтегральною соціодинамічною характеристикою соціальної системи** (виділено – М.К.) . Те, що це поняття, ентропія, подає міру стабільності суспільства і міру його наближеності до кризових станів, визначається через задану на рівні переживання міру зв'язаності людини і суспільства є, на нашу думку, більш перспективним для аналізу процесів соціальної самоорганізації, ніж статус і ролі, що панують нині у соціології, політології та економіці. Тому ми згодні з висновком Л.Бевзенко про те, що “соціальна експертиза будь-яких проектів, повинна тлумачитись як завдання оцінки динаміки ентропійних показників системи в результаті реалізації таких проектів”[13, 427]. У нашому розумінні – посилення у її членів почуття своєї доречності у цьому суспільстві. Однак, це потребує додаткового вивчення.

Отже, на основі вищевикладених результатів аналізу влади

громадянського суспільства у даному підрозділі можна дійти до наступних висновків. По-перше, встановлено родо-видові відносини між владою громадянського суспільства і соціальним інститутом влади, а також і міжвидові відносини між нею і владою державною. При цьому доведено, що термін “недержавна влада” не є синонімом поняття “влада громадянського суспільства”.

По-друге, доведено, що феномен влади громадянського суспільства є цілісністю, що пронизує собою простір громадянського суспільства, оскільки її присутність виявлена на усіх рівнях структури суспільства і вона розподілена між учасниками владного поля у горизонті громадянського суспільства. При цьому спостерігаються хвилі у її розвитку, оскільки на етапі первісного ладу була недиференційованою але потужною, потім на протязі майже 50 століть вона поступово поступалася державній владі, а сьогодні вона посилюється і готова перебрати на себе у ході глобалізації деякі функції на себе.

По-третє, теоретично доведено, що маючи загальні атрибутивні якості інституту влади вона має свої специфічні відмінності у всіх параметрах філософського виміру, а саме: сутності, змісту, формах, а ще більше вона різниться від інституту влади і державної влади у політологічному вимірі: у носіях, типу зв'язку між суб'єктами силового поля (“суб'єкт” – “суб'єкт”), механізмах впливу на інших учасників творення і відтворення родового життя, формах закріплення прийнятих рішень (угодах і свідках) та ін.

По-четверте, влада громадянського суспільства матеріалізувалась на територіальному рівні у вигляді системи місцевого і регіонального самоврядування, а на корпоративному рівні – системою управління фірмою. При цьому вони теоретично є добре обґрунтованими, практично перевіреними і мають необхідну гнучкість щоб витримувати конфліктні моменти і здатні до подальшого розвитку, оскільки мають відповідні

підрозділи, що опікуються їх удосконаленням.

По-п'яте, влада громадянського суспільства застосовує у своїй кратологічній практиці розгалужений інструментарій, що здатний як діяти миттєво, так і спрямовувати розвиток у потрібному для суспільства напрямі у довготривалій перспективі. При цьому вона здатна докорінно змінювати контури суспільного життя, наприклад, завдяки інститутам освіти, культури або релігії.

По-шесте, влада громадянського суспільства по відношенню до самої себе забезпечує функцію самоорганізації і саморегуляції. При цьому самоорганізаційні упорядкування завжди мають локальний характер. Під впливом інновацій звичаю втрачається домінуюча роль традиції, а на зміну їй приходить система безособистісних інституційних норм і законів, що встановлюються й контролюються спеціалізованими організаціями, установами, інститутами. У зовнішньому вимірі вона діє як цілісна підсистема, що поставляє у соціальний організм країни інтегровану функцію, вивчення якої потребує окремого аналізу.

По-сьоме, у якості регуляторів родового життя вона використовує такі високі смисли-інструменти політологічного впливу і маніпулювання як, наприклад, сенсоутворення, смисл життя, міфи, образи, ідеали, збуджуючи "демонів печер", викликаючи страх, дитячу народжуваність, природний ландшафт та інші раціональні і ірраціональні стимули, що не належать до звичайного арсеналу сучасного державного службовця.

По-восьме, на практиці існує два підходи до застосування влади взагалі і влади громадянського суспільства конкретно. Це науковий і маніпуляційний. Політична боротьба виводить, як правило, на перший план маніпуляцію свідомістю електорату, особливо молоді і це є досить небезпечне явище, оскільки відсутня відповідальність за зловживання знаннями в угоду політичних сил або олігархічних груп. За таких обставин

особистість має навчитись захищати свою свідомість від зазіхань зовні, щоб не приймати неефективні рішення за власним бажанням на користь того, хто шляхом маніпуляцій йде до влади або протискує приватний інтерес через інстанції держави та органи місцевого самоврядування.

По-дев'яте, оскільки системоутворюючим елементом влади громадянського суспільства є усі його члени, а сама вона “розлита” по усьому його просторі, то постає питання про якість та розвиненість організаційної і політичної свідомості особистості, управлінської культури і змісту підготовки у системі національної освіти.

Отже, ми теоретично обґрунтували наявність, генезис, природу, сутність, зміст, форми влади, її розподіл у просторі громадянського суспільства, подали її ієрархізований, відповідно до устрою суспільства, остов і представили у загальному вимірі її морфологічний орган – систему місцевого самоврядування, тепер же для повної або системної її характеристики залишилось подати її зовнішній аспект, а саме - дослідити функціональну спроможність і правове закріплення у структурі соціального організму країни. До цього далі й переходимо.

2.2. Місце і роль влади громадянського суспільства у системі саморегуляції соціального організму країни

Метою даного підрозділу є дослідження підсистеми влади громадянського суспільства у структурі соціального організму країни, де вона взаємодіє з державною владою. Конкретно нас цікавить механізм такої взаємодії, а також його морфологічне і правове оформлення.

Отже, специфіка політологічного аналізу у даному випадку полягає у тому, щоб відійти від традиційного генетичного аналізу проблеми хто кого

породжує і змоделювати механізм взаємодії владних компонентів двох складових соціального організму країни – громадянського суспільства і держави, недержавної і державної гілок влади. Мафіозна або кримінальна влада тут розглядається як ракова пухлина у здоровому політологічному тілі соціального організму країни, що заважає ефективно функціонувати і стало розвиватись як владі громадянського суспільства, так і державній владі.

Така постановка питання закономірна, оскільки “кінцева мета громадянського суспільства – досягнення щасливого життя, чому сприяють як державні, так і особисті відносини (*членів громадянського суспільства* – М.К.). І так само його кінцева мета означає життя, а всяке життя, яке ми розглядаємо, становить певне природне поняття, і воно охоплюється й підтримується завдяки об’єднанню” [199, 137] – додамо від себе - зусиль громадянського суспільства і держави.

Вона, така постановка питання, валідна ще й з того боку, що громадянське суспільство не можна уявляти собі як дещо таке, що залишається за вирахуванням держави, як таке, що існує поза нею. Скоріше їх треба розглядати як два органи одного цілого, оскільки розвиток інститутів громадянського суспільства і політичних інститутів держави розвивались одночасно і у тісній взаємодії. Примітно, що кожен елемент у громадянському суспільстві має свій аналог у сфері політичного. Наприклад, правам людини відповідають політичні права громадянина, соціальному, економічному, національно-культурному, релігійному і т.п. плюралізму – плюралізм політичних партій.

Для поглиблення політологічного аналізу атрибутивних властивостей влади громадянського суспільства відпрацюємо робочу гіпотезу про те, що громадянська і політична/державна різновиди влади стикаються між собою шляхом доповнення одна одну у морфологічному і функціональному вимірах, а поле їх інтегрованого розвитку забезпечує демократична, правова і

соціальна держава.

Це означає, що алгоритм подальшого аналізу предмету даного дослідження визначається технологією сумісного функціонування соціального інституту влади у межах соціального організму країни у якому громадянська і політична влади відіграють роль інгредієнтів. По-іншому, треба теоретично обґрунтувати: по-перше, технологічну “стиковку” громадянської і політичної влади, а по-друге, - вийти на рівень формалізації правової, функціональної і морфологічної взаємодії.

Почнемо з обґрунтування для взаємодії соціальної і політичної різновидів влади необхідності існування **єдиного правового поля**. Як уже відмічалось вище, у сфері владних відносин розвиненому громадянському суспільству відповідає правова держава. Як відмічав Б.Чичерін: ”джерело будь-якого права є свобода” Право є саме визначена законом свобода або можливість діяти. Тому виборне право співзвучне з політичною свободою або зі свободою громадян як членів держави” [218, 10-11].

При цьому правова держава асоціюється з такою організацією державного і суспільного життя, яка характеризується пануванням права і верховенством закону, що призвані забезпечувати визнання й гарантію прав і свобод усіх громадян у всіх сферах, а з боку громадян – повагу до законів і інститутів існуючої системи, що стала складовим елементом правосвідомості більшості населення країни. З цієї точки зору основні постулати теорії правової держави, що сформульовані ще її засновником І.Кантом, зберігають свою силу і в наші дні [79, 234-235].

У правовій державі, що утримується на суверенітеті як основоположному принципі його життєздатності, тільки законно обраний уряд має право застосовувати силу у якості інструменту примусу. Дієздатна урядова монополія на застосування сили є найважливішим критерієм інтеграції високодиференційованого суспільства. Але це не означає

єдиноособистості і неподільності верховної влади у державі, на що вказував Ш.Монтеск'є у своїй праці “О духе законов” (1748р.) [130, 20].

У цілому, правова держава призвана за допомогою закону забезпечити умови для існування і функціонування громадянського суспільства, основних його інститутів, у тому числі й владного, принципів та цінностей. Тому очевидно, що правова держава має низку загальних і об'єднуючих усіх членів громадянського суспільства правових основ, що мають за своєю сутністю надкласове і загальнолюдський характер, утримує у собі начало, що об'єднує всіх у органічне ціле – соціальний організм країни. При цьому громадянське суспільство являє собою комплекс приватних інтересів, що суперечать один одному, правова держава, як виразник загальної волі, має їх примирити і узгодити між собою.

Отже, для того, щоб забезпечити узгодження багатоманіття приватних інтересів громадянського суспільства і не виставити свої на перший план, тобто не бюрократизуватись, держава повинна бути правовою, для розуміння громадянського суспільства – соціальною, а здатною до взаємодії – демократичною. Оксамитові революції кінця 80-х років минулого століття у Центральній та Східній Європі породили “радикальний інтелектуальний поворот у бік категорії громадянського суспільства” [87, 78], а трояндова, помаранчева і тюльпанова – на початку ХХІ століття на території СНД – значно його посилили.

Для обґрунтування наявності **функціональних** зв'язків і взаємодії між соціальною і політичною владою використаємо подану вище диференціацію влади громадянського суспільства на економічну, соціальну, політичну і ідеологічну і знайдемо відповідні їм форми взаємодії на практиці.

Тут треба зробити одне зауваження, оскільки не усі вони однаково розвинені і не усі однаково інтенсивно застосовуються. Однак, це не знімає з порядку денного вивчення наявності взаємозв'язку між ними і алгоритму їх

взаємодії.

Почнемо аналіз з **економічної сфери**. Ні для кого не секрет, що будь-яка держава має спеціально розроблену економічну стратегію і веде цілеспрямовану політику, яка має узгоджуватись з поведінкою носіїв економічної влади від громадянського суспільства. Топологічний аналіз доводить, що найпотужніше це відбувається на корпоративному і некорпоративному рівні. Тому корпоративізм, як правило, визначається у якості інституціональної системи, в якій публічна політика напрацьовується шляхом взаємодії між державним апаратом і обмеженим колом впливових в могутніх корпоративних організацій, головним чином бізнесу, з одного боку і профспілками, з іншого. У такому випадку корпоративним організаціям надається монополія представництва у відповідних сферах їх інтересів у обмін на їх підкорення певним обмеженням, що накладає держава.

Іншими словами, **політичне представництво доповнюється функціональним** (виділено – М.К.), або представництвом інтересів, що, природно, вносить суттєві зміни у систему функціонування традиційних парламентських механізмів, а також у способи і процедури вирішення конфліктів між працею і капіталом.

Тож, корпорація – це інституалізована замкнена група, що монопольно розпоряджається своїми ресурсами, виконує певні господарські, адміністративні, воєнні та політичні функції, а водночас відстоює і захищає специфічні колективні інтереси своїх членів. Корпорація - досить ієрархізована структура, у якій реальна влада належить вузькому колу елітних груп, а внутрішні корпоративні відносини будуються на засадах лояльності та особистої відданості рядових членів верхівці корпорації.

До специфічних рис корпоративізму політологи відносять: участь організацій, що є виразником певних групових інтересів, у політичному житті; зростання впливу фахових представників групових інтересів на шкоду

ролі пересічних членів; привілейоване становище деяких асоціацій та їх широкі можливості впливу на прийняття рішень; заміна конкуренції інтересів їх монополією в певних сферах, на які поширюються корпоративні відносини [142, 433].

Неокорпоративізм має дещо інші можливості у даному процесі. Він притаманний країнам з сильними соціал-демократичними традиціями, культурною та мовною гомогенністю, наприклад, Австрії, Данії, Швейцарії, Німеччині, Фінляндії, Бельгії, Ірландії та ін. Зміст його полягає у тому, що це “демократична система представництва й узгодження інтересів різноманітних фірм, асоціацій і організацій; система узгодження інтересів трьох партнерів – держави, підприємців і профспілок; тактика певного примусу з боку держави щодо інших учасників переговорів у процесі яких визначаються цінності та пріоритети, пов’язані із загальнонаціональними інтересами; система міжкорпоративної взаємодії, члени якої несуть один перед одним обов’язки щодо виконання взаємних угод” [142, 433].

Головними перевагами корпоративістської моделі групової політики або соціального партнерства є: запобігання виникненню соціальних конфліктів між працею і капіталом; високий рівень поінформованості сторін щодо своїх потреб; створення ефективних механізмів прийняття рішень, що враховують інтереси усіх учасників відносин, поглиблення взаємопорозуміння й співробітництва між ними; підвищення передбачуваності державної політики та зниження вірогідності помилок у прийнятті рішень.

Корпоративізму притаманні й певні вади, головними серед яких є: монополізація функції представництва інтересів у певних сферах найбільшими та найвпливовішими організаціями; стримування конкуренції у цих сферах та консерватизм у їх розвитку; деяке зниження самостійності в діяльності уряду; обмеження можливості прийняття альтернативних рішень;

певна олігархізація державного апарату; зниження активності рядових членів організацій щодо захисту своїх групових інтересів.

Отже, у ході формування функціонального портрету взаємодії громадянського суспільства і держави ми знайшли носіїв економічного різновиду влад і можемо надати тут масу прикладів лобіювання, корупції, що виникає на цьому ґрунті, навести поширені і відпрацьовані форми захисту держави від лобістських та інших посягань економічного походження з боку громадянського суспільства. Тут і далі такі зв'язки і взаємодію, мається на увазі різновидів влади, можна аналізувати як взаємовідносини базису і надбудови.

У **соціальній сфері** суспільства функціональна залежність має розглядатись, на нашу думку, на основі соціальної політики держави і процесу творення і відтворення родового життя, що знайшло правове закріплення у правах і свободах людини. Отже, права і свободи людини – це її соціальні можливості, у тому числі й кратологічні, які визначаються економічними й культурними умовами життя суспільства і законодавчо закріплюються державою. В них виражена та міра свободи, яка об'єктивно можлива для індивіда на конкретному етапі розвитку суспільства.

Складні зв'язки, що виникають між державою і особою, а також взаємовідносини між людьми держава фіксує юридично – у вигляді прав, свобод і обов'язків. Саме вони створюють правовий статус індивіда як одну із найважливіших політико-юридичних категорій, що нерозривно пов'язана з соціальною структурою – остовом громадянського суспільства, рівнем демократії, станом законності. Іншим прикладом тут може бути сім'я та її місце і роль у державі.

Зовсім по-іншому виглядає зв'язок та **взаємодія політичної сфери** суспільства і громадянського суспільства. Ми тут зупинимось на трьох видах такої взаємодії. Перша з них торкається способів взаємодії місцевого

самоврядування і державних інституцій. Провідним принципом самоврядування є організаційне й функціональне відокремлення його органів від органів державної влади; взаємовідносини між ними регулюються лише законом. Передача повноважень з центру на місця передається шляхом децентралізації й деконцентрації влади, що дає змогу будувати демократію знизу вгору [142, 281-321].

По-друге, стиковка може відбуватись завдяки наявності систем багатопартійності, які забезпечують альтернативні шляхи захисту суспільних, громадських інтересів. Їх виникнення пов'язують з потребою встановлення стійких каналів зв'язку між різноманітними структурованими групами інтересів і владними інститутами. Громадянське суспільство розглядається як підстава і опора демократії, а демократія з її складовою – багатопартійною системою – як перенесення властивого громадянському суспільству соціального плюралізму на політичний рівень. Однак, не будь-яка багатопартійна система є наслідком утвердження громадянського суспільства [142, 458-459].

Це досить дискусійне питання і тому однозначної відповіді на нього немає, оскільки політичні партії належать, на думку багатьох дослідників, як громадянському суспільству, так і політичній сфері суспільства. З таким розумінням ролі політичних партій, у першу чергу опозиційних, можна погодитись тільки з певними зауваженнями. Головна функція політичних партій у тому, щоб розмежувати сфери громадянського суспільства і політичної влади, головним втіленням і суб'єктом реалізації якої є держава.

Головна мета партій полягає в тому, щоб забезпечити представництво у політичній системі тих прошарків населення, інтереси яких вони віддзеркалюють. Вони виконують важливу функцію по формалізації і інституалізації політичної участі громадян, заміні спонтанних, а часом й “незаконних” форм політичних дії “узаконеними”, інституалізованими

формами участі через партії та виборчу систему.

Вони виконують цілу низку функцій з забезпечення зв'язків між різними рівнями і різними гілками державної влади, напрацьовують компромісні політичні рішення, виконують посередницькі функції між різними соціальними групами, що утворюють їх виборчу базу, проводять мобілізацію громадської думки на підтримку вимог, що вони висувають, ідейно й організаційно забезпечують виборчі кампанії і висувають кандидатів на виборні посади на усіх рівнях влади.

Усе це дає основу для висновку про те, що політичні партії, будучи укоріненими у громадянському суспільстві, все ж у більшій мірі є важливими несучими конструкціями політичної системи, ніж самого громадянського суспільства. Однак, вони складаються з членів громадянського суспільства, які вирішують через партійні механізми і механізм багатопартійності свої політичні проблеми.

Другий приклад функціональної “стиківки” громадянського суспільства і держави на владному полі ми наведемо із галузі судової практики. Участь членів громадянського суспільства у судових процесах у якості громадських обвинувачів, або, навпаки, публічних захисників, особливо у якості присяжних, напряду стикає їх з державою у сфері політичного протистояння.

На підтвердження цієї тези можна навести захист приватної або корпоративної власності у суді. Як писав Г.Гегель: “Принцип цієї системи потреб має як власна особливість знання й водіння суццю в собі й для себе загальність, загальність свободи тільки абстрактно, отже, як право власності в собі, яке, однак, тут не виступає більше тільки в собі, а й у своїй дійсності, як захист власності через здійснення правосуддя (виділення – М.К.)” [200, 76].

Отже, у політичній сфері ми знаходимо механізми співпраці політичної

влади громадянського суспільства і влади державної. Ясно, що їх треба досліджувати окремо, оскільки це складна й розгалужена функціональна система.

Специфічним об'єктом є дослідження співпраці між **ідеологічною владою** громадянського суспільства і системою державного управління. Вище ми пов'язали ідеологічну владу у громадянському суспільстві з діяльністю церкви, інститутів культури і освіти. Співпраця тут багатогранна і вона віддзеркалена у освітянській і культурній політиці будь-якої держави.

Проблемним питанням є взаємодія церкви і держави. Церква намагається посилити свій вплив на державу, нав'язати їй свої ідеали і цінності. На практиці сформувалась навіть течія клерикалізму, що ставить за мету посилення впливу церкви та духовенства на політичне і культурне життя. Однак, у багатьох країнах церква законодавчо відокремлена від держави [200, 112].

Таким чином, ми знайшли повну “стиковку” різних видів громадянської влади і діяльності державної влади. Специфікою такої взаємодії, що сформована за сферами суспільства є те, що вона відбувається за принципом “суб'єкт – об'єктних” відносин, тобто держава керує, а громадянське суспільство підкоряється. У цій взаємодії ми спостерігаємо “спокій приватного права й безпеку задоволення потреб” громадянського суспільства, що є консервативним об'єктом управління і неспокій держави, що намагається організувати й активізувати цей процес, як суб'єкт управління.

Зовсім в іншому світлі предстає, на нашу думку, їх взаємодія у структурі соціального організму країни. Тут ми маємо ефект системи, що обов'язково набуває функціональної прибавки, оскільки ціле завжди більше суми складових частин. Це означає, що вказані підсистеми здатні вступати у взаємодію між собою на іншому принципі і складати систему саморегуляції

соціального організму країни. У цій взаємодії вони уже обидві втрачають попередні характеристики: держава - суб'єкта управління, а громадянське суспільство – об'єкта управління і перетворюються на два рівноправних учасника саморегуляційного процесу. Тепер вони скоріше діють за принципом прямого і зворотного зв'язку.

Далі ми повинні аналізувати підсистему влади громадянського суспільства як цілісність, тобто досліджувати її інтегровану функцію, що вона поставляє у соціальний організм країни. Така підсистема має декілька відмінностей від попередніх розрізнених за сферами видів взаємодій. По-перше, взаємодія у системному виконанні охопила всі рівні родового життя, тобто активізована підсвідомість, свідомість і зверхсвідомість особистості. По-друге, взаємодія охопила усі три рівні саморегуляції соціального життя: архетипний, нормативний і інформаційно-знаковий. По-третє, у якості регуляторів задіяні усі чинники впливу на людину та її угруповання.

Для з'ясування місця і ролі підсистеми влади громадянської ми використаємо модель системи саморегуляції соціального організму країни, що подана на сторінках політологічних видань В.Бехом і М.Лукашевичем [181, 41-63], оскільки наше завдання полягає тільки в уточненні топологічного аспекту предмету дослідження і її інтегрованої функції.

Евристична модель соціального організму країни побудовано на основі організаційної ідеї устрою соціального світу і її складовими елементами є законодавча, виконавча та судова гілки державної влади, інтегровані з функціонуванням четвертої гілки - влади громадського суспільства, або громадянської думки.

Матеріалом з якого вона „виготовляється” є знання, що використовують люди як у теоретичному, так і в практичному житті. Соціальне тіло має специфічні атрибутивні властивості такі, як колективні почуття, роздратованість, свідомість, самосвідомість, надсвідомість,

колективну пам'ять, колективний інтелект, колективний розум та ін. Соціальне тіло активно рефлексує, саморегулюється та змінюється в руслі загально еволюційного процесу.

Форма існування соціального організму країни процесуальна, тобто він існує тільки як потік колективної самосвідомості народу. Тому соціальний організм країни як „річ” є єдність властивостей та відношень, а як існування є єдність зміни та дії. Під час зміни соціальний організм перебуває „сам у собі”, а під час дії виходить за межі „самого себе”.

Тепер, на підставі вищевикладеного, можна уявити як соціальне тіло країни, пульсуючи саме по собі, накопичує протиріччя які воно не може блокувати або зняти самостійно. У такому випадку соціальне тіло починає віддзеркалювати найбільш гострі протиріччя у формі специфічного сигналу в зовнішнє середовище для вирішення за рахунок специфічної сили, що не належить йому. Так виникає функція віддзеркалення внутрішніх потреб соціального тіла.

Оскільки у соціального організму країни виникає така оригінальна функція, то для її реалізації формується окремий морфологічний орган. Ця закономірність притаманна всьому живому. Він добре нам відомий як система самоуправління країною або управління соціальними процесами. Його закономірно пов'язують з політичною системою, яка виникає та функціонує в межах країни. Провідна роль у ній належить, як відомо, державі. Цілеспрямований процес впливу системи управління на соціальне тіло країни з метою вирішення протиріч морфогенетичного та функціонального походження дістав назву процесу управління.

При цьому соціальне тіло країни, яке до цього часу складалося з економічного, соціального та духовного елементів „піднімається” над собою й утворює політичну сферу.

Тепер подамо модель соціального організму країни як сукупність

керуючої та керованої підсистем, з урахуванням нашого дискурсу дослідження (Див.: Рис. 2.2.1.).

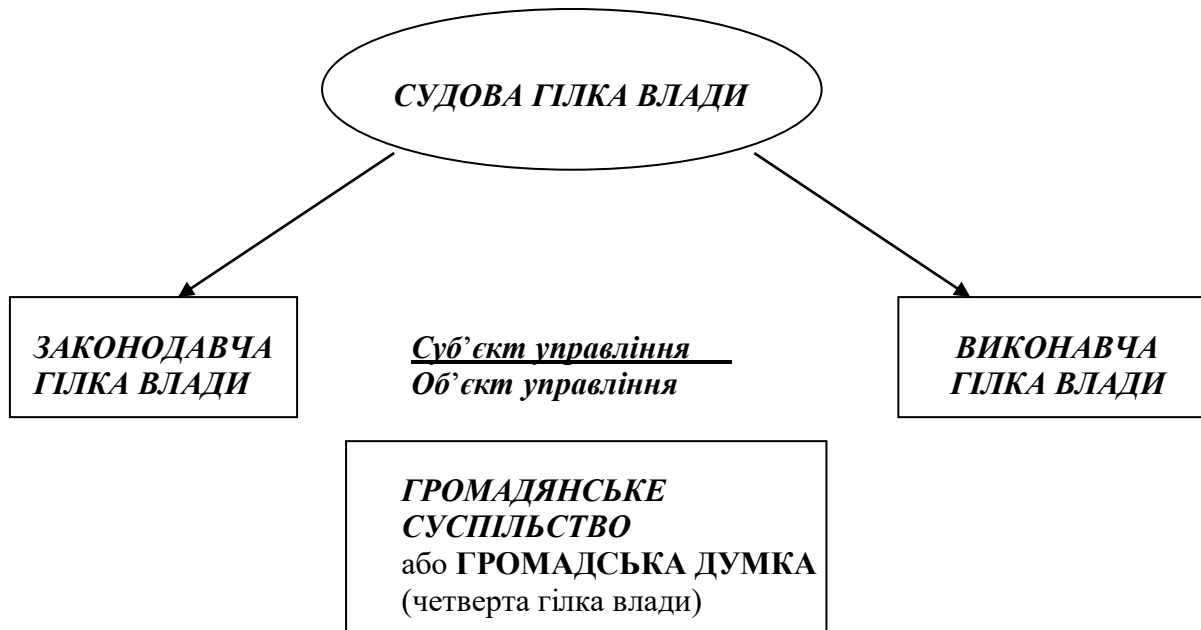

Рис.2.2.1. Модель системи саморегуляції соціального організму країни

Оскільки соціальний організм інформаційного походження, то для обслуговування суб'єкта та об'єкта управління виникає специфічний вид інформації, який дістав назву *управлінська інформація*. Потік інформації зверху вниз, тобто від суб'єкта до об'єкта управління, дістав назву директивна інформація, а потік знизу вгору, тобто від об'єкта до суб'єкта управління – виконавча інформація. Між ними складається система комунікаційних зв'язків. Для забезпечення руху або постійної циркуляції потоку управлінської інформації формується система каналів, які отримали в літературі з управління назву комунікаційних.

Для системи саморегуляції фактично характерні декілька джерел детермінації: одне – з боку чисто зовнішніх впливів, друге – з боку її особистої внутрішньої динаміки, третє – з боку її минулого (пам'яті). Тому

поведінка соціальної особи дуже важко прогнозується, вона, образно кажучи, „сама часом не знає”, як буде вести себе.

На практиці виходить так, що саморегуляція становить собою найбільш складний вид вертикальної взаємодії суб'єктів або соціальних структур між собою. В значенні загального визначення поняття „регуляція” (регулятивний процес) тут розуміється упорядкування соціальних процесів. При цьому під упорядкуванням процесу мається на увазі збільшення нерівності ймовірностей можливих змін параметрів штучно створеної людиною реальності, тобто такий вторинний процес, який, використовуючи поняття ентропії, найчастіше характеризують як антиентропійний або як процес зменшення ентропії.

Регуляція, будучи процесом вторинним, завжди здійснюється відносно визначених первинних процесів і в значній мірі залежить від природи цих первинних процесів, а також від специфічного різноманіття впорядкованих видів взаємодій, характерних для визначеного рівня організації універсуму. У даному випадку мова йде про його соціальну фазу саморуху.

При цьому *суть регуляції в загальному випадку зводиться до локалізації соціальних процесів, що упорядковуються відносно один одного у просторі і їх циклізація в часі.* Окрім цього, тут слід додати ще оцінку та переоцінку цінностей у соціальних явищах. У цьому випадку регуляція є процесом формування стосунків не тільки між процесами, але й між тими предметами, зміни яких ці процеси складають. Тим самим, коли об'єкти, що упорядковуються знаходяться, в стані руху, його регуляція є у той же час процесом породження і самоорганізації.

Взаємозв'язки громадянського суспільства та органів державної влади, тепер можна сказати суб'єкта та об'єкта управлінських відношень, здійснюються шляхом обміну інформації. Процес глобального обміну інформацією слід назвати *інформаційним метаболізмом*, який є різновидом

соціального метаболізму. Як висновок з цього витікає те, що джерело будь-якої влади полягає у володінні інформацією, яка може бути використана для регулювання соціальних відносин. Особистість, як і асоціації людей, формує та корегує свою поведінку в суспільстві саме на підставі отриманої інформації про стан своїх справ, наміри керівництва, тенденції розвитку навколишнього соціального середовища та ін. При цьому думка про те що джерелом влади служить насильство є помилковою. Останнє лише є формою, в якій управлінське рішення втілюється у життя.

Щоб більш глибоко зрозуміти походження та специфіку кожної з гілок влади треба вивести принцип їх формування та пояснити, яку специфічну функцію вони відтворюють у соціальній регуляції. Для цього треба проаналізувати процес інформаційного метаболізму в системі саморегуляції соціального організму країни, виявити специфічні його фази, показати, що гілки влади є саме тими морфологічними одиницями, які їх обслуговують. Особливість фази інформаційного метаболізму є основою для формування підвиду влади. Іншими словами, законодавча, виконавча, судова гілки влади виникають на основі перетворення змісту та форми інформації, яка циркулює каналами інформаційного зв'язку в соціальному організмі країни. Тому, саме тоді, коли стане зрозумілою специфіка функції, на якій базується різновид влади, можна уявити морфогенетичну структуру різних гілок влади та визначити механізм їх дії.

Тепер проаналізуємо що відбувається з інформацією під час її руху комунікаційними каналами соціального організму країни. Для цього розглянемо кругообіг інформації крізь призму зміни її стану. Така ідеологічна установка допомагає визначитися з специфікою функцій елементів системи саморегуляції (гілок влади), які вона детермінує.

Рух інформації в системі саморегуляції починається від особистості та соціальних угруповань, які за її допомогою віддзеркалюють свій особистий

стан на предмет задоволення нагальних вітальних та соціальних потреб. Така інформація на першому етапі у формі сигналу віддзеркалюється суб'єктом історичної дії у зовнішнє соціальне середовище, в якому вона стає *інтересом* його по відношенню до засобів задоволення таких потреб. Процес віддзеркалення за допомогою засобів масової інформації та депутатського корпусу набуває певної інтенсивності й постійно підтримуваний ними, складає певну соціальну напругу. При цьому таке поле не обов'язково буває конфліктним. Напруженим – так, але не конфліктним.

На другому етапі інформація суттєво змінюється за рахунок того, що набуває нормативної форми. Це досягається завдяки перетворенню інтересів первинних носіїв потреб у *моральні та правові еквіваленти*.

На третьому етапі нормативна форма починає “давяти” на носіїв потреб з метою організації специфічного виробництва або перерозподілу ресурсів з метою задоволення потреб. У цьому випадку нормативна форма інформації переходить у форму стимулів для тих же суб'єктів історичної дії.

На четвертому етапі, саме тоді, коли суб'єкти починають практично направляти свою енергію на задоволення потреб, починається жорстка боротьба за ресурси, засоби задоволення та час. У цьому випадку соціальна напруга досягає апогею і суб'єкти історичної дії не в змозі самотійно перетнути “критичні точки”.

Таким чином, інформація в системі саморегуляції за час кругообігу декілька раз змінює свій стан та направленість. На підґрунті цього виникає можливість виділити чотири специфічні фази її перетворень, які слід розглядати як оригінальні функції саморегуляційного процесу:

Перша фаза є момент “чистого” віддзеркалення потреб суб'єкта історичної діяльності або громадянського суспільства.

Друга фаза - інтелектуальної обробки різноманіття приватних інтересів громадянського суспільства з метою надання їм нормативної форми.

Третя фаза – перетворення нормативів у форму стимулів для активізації громадянського суспільства на задоволення особистих інтересів шляхом організації плідного матеріального та духовного виробництва або перерозподілу матеріальних та духовних ресурсів.

Четверта фаза – корекція поведінки суб'єкта управління під тиском зворотного зв'язку, що у процесі саморегуляції соціального цілого забезпечує влада громадянського суспільства.

Більш того, на підґрунті цих фаз перетворення інформації в соціальному організмі країни формуються свої **морфологічні одиниці** – органи системи саморегуляції - які спеціалізуються на їх виконанні. Останні нам добре відомі як *гілки влади*.

Ефективно діючи, гілки влади роблять соціальний організм країни саморозвиваючим. Така його характеристика цілком вірна, якщо процеси у ньому швидко проходять увесь цикл, характерний для саморозвиваючої системи. Іншими словами, процеси швидко піднімаються з нижнього рівня до рівня верхнього (віддзеркалюються у ньому) – під кінець виникають засоби самозмінювання (з підтримуючої або знижуючої моралі, права) і виконавчо-перетворюючих можливостей (техніка, матеріальні ресурси). Ці засоби самозміни починають корегувати те, що відбувається в суспільстві, зміцнюючи його існування, породжуючи необхідні йому для виживання і розвитку нові якості. Тим самим воно намагається піднятися до статусу саморозвиваючої системи.

Кратологічні потреби соціального організму країни сформували природним шляхом систему саморегуляції, що має чотири рівноправні гілки влади: законодавчу, судову, виконавчу і владу громадянського суспільства.

Три перших гілки влади входять до складу суб'єкта управління, тобто відносяться до держави, а четверта – належить об'єкту управління – громадянському суспільству і розповсюджена по всьому соціальному тілі

країни. Тільки функціонуючи у злагоді вони гарантують якість саморегуляції процесів, що протікають у соціальному організмі країни. Якщо хоч одна якась з них не виконує повноцінно свою функцію, то рано чи пізно настає його параліч.

Законодавча, виконавча та судова гілки влади складають цілісність, яка дістала назву системи державного управління країною. Будучи у протилежності з четвертою гілкою влади, що протистоїть їм у вертикальному вимірі соціального організму країни, вони ведуть особисте життя у складі так званої піраміди управління. Бюрократизація та корупція – найбільш типові їх хвороби.

При цьому кожна з гілок влади для забезпечення вищеназваних функцій у механізмі саморегуляції соціального організму країни формує свій специфічний механізм функціонування та розвитку.

Перша гілка влади - законодавча влада - створює механізм нормоутворення, який відомий нам як механізм прийняття законів країни. Для виконання цієї функції законодавча влада має цілу низку соціальних інститутів та експертів з різних сфер соціального життя.

Друга гілка влади - виконавча влада - створює механізм реалізації законів. Для виконання цієї функції вона спирається на чисельні силові міністерства, спецслужби, аналітичні центри та багато інших соціальних інститутів, які створені для підтримки законності та правопорядку в країні.

Третя гілка - судова влада – забезпечує механізм дії закону на основі зняття протиріч між смислами як чисто духовними відносинами та нормами прийнятих законів. Іноді їй доводиться виконувати допоміжну роботу по упорядкуванню норм між собою. Для цього вона виступає експертом у справі нормотворчості та координатором взаємин законодавчої та виконавчої влади, а також цих двох видів влади з об'єктом управління – народом країни.

Четверта гілка влади - народовладдя - володіючи механізмом

громадської думки здійснює функцію самоорганізації у внутрішньому вимірі, про що ми мову вели у попередньому підрозділі, а у зовнішньому вимірі – вона здійснює функцію соціального контролю за направленістю та якістю функціонування управлінської піраміди. При цьому вона працює як механізм зворотного зв'язку, який функціонує як контролююча система.

Таким чином, система саморегуляції соціального організму країни складається з чотирьох механізмів інформаційного походження, а саме: *механізму створення закону, механізму дії закону, механізму реалізації закону, механізму реакції або вивчення стану соціального тіла громадянського суспільства*. Механізм розробки й прийняття законів та механізм їх реалізації в нормально працюючій системі саморегуляції настільки різні, що становлять цілком самостійні явища. Механізм прийняття законів на підставі розвитку потреб народу в практичному житті формується і функціонує на семантичному матеріалі. Механізм реалізації законів, навпаки, на підставі семантичної основи призводить до оптимального стану практичне життя людей.

Складніше виглядає картина з механізмом дії закону та механізмом вивчення громадської думки, на логіку та зміст яких повинні спиратись у своїх діях як народ, так і його керівники незалежно до якої ланки (законодавчої чи виконавчої) влади вони належать. Останні два механізми обслуговують всі гілки влади одночасно. Перший в силу того, що смисл закладений у закон не належить нікому, оскільки це логічна константа, а другий – в силу того, що саме стан соціального тіла є джерелом походження інших гілок влади і об'єктом їх постійної уваги.

Розподіл праці у вищенаведених механізмах досить жорстко детермінує структуру та склад робочих органів системи саморегуляції. Останні відомі нам як соціальні інститути, що функціонують у межах тієї чи іншої гілки влади. Тому структура органів кожної окремої гілки влади

детермінується рівнем розподілу праці у механізмі функціонування та розвитку окремої гілки влади. Межа диференціації пролягає через доцільність використання людського та технічного потенціалу.

Далі розглянемо механізм функціонування системи саморегуляції соціального організму. Рух інформації в цьому випадку може початися як від громадянського суспільства, яке становить собою рефлексійну особу, так і від органу управління. Однак ми розглянемо первісний стан, тобто будемо виходити з того, що ініціатива тут належить народу країни. Рух інформації від нижнього рівня на якому розміщуються соціальні спільноти етносу має місце завдяки *процесу віддзеркалення*, притаманного як окремій особистості, так і засобам масової інформації, оскільки останні постійно стежать за станом соціального добробуту окремих верств населення країни, нарешті, завдяки депутатському корпусу, що посідає у виборних органах різного рівня.

Останній виступає найбільш стабільним носієм інтересів населення регіонів, політичних партій, угруповань громадян за професійними, віковими, статевими та іншим ознакам. Так виникає „Я” громадянського суспільства, яке відокремлює його від соціального середовища. Новою якістю соціального організму, що здійснив таку функцію сполучення, є колективна самосвідомість, самовіддзеркалення.

До того ж зрозуміло, що ніякій іншій ланці, крім почуттю «Я» громадянського суспільства якість „добре”/„погано” не може бути адресовано. Але з такою адресністю воно одночасно передає „Я” свій смисл. Виходить, що якість „добре”/„погано” накладається на народжуюче „Я” і тим самим робить його бажаним або небажаним для соціальної цілісності. Поєднання цих двох типів системних ефектів дає принципово нову якість – *оцінне самовіддзеркалення*.

При цьому зміст процесу віддзеркалення, а це смисл того що

відбувається у внутрішньосистемній конструкції, знято (у філософському смислі) і сконцентровано в інформації, що рухається каналами вертикальної комунікації; мірою ж його якості є її *цінність*. Остання тим важливіша, чим точніше у ній зафіксовано стан віддзеркалених структур.

Суть віддзеркалення полягає в тому, що воно включає у себе таку залежність між двома процесами, при якій особливість першого процесу відтворюється у відповідних особливостях другого. Це означає, що між взаємодіючими структурами, завдяки якості віддзеркалення встановлюється причинно-наслідкова залежність. *При цьому під впливом нижчележачої структури на вищестоячу віддзеркалення в останній фіксується у формі семантичного сигналу, а при зворотньому впливу – вищестояча структура змінює морфологію нижчестоячої структури або громадянського суспільства.* Тому віддзеркалення, що протікає у зворотному напрямку, має зовсім іншу якість. Воно відоме нам як державне управління.

Сигнал набуває сили тільки у соціальній цілісності, яка досягла певного рівня зрілості, тобто тоді, коли у наявності є певні різновиди структур і коли вони вже мають хоча б найпростішу конфігурацію, тобто між ними склалися функціональні зв'язки, порушення яких згубно впливає на стан здоров'я соціального організму.

Звідси можна зробити висновок про те, що кожний сигнал процесу віддзеркалення, становить собою той чи інший процес родового життя, несе у своїй структурі (прямо або опосередковано) особливості тієї системи або органу, що його породила. Між структурою цієї системи та структурою сигналу виникає специфічна відповідність. Далі сигнал, що досяг системи, підпадає під вплив, вступає з нею у взаємодію. Між ними також формується відношення структурної відповідності. Структура системи, що віддзеркалює сигнал, стає аналогічно структурі сигналу, а через неї і структурі впливаючої системи. Зміна структури цієї системи змінює в певній мірі і у відповідному

напрямку її природу, характер взаємодії з навколишнім середовищем.

Раціоналізація поведінки соціального організму в зовнішньому середовищі диктується все тим же смыслом, раніше вже викликаним процесом віддзеркалення для оцінки стану внутрішніх зв'язків. Тепер, завдяки активізованому смыслу, система саморегуляції автоматично виходить на керівництво можливостями соціального організму. *Смысл, що виступив в якості елемента системи саморегуляції, здійснює вирішальний вплив на всі можливості якими володіє соціальний організм, стверджуючи примат цілісності над всім тим, що проходить у ньому.*

За рахунок зворотного впливу смыслу народжених системних ефектів на можливості соціального організму настає пора самозмінювання його як цілісності. Усвідомлена необхідність самозмін починає «гнати» процеси у зворотному напрямку – від якості необхідності до виявлення практичних можливостей, потенційних якостей системи. При цьому органом управління «вибирається» з різноманіття можливостей, якими володіє соціальний організм, тільки та, яка відповідає збудженому смыслу і загальній ситуації в соціальній системі. Це призводить на практиці до того, що на реалізацію вибраного варіанта змін потрібні найменші енерговитрати соціального організму.

Отже, ми на цьому можемо завершити вивчення функцій влади громадянського суспільства структурі соціального організму країни взагалі і у контурі його саморегуляції конкретно.

Критерієм ефективності розподілу праці в межах тієї чи іншої гілки влади є якість процесу саморегуляції. Для досягнення ефективної саморегуляції соціальних процесів, гілки влади можуть мати необмежену кількість організаційних рівнів, який завгодно їх склад, головних та конфігурацію допоміжних органів, кваліфікаційний склад виконавців і т. ін.

Таким чином, ми встановили що підсистема влади громадянського

суспільства у системі саморегуляції соціального організму країни виконує цілу низку функцій, які за енергетичним потенціалом і глибиною проникнення у структуру людської особистості перевершує сумарну потужність трьох гілок державної влади. Цей висновок підтверджується тим фактом, що енергія громадянського суспільства у періоди флуктуації знищує систему навіть морфологію тоталітарної влади. Отже, “громадянське суспільство – це скоріше велетенська сила, яка рве людину на себе, вимагає від неї, щоб вона для неї працювала й щоб вона була всім через неї, й чинила все через неї” [200, 92]. Це, по-перше.

По – друге, оскільки система саморегуляції соціального організму країни відноситься до так званих функціональних органів, то вона має, відповідно, й специфічну морфологію. Це означає, що між державною владою і владою громадянського суспільства існує й морфологічний і функціональний зв’язки.

По-третє, влада громадянського суспільства, оскільки має однакову природу з політичною владою, то вони можуть вільно переходити одна в одну шляхом централізації/децентралізації або концентрації/деконцентрації. З цієї точки зору нас не повинна бентежити те, що громадянське суспільство під тиском глобалізації перебирає на себе функції держави. Оскільки корінним чином зміниться характер регуляції соціального життя і це поставить проблему всезагального всеобучу майстерності управління у суспільстві.

Таким чином, ми можемо завершити теоретичний аналіз влади громадянського суспільства і зробити на основі матеріалу викладеного у другому розділі наступні висновки:

- по-перше, ми обґрунтували онтологію влади громадянського суспільства, довели її системний характер в основі якого лежать права і свободи людини;

- по-друге, на основі накопичених напрацювань вітчизняної політологічної думки уточнили специфіку сутності, змісту, існуючий її поділ у структурі громадянського суспільства і подали різноманіття форм саморегуляції родового життя, визначили етапи її саморозгортання протягом культурно-історичного процесу;

- по-третє, показали її морфологію - органи управління і систему місцевого і регіонального самоврядування, апарати управління корпорацій та їх об'єднань різного спрямування, - що забезпечують самоорганізацію та саморегуляцію внутрішнього життя громадянського суспільства;

- по-четверте, на підставі вищевикладеного зробили висновок про те, що між громадянським суспільством і державою, підсистемою влади громадянського суспільства і державною владою існує не тільки генетичний зв'язок, а й морфологічний і функціональний зв'язки, тобто вона має оригінальний структурно-функціональний вимір.

- по-п'яте, подали морфологію і механізм функціонування системи саморегуляції соціального організму країни у якій вони – недержавна і державна різновиди влади - здатні “переливатись” одна в одну шляхом децентралізації і деконцентрації, що веде на практиці, відповідно, до демократії або тоталітаризму.

- по-шосте, уточнили загальне, особливе і одиничне у феномені соціального інституту влади, у якому влада громадянського суспільства і державна влада відіграють роль підсистем, а їх взаємодія є найсерйознішим фактором функціонального походження розвитку соціального організму в цілому.

- по-сьоме, визнали, що соціальна ентропія є більш ефективним критерієм стану динамічних структур, що утворюються у ході взаємодій людей між собою, ніж статуси і ролі, якими традиційно оперують соціологія, політологія і економіка.

Далі можна переходити до праксіологічного аналізу, тобто перевірити обґрунтовані вище концептуальні положення феномену влади громадянського суспільства на матеріалі вітчизняної політичної реальності.

2.3. Актуальні проблеми становлення влади громадянського суспільства в умовах української політичної практики

Метою праксіологічного аналізу є перевірка якості запропонованої моделі влади громадянського суспільства на матеріалі української політичної практики. Перевірці має підлягати авторська політологічна концепція, а саме: системність влади громадянського суспільства та її здатність до самоорганізації, а також виконання нею своєї провідної функції у системі саморегуляції соціального організму України.

Однак, сьогодні соціальний організм України знаходиться надто у збуреному стані, оскільки помаранчева революція ще не затихла, а лише увійшла у фазу поступового затухання. Тому громадянське суспільство і його елементи знаходяться у неприродному стані, а це означає, що аналізувати системність явища принципово неможливо. Перехідний стан сучасного українського суспільства можна підтвердити словами М.П.Драгоманова, який писав: “слово “революція” припускає більше або менше свідомий потяг до реалізації відомого ідеалу громадянського устрою, якому не відповідав старий устрій” [60, 12].

По-іншому, простір у якому функціонує влада громадянського суспільства України сьогодні є надто Perezбудженим і тому у ньому можна розгледіти лише основні сюжетні лінії явища, що ми досліджуємо. Як слушно зауважив С.Земляний: “Політичний простір завжди вже існує, коли ми починаємо про нього думати. Політичний простір – це простір влади, або,

що те саме, простір сили, панування й підкорення, насильства, ворожнечі між “своїми” і “чужими” [71].

У такому випадку перевірити можна тільки ті складові запропонованої моделі, що не мають функціонального походження, тобто правове забезпечення і морфологію системи влади громадянського суспільства. Останні елементи та процеси тимчасово мають не притаманні їм властивості та характеристики. Вони знаходяться у фазі становлення. При цьому ми вважаємо, що аналізувати треба стан речей як на мікрорівні, тобто особистості, сім’ї, промислових фірм або малого і середнього бізнесу, територіальних громад, так і на макрорівні, тобто у системі саморегуляції, у якій влада громадянського суспільства виконує функцію четвертої гілки влади соціального організму країни.

При цьому особистість, сім’я, промислові фірми або малий і середній бізнес та територіальні громади відіграють у процесі самоорганізації громадянського суспільства роль параметрів управління, тобто від їх стану залежить загальний стан недержавної форми влади.

Тому ми визначимо актуальні проблеми провідних елементів запропонованої концепції у вимірі мікрорівня, а саме: стан справ з правами і свободами людини в Україні, владні відносини у сучасній українській сім’ї, проблеми малого і середнього бізнесу в країні, стан та перспективи розвитку системи місцевого та регіонального самоврядування, спрямування та потенційні можливості видів недержавної влади, нарешті, участь громадськості у формуванні та реалізації державної політики, як складову системи саморегуляції соціального організму України.

Спочатку розглянемо стан справ з **правами людини** в Україні. Відчуження влади від людини в Україні досягло небаченого розмаху. Про неї нагадує стрімке зростання кількості звернень до Президента. На протязі перших ста днів правління В.А.Ющенко щодня він отримує 1 600 листів

громадян. За останні два місяці 2,3% української нації написали листи Президенту! Люди почули, що можна захистити свої права і почали писати.

Принцип відповідальності влади перед громадянином деформується вже при першому їх контакті. Останні соціологічні опитування свідчать – 51,5% громадян вважають, що у діяльності місцевих органів влади не відбулося жодних змін. Відчуження влади перетворює людей на скаржників і прохачів. Вихід один – віддати владу громаді. Це буде справедливим.

Проблема формування тотальної організаційної свідомості індивіда як представника недержавного сектору влади і державного службовця як представника державної влади є найгострішою на цьому рівні існування та функціонування феномену влади громадянського суспільства.

Сім'я є не тільки джерелом державної влади, а й головним осередком влади громадянського суспільства, оскільки у її просторі відбувається головний процес самовідтворення родового життя будь-якого етносу. Так, як у царині сім'ї застосовується батьківська влада ніде більше не використовується. І якщо звернутись до історії соціальних відносин, то можна помітити, що саме тут велась і ведеться до сьогоднішнього дня запекла боротьба за владу.

Підтвердженням цього є насамперед те, що за останні десять років в умовах, коли на території України не було ні війн, ні збройних конфліктів, ні масових епідемій, ні глобальних природних катаклізмів, чисельність населення зменшилася майже на 4,5 мільйона людей. Це майже стільки, як було знищено фашистами в Україні за час минулої війни.

Додамо до цього, що за роки так званих суспільних трансформацій в Україні катастрофічно погіршився стан здоров'я населення, лише 60 відсотків якого вважалося, за даними 2001 року, умовно здоровим. небезпечних масштабів набули так звані соціальні хвороби – туберкульоз,

СНІД, психічні розлади, а також травматизм і отруєння сурогатами алкоголю й наркотиками. Серцево-судинні захворювання та інсульти набувають статусу соціальних. Від хвороб люди в Україні помирають на кілька років раніше, ніж в економічно розвинутих країнах.

Більше того, батьки, що не мають змоги керувати ситуацією в родині, у пошуках засобів вдалися до еміграції до інших країн. До того ж так звана аграрна реформа, що призвела фактично до розвалу агропромислового комплексу і зруйнування соціальної сфери на селі, обумовила випереджаюче зростання безробіття серед сільського населення і прискорення відпливу сільської молоді у міста, де вона стикається з величезними труднощами у пошуках роботи і житла. А в українському суспільстві населення традиційно збільшувалося насамперед за рахунок його приросту в сільській місцевості.

Владна неспроможність батьків призвела до глибокого порушення в Україні природного механізму відтворення населення, про небезпечне погіршення його кількісних і якісних характеристик.

До армії, яка фактично стала селянсько-робітничою, приходять поповнення в основному з бідних сімей, у третини якого діагностується по два захворювання, у кожного дев'ятого – три, у 5 відсотків – по чотири і більше.

Кризовий стан економіки, втрата мільйонами людей, відкинутих за межу виживання, впевненості у своєму майбутньому і майбутньому своїх нащадків, деморалізація суспільства обумовлюють поглиблення демографічної кризи, посилюють депопуляційні тенденції, а демографічна криза, у свою чергу, гальмує вихід суспільного організму із стану тотального знесилення, паралізує волю, фізичні, моральні сили значної частини населення, яке через це втрачає здатність бути активним суб'єктом оздоровлення економіки і всього суспільного буття.

Як наслідок, наше громадянське суспільство опинилося перед загрозою

перейти критичний поріг, за яким – демографічна катастрофа. Зрозуміло, що вихід із такої ситуації можливий лише на основі радикального поліпшення стану справ в економіці і соціальній сфері, істотного підвищення життєвого рівня населення. Важко розраховувати на швидку зміну демографічної ситуації на краще, коли у 70 відсотків громадян місячний дохід становить лише 210 гривень при офіційно встановленому, будьмо відвертими, мізерному прожитковому рівні для працездатного 356 гривень, а у половини – менш як 150 гривень, не перевищує 150 гривень і середній розмір пенсії. Тож чи треба дивуватися з того, що в цілому майже дві третини – 60,5 відсотка загальної суми своїх доходів населення України витрачає на харчування, тоді як у Чехії – 30 відсотків, у Німеччині – 16,2, у Франції – 13,8 відсотка.

Скрутне матеріальне становище, відсутність житла, побутова невлаштованість, труднощі з пошуком роботи утримують членів молодих сімей від народження дітей, а нерідко спричиняються до розриву шлюбних відносин. Батьківська влада тяжіє до саморозпаду із-за економічних і організаційних негараздів. Майже п'яту частину всіх дітей народжують жінки, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі, а фактично без батька виховується набагато більше дітей.

За період з 1990 до 2000 року за індексом людського розвитку, який застосовується відповідно до розробленої Організацією Об'єднаних Націй програми розвитку як інтегральний показник соціального стану суспільства, головними складовими якого є очікувана тривалість життя, рівень освіти, добробуту населення, Україна серед 173 країн світу опустилася з 45 позиції на 80, а фактично на 102 місце, бо наприкінці 1990-х років була переглянута методика розрахунку індексу.

Збереження цієї тенденції загрожує тим, що в найближчій перспективі в Україні взагалі може стати практично неможливим відтворення кількісних і

якісних показників населення. Ми все гостріше відчуватимемо нестачу трудових ресурсів, насамперед кваліфікованих кадрів, економіка України не зможе конкурувати на світовому ринку, буде підірвано обороноздатність держави, а отже – можливості надійного захисту її суверенітету і територіальної цілісності. Україна може опинитися на узбіччі світового прогресу і її роль буде остаточно зведена до постачальника сировини та дешевої робочої сили.

Промислові фірми або малий і середній бізнес є наступною ланкою в аналізі рівня розвитку влади громадянського суспільства в Україні. Справи тут йдуть не зовсім так як належить. Про це також свідчать численні факти. Симптоматично, наприклад, те, що на телефон прямої лінії Кабінету Міністрів України щоденно надходить понад 300 звернень представників малого і середнього бізнесу з приводу грубого ігнорування їх прав з боку представників державної влади. Тільки протягом перших ста днів правління нової влади самозруйнувались понад 19 тисяч вітчизняних фірм.

Як будь-яка система влада громадянського суспільства має свій специфічний механізм саморуху. Цей механізм має, в свою чергу, оригінальні рушійні сили, а саме: середній клас, який становить у розвинених країнах до 70-80 відсотків населення країни; добровільні об'єднання громадян, зорієнтовані на громадські справи; вільна преса, як засіб комунікацій і самовираження [151]; молодь [99]; інтелігенція [191, 77]; релігійні сили [96]; нарешті, кадри соціальної роботи.

Всі негаразди перехідного періоду, який до того ж надто затягується, призвели до того, що суспільство платить дуже велику ціну за введення ринкової економіки, в тому числі це позначилося на тому, що, як вважає Л.Беляєва [9, 29], середній клас повноцінно так і не сформувався.

Як показує аналіз “середнього класу” в Україні С.Макеєва [117, 56], “міддл-клас” в Україні є, але він не дуже чисельний. При самоідентифікації в

межах “міддл-класу” до 20 % населення реально до нього належать не більше 10 %, при чому рівень мобільності низький.

Взагалі українське суспільство, за спостереженнями М.Ходаківського, має досить дивну з точки зору традиційних соціологічних вчень, перш за все концепції М.Вебера, структуру колективної свідомості: “З одного боку, адміністративна, бюрократична ментальність політичної еліти, яка дійшла до розуміння необхідності держави, а отже, великого суспільства. З іншого – масова свідомість нижчих верств суспільства, що зберегла незайманими архаїчні уявлення про світ, в якому патріархальний рід (або сім’я) і держава влаштовані за одним зразком “ [210, 11].

В цих умовах “середній клас” України – це той прошарок чи кілька груп населення, що найкраще адаптувалися до нової системи цінностей, але не стрибнули надто високо, як ті, кого С.Цапик, використовуючи жаргон напівкримінального шару, називає “крутими”: “Бідні звать їх крутими, але вони не круті. Круті вважають їх бідними, але вони не бідні. Іноді їх називають міддл-класом, але вони не middle-class західного гатунку. Вони – українські “середні”. Ще не багаті, але вже не бідні. Ще без віли в середземномор’ї, але без щоденного штовхання у міському транспорті. Ще не європейці, але вже не “постсовки”. Ще не клас, але вже не прошарок. Не праві й не ліві. Середні” [211, 40].

Також недостатньо лояльний до “середніх верств” і В.Полохало, що відзначає такі їх риси, як політичний індивідуалізм: “Сьогоднішній середній українець зовсім не відрізняється вибагливістю як суб’єкт перемін, що відбуваються в країні. Він обрав для себе роль стороннього, байдужого спостерігача інституціональних та економічних трансформацій, ініційованих вузьким прошарком політичної та ділової еліти” [148, 22], як тотальне пристосуванство у вигляді вибору “меншого зла”, адаптації до нього “аж до виявів соціального інфантілізму” [148, 22]. Це тому, що “середній українець”

надто потерпає від соціальної трансформації, щоб виробити якісь базові культурні, соціополітичні чи економічні цінності.

Розбудова системи місцевого самоврядування в Україні є основною проблемою у саморозгортанні влади громадянського суспільства, оскільки її вирішення веде до становлення її морфології. Це є офіційно визнаним фактом, оскільки саме на ньому було зроблено наголос Президентом України В.А.Ющенко 26 квітня 2005 року, тобто майже зразу після перемоги помаранчевої революції. Головною проблемою тут є децентралізація влади, фінансів і повноважень [39; 61]. Перед Україною постало питання яким шляхом йти далі, бо поступ у тому руслі, що був до цього веде до банкрутства державної влади. Це означає, що Президент України офіційно визнає надзвичайну напругу між громадянським суспільством і державою і має надію знизити її за рахунок підвищення ефективності недержавної влади.

При надмірній централізації фінансової системи в Україні державний бюджет має 114 тисяч рахунків. Останні три роки дефіцит центрального бюджету складає 7 мільярдів. У 2004 році щоденно, щодобово, щосекунди вільних коштів центрального бюджету було від 14 до 17 мільярдів. Коштів на залишках. То постає питання: що має Україна? 7 мільярдів дефіциту чи 14 мільярдів залишку? І Президент сам відповідає на своє питання: “тому, що є 114 тисяч рахунків, у нас завжди буде дефіцит. Завжди. Розмазати ці гроші по 114 тисячах рахунків, і ви обов’язково вийдете на проблему управління в галузі державних фінансів”. Як відомо, 30% місцевих бюджетів формується на місці. 70% формується за рахунок центрального бюджету. В тій чи іншій формі. Ми з вами стали свідками абсурдної фіскальної моделі. Спочатку 90% усіх оборотів по фіскальних операціях передати на Київ, а потім із Києва один дядько направить їх по регіонах. І з кожним днем ми починаємо бачити цинізм цієї моделі. Тому, проблема номер один сьогодні – це концентрація

повноважень і ресурсів у центрі і повний дефіцит на місцях.

Нинішні бюджетні можливості для подальшого розширення соціальних програм практично вичерпані. Сьогодні загальна сума пенсійних виплат складає 16% ВВП. Це – світовий рекорд. У сукупному доході громадян частка соціальних виплат і допомог вже перевищила частку заробітної плати.

Наслідки централізації державної влади негативно виявляються й у інших галузях соціального життя, де панує державний чиновник як носій основних повсякденних функцій соціального життя. Отже, та система управління, яка сьогодні є, вона ніколи не буде мати достатньо грошей. Тому, нова концепція фінансування повинна піти під зміни. Тоді буде логіка. Якщо вона піде під стару систему чи стару систему освіти, медицини, органів виконавчої влади, у нас ніколи грошей не вистачить на цю систему.

Щоб принципово оновити владу нам треба змінити не лише персоналії, а й саму її філософію. Нам треба наблизити владу до людини. Це в наших силах, для цього треба зміцнити громаду, дати якнайбільше прав туди, де людина зустрічається з державою у повсякденному житті. Це основна філософія тези, яка пропонується як реформа управління.

Нам потрібна міцна вісь всієї влади: ЛЮДИНА-ГРОМАДА-ДЕРЖАВА. У своєму нинішньому вигляді ми успадкували самоврядування від „світлого минулого”. Тоді воно прикривало жорстку партійну централізацію. В останні роки – клановість і безвідповідальність. Безправна громада – причина багатьох проблем, які стали на перешкоді нашому розвитку.

Перша ключова проблема – це проблема бідності. Ми можемо подолати бідність лише звільнивши підприємницьку енергію громадян, створивши нові точки економічного росту, заохочуючи малий і середній бізнес. Ці питання не може вирішити лише центральна влада. Її зусилля має підтримати сама громада, якій треба дати простір для ініціативи. Сильна

грумада – це середовище для підприємництва і бар'єр для соціальної бідності.

Друга проблема – порушення прав громадян через диспропорції у економічному розвитку регіонів. У 2001 році розрив між областями з найбільшим і найменшим ВВП на душу населення становив 2,3 рази. У минулому році розрив становив майже 3 рази. І це без урахування Києва. Якщо порівняти зі столицею, то різниця зросте з 6 до 6,5 разів. Таких економічних розривів, як в Україні, немає більше ніде у Європі. Сухі цифри диспропорцій мають жорстокий людський вимір. Вони показують, наскільки різняться шанси людей з різних регіонів знайти добре оплачувану роботу, прогодувати родину, отримати доступ до соціальних благ. На практиці виходить, що достаток і людська гідність людини залежать не від її розуму і рук, а від того, де вона живе. Такі диспропорції існують і в середині регіонів. Це не є справедливість.

Подолання цих диспропорцій – це стратегічне завдання, від якого залежить майбутнє всієї країни. Без ефективного самоврядування, без економічної ініціативи місцевих громад його не вирішити. Нам треба створювати систему влади, державних органів і органів місцевого самоврядування, які спільними зусиллями зможуть вирівняти економіку регіонів, гарантувати рівні можливості кожному, незалежно від місця проживання.

Третя проблема – низька якість послуг, які людина отримує від держави. З року в рік фінансування послуг у сфері освіти, культури, охорони здоров'я все більшою мірою залежить від дотацій і трансфертів з центру.

Вихід один – децентралізація влади, розвиток економічної ініціативи на місцях, зміна податкової і бюджетної політики на користь місцевих громад. І тут ми говоримо про реформу управління.

Четверта проблема – занепад села. Сільська громада фактично

позбавлена свого самоврядування. У 9 з 10 сільських рад кошторису ледве вистачає на зарплату голови і секретаря. 9 із 10 сільрад! Більшість селян позбавлені доступу до мінімальних соціальних благ. Для району і області, куди житель села змушений звертатися, його проблеми – лише зайвий клопіт. Це не є справедливим.

Щоб вирішити названі і багато неназваних проблем потрібно змінити формулу відносин місцевого самоврядування з державною владою. Україна ратифікувала Європейську Хартію місцевого самоврядування. Тепер уже в нашому законодавстві воно визначається як право і спроможність обраних громадою представників здійснювати регулювання і управління суттєвою частиною державних справ в інтересах місцевого населення.

У цій формулі є два важливих постулати. По-перше, держава не лише гарантує право місцевої громади вирішувати державні справи на місцях, але й дає їй реальну спроможність здійснювати ці повноваження. По-друге, визнається, що місцеве самоврядування здійснюється в інтересах місцевого населення. Не держави, не обласної чи районної адміністрації, а саме конкретних громадян, які проживають на конкретній території.

Головними напрямми подальших дій мають стати, на думку Президента, шість кроків. Перший крок. Має бути знайдений баланс прав і обов'язків між органами державної влади і місцевого самоврядування. Їх повноваження треба перерозподілити і розмежувати. При цьому надання державних і громадських послуг у якнайбільшій мірі повинне бути передане до громад. Державні органи мають припинити управляти там, де це може зробити громада. Має бути сформоване партнерство державної влади і місцевого самоврядування.

Другий. Громада повинна отримати спроможність здійснювати державне управління на своїй території. Для цього їй потрібно не лише створити свої виконавчі органи. Громада повинна стати фінансово

спроможною. Місцеві громади мають отримати достатні джерела фінансових надходжень. Село, селище, місто при формуванні свого бюджету повинні залежати лише від закону, нормативів і власної економічної ініціативи, а не від волі чиновників різного рівня. Має бути розширена податкова база для формування місцевих бюджетів. Для сталого розвитку територіальних громад вкрай важливо, щоб значна частина їх бюджету формувалась за рахунок власних податкових надходжень.

Третій. Самоврядування має стати ефективним і відповідальним. Громадянин має знати свої права та обов'язки у громаді. Всі дії органів місцевого самоврядування мають бути прозорими. Їх завдання - всіма способами заохочувати людину до особистої участі у вирішенні місцевих проблем. Кожен громадянин повинен знати: у справах громади його голос – вирішальний.

Четвертий. Потрібно невідкладно створити ефективну систему управління і координації усього комплексу реформ системи влади – адміністративної, територіальної, реформи місцевого самоврядування. Для цього має бути створений єдиний орган – Національна рада з питань місцевого самоврядування та регіонального розвитку. У ній повинен бути центр мобілізації інтелекту, генерації ідей та підтримки ініціатив знизу.

П'ятий. Від Національної Ради, від Уряду, від Верховної Ради треба отримати систему продуманих документів, які сформуєть цілісний план реформи, її „дорожню карту”. Реформу робити треба. “Обставини і час можна обговорювати, щоб мінімізувати ризики і прийняти правильні рішення, але часу для обговорення у нас небагато” – зазначив Президент України.

Шосте. І, можливо, найголовніше. Реформа повинна початися широким загальнонаціональним діалогом. Кожній людині треба пояснити її інтерес у реформі і здобути її підтримку. Нам треба сформуєти підтримку змін у

всьому суспільстві. Тому керівник нашої країни звернувся до лідерів фракцій, лідерів партій, до різних гілок влади: з пропозицією знайти себе у цій реформі. Вони повинні одне одного почути. Це буде реальна дія мета якої – проведення реформи управління на користь системи влади громадянського суспільства.

Сьомий крок він, Президент України у своєму виступі на зборах представників місцевого самоврядування, пов'язує з правами людини, про що ми вже вели розмову вище.

Однак, кожна реформа є ризиком. Реформа влади, що зачіпає основи життя державного організму, є подвійним ризиком. Але у нас є колосальний ресурс, який дозволяє нам бути впевненими в успіху. Цей ресурс – воля громадян України, які хочуть назавжди покінчити з минулим. Українська нація вже продемонструвала свою зрілість. “У мене немає сумнівів, що українці хочуть і можуть самі організовувати своє життя, своїми руками будувати своє майбутнє. Щоб стати нацією вільних людей, ми станемо нацією **сильних громад**. Сильна громада – це сильна держава, сильна Україна” – робить чи не найголовніший висновок Президент України у промові перед учасниками зборів місцевого самоврядування країни 26 квітня 2005 року.

За роки незалежності українське суспільство пройшло складний шлях від абсолютної монополії однієї партії, що намагалася керувати розвитком процесів у всіх сферах суспільного життя, до реальної політичної, економічної та ідеологічної різноманітності, утвердження основних засад багатопартійної системи. Створено передумови для того, щоб основні верстви і соціальні групи отримали необхідні інституційні можливості для представлення своїх інтересів і потреб через політичні партії відповідного спрямування. Територіальними управліннями юстиції зареєстровано близько 60 тис. структурних утворень політичних партій, з них регіональних

(республіканські, обласні, міські в містах Києві та Севастополі) – понад 2,2 тис.; районних – понад 15,5 тис., районних у містах – близько 5 тис., міських – понад 8 тис., інших структурних утворень – близько 30 тисяч [188, 19].

В останні роки спостерігається також активізація діяльності об'єднань громадян. Зокрема, кількість громадських об'єднань у порівнянні з 1992 року зросла на кінець 2003 року у 8,2 рази. На сьогодні зареєстровано понад 38 тис. громадських організацій, більшість з яких (95%) діє на місцевому рівні. При цьому характерно, що саме громадські структури виконують на місцях ті соціальні завдання, з якими державним установам впоратися часто-густо дуже важко.

Тому встановлення партнерських взаємовідносин та налагодження конструктивного діалогу між місцевою владою й об'єднаннями громадян, а також формування більш сприятливих відносин між державною і місцевою владами, висувається на перший план в розвитку незалежної країни. Стрижнем такої співпраці є послідовне відстоювання принципів демократії, політико-правовий захист громадських ініціатив, громадянське порозуміння і, нарешті, консолідація зусиль громадськості на вирішення місцевих проблем.

При цьому взаємодія між об'єднаннями громадян та органів влади може набувати різних форм. Проте ефективна співпраця між ними можлива лише за умов реального партнерства, рівності та конструктивності у взаємовідносинах між представниками урядових і неурядових інституцій, що мають певний рівень упорядкованості та самодостатності у вирішенні власних проблем.

Громадські організації відіграють позитивну роль у якості системи протидії державній владі, що працює як система зворотного зв'язку у системі саморегуляції соціального організму країни. Загальноукраїнський форум, що

відбувся наприкінці березня 2004 року, продемонстрував маніпуляцію владою демократичними інституціями. За свідченнями представників громадських організацій різних регіонів України і київських також, добір делегатів на загальноукраїнський форум відбувався із середовища наближених до влади громадських організацій, директорів шкіл чи працівників відділів по роботі з громадським сектором облдержадміністрацій.

Уже під час президентських виборів 2004 року було створено громадську коаліцію контролю їх прозорості до якої увійшло понад 60 громадських організацій України. Вибори Президента України 2004 року вивели на арену політичної боротьби, а не співпраці десятки нових неурядових організацій, особливо молодіжного походження. Комітет виборців України та “Пора” чи не найяскравіші приклади молодіжної ініціативи на теренах нашої країни.

Дуже важко налагоджується діяльність правозахисних організацій. Громадські організації, незважаючи на їх кількість, а їх тільки в Криму зареєстровано понад 2 тисячі, неактивні. Окрім всього іншого, вони не об’єднані у своїх починаннях. Всі працюють по-своєму, з різними донорами. На 90% фінансування йде від іноземних донорських організацій, місцеве дуже слабо розвинене. Отже, “третій сектор” в Україні ще тільки набирає силу, але він є і, головне, діє [92, 31].

На макрорівні соціального організму України теж залишаються не вирішеними проблеми, що заважають перерозподілити владу на користь громадянського суспільства. Загальновідомо те, що у стосунках між законодавчою та виконавчою гілками влади в Україні існує велика структурна напруга, яка на жаль, не зменшується, а продовжує наростати. Це явище не нормальне і тому треба терміново шукати вихід її зменшення з метою нормалізації виробничих відносин між цими двома елементами

системи саморегуляції соціального життя в Україні.

Незадовільний стан відносин між ними виник давно і для цього є об'єктивні причини, які лише посилюється відносинами між персоналіями, що працюють в органах законодавчої та виконавчої влади. Суть структурної напруги полягає в тому, що система управління країною, тобто Президент України, Верховна Рада та Уряд України, шляхом продукування нових ідей та встановлення зв'язків з іншими державами та міжнародними організаціями, роблять спробу вивести країну на європейський рівень, а домінуюче загальне, тобто дух українського народу, утримує український соціум у стані замкненості та ізольованості. Це означає, що оскільки саморегуляційний комплекс функціонує в межах циклу “нижній шар соціальних явищ – верхній – зворотній вплив верхнього шару на нижчий шар”, то розум соціуму не може взагалі виконувати свою регулятивну функцію.

Поєднання елементів соціуму, який виконує по відношенню до українського суспільства таку ж роль, яку виконує біологічний організм людини до особистості, протікає *стихийно*. Процеси самоорганізації соціуму характеризуються **двома типами поєднання**.

Один тип реалізується на основі тих форм спільності, які генеруються офіційними структурами, головним чином державою. Сюди відносяться: загальна ідеологія, мораль, культура, моральність, мета розвитку, ближчі й дальні інтереси держави і таке інше. Держава, як ціле, не може без цих форм існувати.

Другий тип поєднання реалізується на базі різних форм спільності самих індивідів – спільності їх мотивів, потреб, інтересів, установок, знань, належності до однієї з соціальних груп, сім'ї, клану та ін. Якщо ми сьогодні на поверхні бачимо значне поширення мафіозних структур, релігійних сект з деструктивною поведінкою, то це означає, що в країні поширений саме

другий тип поєднання людей у спільноти.

Народ країни не усвідомлює у повному обсязі процесів, що протікають “у собі” і тому не продукує загальні цінності, які б поєднували окремі його верстви в органічне ціле. Останнє не відбувається ще з тієї причини, що відсутній механізм формування цілісності соціального тіла країни. Поки в Україні робиться акцент на економічні програми, боротьбу із злочинністю та іншим, і при цьому забувається, що сама злочинність є результатом “сплеску” відмінностей між людьми та посилення на цій основі антагонізмів.

Одночасно це означає, що держава не має ефективної гуманітарної політики. Бо саме *гуманітарна політика має на меті “олюднення”, одуховлення всіх сфер і галузей суспільного буття, створення умов для максимальної самореалізації особистості у загальноеволюційному вимірі, формування в неї внутрішньої потреби та здатності брати найактивнішу участь у створенні соціального організму країни. Можна сказати й інакше, продуктом гуманітарної політики та діяльності є соціальний організм країни. В останньому економіка є лише одним з чотирьох компонентів.*

Вищенаведене означає, що система управління Україною не має достатнього підґрунтя для саморозгортання із-за того, що український соціум не становить собою цілісного та активно рефлексуючого соціального тіла. Головною причиною морфологічної дряхлості системи саморегуляції є негативний стан семантики країни. Тут негативно позначається відсутність національної ідеї, що створює загальну мислеформу, в яку відливається соціальне тіло країни.

Система освіти, а ще більше система виховання, в таких умовах не можуть ефективно виконувати свою функцію без суспільно визнаних ідеалів. Остання тісно взаємодіє з наукою та ринком як соціальним інститутом, що забезпечує речовинний метаболізм у соціальному організмі.

При цьому слід пам'ятати про те, **якщо віддзеркалення, внутрішніх процесів запізнюється або носить неадекватний характер, то суспільство не виходить на стратегію самозбереження, а переходить стан рушійних катаклізмів або у режим саморозпаду й деградації.** Фактично це є діагноз сучасного стану соціального організму України.

Для посилення продуктивності процесу створення соціального тіла треба знайти та спиратись на свідомість інтелектуальної еліти, яка не охоплена міфами, партійними ідеологіями, або “привабливими” зразками західної ментальності. Національна еліта продовжує “по тихому” продукувати наукову світоглядність, перспективну для майбутнього процвітання України, але вона потребує державної підтримки у справі створення адаптації загальнолюдських цінностей до ментальності українського народу та виробки “свого”, тобто національного внеску в загальнолюдську скарбницю.

У наслідок такого негативного стану соціального тіла країни *система саморегуляції в Україні не завершила етап свого морфологічного становлення.* Головна причина цього полягає в тому, що потік інформації, на якому формуються гілки влади, неадекватний стану соціального тіла країни. Тому кожна з гілок влади практикує “свій” забір інформації і на ньому ґрунтує свою діяльність. Виникли цілі мережі наукових підрозділів, колективи експертів, які аналізують таку інформацію і приходять до неспіврозмірних висновків. Вони не стикуються із-за неадекватного розуміння стану соціальних процесів. У той час як діяльність законодавчої та виконавчої влади повинна ґрунтуватись на одному інформаційному банку даних, аналізуватись на одній методологічній засаді. Альтернативними операціями мають виконувати партійні центри, незалежні наукові центри, у тому числі і закордонні.

Законодавча влада в Україні хоча за короткий строк і створила

механізм прийняття законів, але він не відповідає потребам сучасного часу. Про це свідчить те, що парламент країни не встигає своєчасно відпрацьовувати “вузькі” місця в законодавчому полі України. Президент України змушений приймати цілу низку Указів та розпоряджень по упорядкуванню в першу чергу виробничих відносин. І у таких заходах існує нагальна потреба. Саме за допомогою їх він намагається утримати соціальний організм або його окремі ланки, від прискороного саморозпаду.

Виконавча влада, у свою чергу, почала інтенсивно модернізувати свою структуру, намагаючись створити ефективний *механізм реалізації* законів. Кабінет Міністрів України має досить розгалужену, але не збалансовану за функціями систему виконавчих органів. Для посилення ефективності дії виконавчої гілки влади паралельно з ним виник і функціонує апарат Адміністрації Президента України, який фактично повторює функції окремих органів влади та вищих посадових осіб уряду.

Незадоволення законодавчої та виконавчої влади одна одним зайшло так далеко, що вони не тільки звинувачують одна одну в неспроможності виконувати свою специфічну функцію у механізмі саморегуляції, а почали дублювати функції одна одної. Так у складі Уряду України створені підрозділи для розробки законодавчих актів. У складі Верховної Ради України виникли контрольні органи за діяльністю уряду. Одночасно вони почали шляхом створення тимчасових слідчих комісій різного зразка посягати на незалежну контрольну функцію судової гілки влади. Це означає, що *обидві гілки влади почали привласнювати непритаманні їм функції*. При цьому їх агресивність починає рости значними темпами.

Судова влада в Україні також не дістала достатнього розвитку і, як наслідок, не досягла свого оптимального розміру. Це означає, що в країні відсутня сила, здатна проводити експертну (смісловий) аналіз нових законів, комплексну оцінку та корекцію норм, що вводяться у систему національного

права, оптимізувати на практиці взаємодію законодавчої та виконавчої влади. Це означає, що фактично не діє, або не працює в достатньому обсязі *механізм професійного самоконтролю* (зворотній зв'язок) системи управління державою.

Четверта гілка влади в Україні сьогодні фактично також не діє. Хоча попередній Уряд України прийняв постанову №1378 від 15 жовтня 2004 року “Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики”. У поданому тут Порядку проведення таких консультацій зазначено, що вони запроваджуються з “метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами, наданням можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості в діяльності цих органів” [57, 1].

В цілому ж, громадська думка із-за того, що відсутня система цінностей не здійснює свою застережну функцію *соціального контролю*. Як негативний наслідок цього явища, країна, за визначенням закордонних експертів, потрапила в число висококорумпованих країн, у яких розвивати бізнес або чесно працювати – неможливо.

Преса України та засоби телебачення й радіо заангажовані політичними силами, до такої міри, що перестали віддзеркалювати стан потреб особистості, певних соціальних верств населення країни, а перейшли на пряме обслуговування партійних інтересів, або віддзеркалюють інтереси закордонних замовників, “нових українців”, нарешті, віртуальних страт українського соціуму.

Тому в системі творення громадського суспільства однією із суттєвих і важливих його інституцій є суспільне телебачення і радіомовлення, яке могло б змістовно і всебічно задовольнити потреби суспільства в оперативній інформації, забезпечити плюралістичний характер програмної політики.

Громадське суспільне телерадіомовлення в основі своїй має програмну концепцію, яка б розвивала і задовольняла права громадян вільно отримувати, використовувати і розповсюджувати інформацію. Отже, громадські ЗМІ створюють для того, щоб існував спеціальний канал, доступний усім, який мав би на меті головне - служіння справі суспільних, політичних й культурних прав громадян. Важливо зрозуміти, що суспільне ЗМІ, перш за все, це створення такої громадської інституції, яка б служила людям і суспільству. Кардинальним фактором є створити інформаційний простір, вільний від політичних й комерційних інтересів, простір, в якому є інші цінності ніж політична боротьба або боротьба за прибуток.

Таким чином, програмно концепції радіо і телебачення мають реалізовувати демократичні суспільні і культурні потреби населення.

Основними напрямками суспільного (громадського) телерадіомовлення є:

- ретельно, всебічно і об'єктивно висвітлювати всю різноманітність подій у країні та за її межами;
- створювати такий інформаційний простір, при якому б вільно формувалися найрізноманітніші погляди у суспільстві, а також можливість їх висловлювати засобами громадського телебачення і радіомовлення;
- забезпечити широке представлення культурологічних, наукових і освітянських програм, приділяючи велику увагу розвитку духовності, мистецтву та інтелекту нації;
- висвітлювати життєдіяльність національних меншин та етнічних груп.

Отже, канал суспільного (громадського) мовлення має слугувати всій широкоголосній національній громаді і вирізняється плюралізмом, об'єктивністю, правдивістю, виваженістю, незалежністю від влади, високою якістю і відповідальністю перед суспільством.

Положення справ значно погіршується за рахунок того, що по

коридорах законодавчої та виконавчої влади десятиліттями “мандрують” одні й ті особи, обтяжені застарілими методами управління соціальними процесами.

Із-за негативного стану морфології законодавчої та виконавчої влади, *функціональний аспект системи саморегуляції країни* за таких умов теж має збочений характер. По-перше, посягання законодавчої на функції виконавчої влади а рівно як і виконавчої влади на функції законодавчої є наслідком морфологічної синкретності системи управління.

По-друге, законодавча та виконавча гілки влади при аналізі соціальних проблем користуються різними джерелами інформації, яка опрацьовується різною методологією і це призводить до різного трактування одержаних аналітичних даних та висновків для формування програми практичної поведінки.

По-третє, тут негативно проявляється фрагментарність у функціонуванні органів законодавчої та виконавчої влади, оскільки вони не створили особистих механізмів функціонування та подальшого розвитку за межами перехідного періоду. Мова тут йде, відповідно, про механізм створення законів та механізм їх реалізації.

По-четверте, функціонування їх без достатнього розвитку механізму неупередженого вивчення громадської думки та судової гілки влади призводить до прямого зіткнення законодавчої та виконавчої влади, оскільки немає інструменту опосередкування. У морально-психологічному плані це веде до зростання соціальної напруженості морфологічних структур та агресивності їх поведінки.

По-п’яте, існує велике перевантаження національних органів законодавчої та виконавчої влади другорядною законодавчою та організаційною роботою із-за слабого розвитку системи місцевого самоврядування та відсутність чіткої дисципліни у цих гілках влади.

По-шосте, не маючи критерію для оптимізації структури апаратів законодавча та виконавча влада з року в рік веде скорочення держслужбовців, що теж негативно відгукується на морально-психологічному стані та поведінці чисельного корпусу державних службовців.

Таким чином, ідея соціального організму забезпечує надійну методологічну основу для інтеграції законодавчої та виконавчої влади в органічну цілісність. При цьому на основі евристичної моделі механізму саморегуляції добре видно, що механізм прийняття законів є прерогатива законодавчої влади, а механізм реалізації законів належить виконавчій владі.

Для поступового зниження протистояння гілок влади, треба застосувати соціальні технології, які дозволяють за рахунок наукового розподілу праці в системі управління державою та алгоритмізованих процедур уникати штучного посилення напруги, а окремим особам, навіть не маючим спеціальної менеджерської підготовки, грамотно спілкуватись з представниками іншої гілки влади у межах професійної діяльності, одночасно ефективно виконуючи свою роботу в апараті державної влади. Це функціональне вирішення проблеми. Воно годиться для перехідного періоду.

Отже, на основі вищевикладеного аналізу стану та практики функціонування влади громадянського суспільства в Україні можна дійти до таких висновків:

по-перше, український владний простір сьогодні інтенсивно переструктурується, що означає країна ще тільки починає рухатись до Об'єднаної Європи з нульовою швидкістю;

по-друге, запропонована філософсько-політологічна модель влади громадянського суспільства може служити методологічним засобом для вивчення владного простору будь-якої країни;

по-третє, досліджувати саме українську політичну реальність сьогодні

принципово неможливо, оскільки ми маємо надто перезбуджений політичний простір у якому напрацювання попередніх років незалежного розвитку опинились під загрозою знищення, оскільки внаслідок перемоги помаранчевої революції запроваджується принципово інша ідеологія розподілу влади;

по-четверте, у секторі влади громадянського суспільства накопичились надто гострі протиріччя, що мають об'єктивний і суб'єктивний характер, зняття яких нинішній Уряд України вважає першочерговим завданням. Це стосується як мікро- так і макрорівнів функціонування соціального інституту влади;

по-п'яте, українське громадянське суспільство у найближчий період має набути нової морфологічної і функціональної якості, бо цього хоче народ і цього хоче нова влада.

Висновки до другого розділу

Розглянувши політологічний аналіз влади як атрибутивної характеристики громадянського суспільства, автор дійшов наступних висновків.

По-перше, визнання незалежного існування влади громадянського суспільства, що у його просторі виступає механізмом цілісної самоорганізації родового життя і тому має економічний, соціальний, організаційний, ідеологічний виміри, а також представлена різноманіттям форм існування.

По-друге, влада громадянського суспільства має системний характер і тому складається з елементів, що утворюють її специфічну морфологічну структуру, провідною функцією якої у соціальному організмі країни є утворення універсальної системи саморегуляції соціального цілого.

По-третє, у системі саморегуляції соціального організму країни влада громадянського суспільства виконує функцію зворотного зв'язку, що діє за принципом зовнішнього доповнення у системі державної влади і тому призвана виводити її з пікових станів.

По-четверте, праксіологічний аналіз української політичної практики показав, що Президент України, Верховна Рада України, Уряд України ще тільки приступають до пошуку концептуального вирішення проблеми децентралізації влади, але реальний рух у цьому питанні розпочнеться після виборів до Верховної Ради України і до системи місцевого самоврядування, що мають пройти у 2006 році.

По-п'яте, першочерговим завданням у розбудові ефективної влади громадянського суспільства на теренах нашої країни є формування організаційної свідомості особистості, членів громадянського суспільства і загону державних службовців, оскільки всі вони повинні навчитись забезпечувати самоорганізаційну функцію в нових більш демократичних умовах існування української держави.

По-шосте, оскільки стан влади громадянського суспільства в Україні є невизначеним, то ми тут не можемо надати вичерпні рекомендації щодо її розбудови, але ми точно можемо констатувати, нова влада утримує у центрі своєї уваги головні параметри управління саморозбудови даного соціального інституту і що вона глибоко розуміє самоорганізаційний потенціал територіальних громад і кожного члена громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ

Автором поставлена і вирішена проблема дослідження незалежного існування феномену влади громадянського суспільства, як органічного інгредієнта єдиного владного поля соціального організму країни, що стикається з політичною владою держави і владою негромадянського суспільства.

У роботі встановлено загальні філософські характеристики родового інституту влади, такі як семантична природа, сутність, зміст, форми, види і підвиди влади, її атрибутивні характеристики (воля, мета, підпорядковуюча сила, соціальна відповідальність) і визначена специфіка буття феномену влади громадянського суспільства, що полягає у підкоренні одного суб'єкта громадянського суспільства іншому або одних суб'єктів іншим за принципом “суб'єкт-суб'єктних” відносин, індивідуалістичним принципом, приватними інтересами і несиловими засобами досягнення мети, в основі яких лежить механізм угод між рівними агентами ринкових відносин та інститут свідків.

Автором проаналізовано сукупність елементів владного субстрату влади будь-якого громадянського суспільства і обґрунтовано рівні морфологічної сталості його конструкції, визначені провідні суб'єкти даного явища на кожному з цих рівнів і розкрита їх синергетична спроможність бути атракторами у ході самоорганізації родового життя людей і загальний механізм забезпечення гомеостазу соціальної системи. При цьому широко подані носії влади громадянського суспільства: особистість, що здатна до самоорганізації і впливу на людей, що її оточують; сім'я, що має сталі різновиди; корпоративна влада (наприклад, влада менеджера, власника, фірми, та ін.); територіальні громади, що мають свої специфічні, статеві, національні, елітні та інші різновиди; на національному рівні виділені специфічні носії громадянської влади: різні види еліт, політична опозиція, церква та інші.

У роботі формалізовані функціональні потенції недержавної влади, оскільки вона виконує функцію так званої четвертої гілки влади або функцію зворотного зв'язку у механізмі саморегуляції соціального організму будь-якої країни. Визначено, що її взаємодія з політичною владою держави веде: 1) до створення якісно нового морфологічного органу – системи саморегуляції соціального цілого; 2) утворення контуру саморегуляції соціального організму країни, завдяки чому він стає аутопоезісною системою або такою, що здатна до самовідтворювання, оскільки державна влада впливає на функціонування та розвиток влади громадянського суспільства за принципом зовнішнього доповнення.

На основі результатів морфологічного і функціонального аналізу влади громадянського суспільства автор відтворює загальний механізм і головну тенденцію її саморозгортання. Алгоритм її саморуху полягає у тому, що на кожному рівні існування соціального організму країни вона має свого носія, що виступає атрактором, здатним, з одного боку, до флуктуації владних інновацій, а з іншого, - до підтримки вже існуючих владних відносин на засадах резонансної взаємодії суб'єктів культурно-історичного процесу. Таким чином, влада громадянського суспільства має системний характер і відзначається великою складністю, що утворює у часі і просторі відносно сталу синергетичну структуру і відкритість, яка передбачає постійний обмін структуроутворюючими елементами – речовиною, інформацією, енергією – з “навколишнім середовищем” - державою.

Автором відтворено синергетичний характер забезпечення функціонування і розвитку влади громадянського суспільства, як відносно сталого і цілісного утворення. Доведено, що біфуркація у будь-якому сегменті має визвати систему узгоджених змін у всіх елементах соціальної системи. Такі системи, в основі яких лежать ментальні, вікові, соціальні та природні енергопродуруючі елементи, мають: “свої” типові збудники;

специфічні сегменти, у яких зароджується її здатність до саморуху – руйнації або ускладнення; “свій” час пульсації, збудження, згасання або вихід на етап сталого функціонування та розвитку.

У ході праксіологічного аналізу доведено, що влада громадянського суспільства на теренах України нині під тиском результатів помаранчевої революції і потужних психологічних очікувань великої маси населення країни знаходиться у невизначеному стані, мовою синергетики – біфуркаційних потрясінь. Далі можливі різні сценарії подій. У даний час принципово нічого передбачити неможливо, навіть з недалекого майбутнього, оскільки вибір історичної альтернативи у точці біфуркації відбувається переважно стихійно. Додатковими імпульсами тут можуть бути ініціативи Президента України, Верховної Ради України і Уряду України, а з іншого – парламентські вибори 2006 року.

На прикладі соціального організму України запропонована концепція інституту влади громадянського суспільства перевірена, але її кінцева евристична ефективність ще має бути доведена, оскільки правове поле країни перебуває у надзвичайно перезбудженому стані і можливі непередбачувані викиди енергії, як на користь розширення владного поля громадянського суспільства, що потребує її вступ до Європейського Союзу, так і на користь сегменту державної влади, що буде вимагати дати відсіч на реактивному рівні наступу опозиції на державну владу у ході наступних виборів до Верховної Ради України і до органів місцевого самоврядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Абдеев Р.Ф.* Философия информационной цивилизации. - М.: ВЛАДОС, 1994.- 336с.
2. *Абрамов М.А.* Воздух свободы // О свободе. Антология мировой либеральной мысли (первая половина XX века). – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – С.7-28.
3. *Александрова О.А.* Российский средний класс: идейный контекст становления // *Общественные науки и современность.*- 2002.- №1.- С.25-33.
4. *Американская социология.* Перспективы, проблемы, методы: Пер. с англ. В. В. Воронина, Е. В. Зиньковского; Ред. и вступ. ст. Г. В. Осипова. – М.: Прогресс, 1972. – 392 с.
5. *Антипов Г.А., Кочергин А.Н.* Проблемы методологии исследования общества как целостной системы. – Новосибирск: Наука, 1988. – 258с.
6. *Антоненко В.Г.* Відповідальність соціальна//Соціальна філософія: Короткий Енциклопедичний Словник / Заг. ред. і уклад.: В.П.Андрущенко, М.І.Горлач. – Київ-Харків: ВМП “Рубікон”, 1997. – С. 81-82.
7. *Аристотель.* Політика / Пер. з давньогрець. О.Кислюк.- К.: Основи, 2000. - 238 с.
8. *Аршинов В., Свирский Я.* Философия самоорганизации. Новые горизонты // *Общественные науки и современность.* – 1993. - №3. – С. 59-70.
9. *Асп Э.К.* Введение в социологию. – СПб: Алетейя, 2000.- 362с.
10. *Афанасьев В.Г.* Системность и общество. – М.: Политиздат, 1980. – 368 с.
11. *Барков В.Ю.* Украина сегодня: политические, социальные и национальные детерминанты развития. - К.: Стилос, 1998. – 197с.
12. *Байрачная Л.К.* Власть: содержание, структура, функции (социально-филос. анализ): Дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11. – Харьков, 1992. – 179 с.

13. *Бевзенко Л.Д.* Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 437с.

14. *Бек У.* Общество риска: На пути к другому модерну /Пер. с нем. В.Сидельника и Н.Федоровой; Послесл. А.Филиппова. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384с.

15. *Бек У.* Что такое глобализация? /Пер. с нем. А.Григорьева и В.Сидельника; Общая редакция и послесл. А.Филиппова. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304с.

16. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования /Перевод с английского. Изд. 2-ое, испр. и доп. – М.: Academia, 2004. CLXX. - 788с.

17. *Бенквист Э.* Словарь индоевропейских социальных терминов. – М.: Прогресс-Универс, 1995. – 456с.

18. *Бердяев Н.А.* Человек и машина //Вопросы философии. - 1989. - №2.- С.147-162.

19. *Бех В.П.* Генезис соціального організму країни. — Запоріжжя: Просвіта, 2000. — 286с.

20. *Бех В.П.* Человек и Вселенная. - Запоріжжя: Просвіта, 2004. — 148с.

21. *Бех В.П., Токар О.М.* Організаційна свідомість: питання, припущення, гіпотези //Нова парадигма. - К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2004.- Випуск 36.- С.36-46.

22. *Блауберг И.В., Садовский В.Н., Юдин Э. Г.* Системный подход: предпосылки, проблемы, трудности. - М.: «Знание», 1969. – 48с.

23. *Богданов А.А.* Всеобщая организационная наука. Тектология. - В 2-х томах. - М.: Экономика, 1989. - Т.1.- 304с.

24. *Богданов А.А.* Всеобщая организационная наука. Тектология. В 2-х томах. - М.: Экономика, 1989. - Т.2.- 351с.

25. *Бойченко І.В.* Суспільство // Соціальна філософія: Короткий Енциклопедичний Словник / Заг. ред. і уклад.: В.П. Андрущенко, М.І.Горлач. – Київ-Харків: ВМП “Рубікон”, 1997. – С. 351-352.

26. *Борецька Л.П.* Середній клас як основа соціально-економічних перетворень // Регіональна економіка. - 2001.- №2.- С.17-20.

27. *Бранский В.П., Пожарский С.Д.* Социальная синергетика и акмеология. – СПб.: Политехника, 2001. – 159с.

28. *Будон Р.* Место беспорядка. Критика теорий социального изменения / Пер. с фр. М.М.Кириченко; Науч.ред.М.Ф.Черныш – М.: Аспект Пресс, 1998. – 284с.

29. *Бурлачук В.* Символ и власть: Роль символических структур в построении картины социального мира. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002.–266с.

30. *Бурлачук В., Токарева В.* "Вождь" и "масса" в посттоталитарном обществе // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. – К.: Видавництво Українсько-фінського у менеджменту і бізнесу, 1999. – С.196-203.

31. *Валлерстайн И.* Конец знакомого мира: Социология XXI века /Пер. с англ. под ред. В.Л.Иноземцева. – М.: Логос, 2003. – 368с.

32. *Васильев Г.Н., Зобов Р.А., Келасьев В.Н.* Проблемы индивидуального и коллективного разума / Под ред.. Келасьева В.Н. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. университета, 1998. – 176 с.

33. *Василькова В.В.* Порядок и хаос в развитии социальных систем. – СПб.: Лань, 1999. – 480с.

34. *Ваттимо Дж.* Прозрачное общество: Пер. с ит. Дж. Новикова. – М.: Логос, 2002.-246с.

35. *Вдовичин І.* Свобода особи в процесі інституалізації суспільства: політичний та інтелектуальний досвід стародавньої Греції //Людина і

політика. - 2004. - №4 (34). – С.40-50.

36. Вебер М. Избранные труды. – М.: Наука, 1990. – 674с.

37. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. – М.: Прогресс, 1990.– 808с.

38. Виготский Л.С. Развитие высших психических функций: Из неопубликованных трудов / Выготский Л. С. - М.: Академия пед. наук РСФСР, 1960. – 336с.

39. Виступ Президента України на Всеукраїнських зборах представників місцевого самоврядування. – 26 квітня 2005 року // Прес-служба Президента України Віктора Ющенка.

40. Власть: Очерки современной политической философии Запада/ В.В.Мшвениерадзе, И.И.Кравченко, Е.В.Осипова и др. – М.: Наука, 1989. – 328с.

41. Вовк В. Монологізм свідомості і політичне мовлення // Політична думка. – 1995. - №2-3. – С.34-42.

42. Войтенко Т.О., Гончарук О.С., Привалов Ю.О. Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання. Наукова збірка / відп. ред.: Ю.Савенко. – К.: Стилос, 2002. – 217с.

43. Волков Ю.Н., Гуторов В.А. Гражданское общество: истоки и современность. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 296с.

44. Воловик В.І. Вступ до філософії. Навчальний посібник. – Запоріжжя: Просвіта, 2001. – 160 с.

45. Галуза С.Г., Бутенко А.А. Малое предпринимательство в системе регионального управления // Управління в умовах ринкової трансформації економіки України (теорія і практика). – Харків: ХІБМ, 2002. – С.19-24.

46. Гегель Г. В.Ф. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – 524с.

47. Гегель Г. Лекции по истории философии. Книга первая. Соч. - Т.IX. - Л.: Партиздат, 1932. – 313с.

48. *Гегель Г.* Эстетика. В 4-х томах. - М.: Искусство, 1968. - Т.1.- 312с.
49. *Гидденс Э.* Устройство общества: Очерк теории структуризации. - М.: Академический Проект, 2003. - 528с.
50. *Гірняк М.* Європейська хартія місцевого самоврядування в Україні: питання реалізації та контролю. - Львів: Каменяр, 2004. - 58с.
51. *Горский Ю.М.* Гомеостатика: модели, свойства, патологии // Гомеостатика живых, технических, социальных и экологических систем. - Новосибирск: Наука, Сиб. отд., 1990. - 280с.
52. *Горяча М.С.* Роль релігійного фактора в політичному житті України: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: (23.00.02). - Львів. Нац. ун-т ім. Івана Франка. - Львів, 2002. - 19с.
53. *Громадянське суспільство і соціальні перетворення в Україні: Тези наукової конференції/* За ред. А.Ф.Карася. - Львів: ЛНУ імені І.Франка, 2001. - 126с.
54. *Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід.* - / За ред. Анатолія Карася. - Львів: ЛНУ імені І.Франка, 1999. - 384с.
55. *Гэлбрейт Дж. К.* Новое индустриальное общество. - М.: Прогресс, 1976. - 406с.
56. *Дементьев В.В.* Власть: экономический анализ. Основы экономической теории власти: Монография. - Донецк: Каштан, 2003. - 200с.
57. *Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики // Постанова Кабінету Міністрів України №1378 від 15 жовтня 2004 року.*
58. *Донченко О., Романенко Ю.* Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення): Монографія. - К.: Либідь, 2001. - 334с.
59. *Доценко Е.Л.* Психология манипуляции: феномены, механизмы и

защита. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 344с.

60. *Драгоманов М.П.* Вопрос об историческом значении Римской империи и Тацит. - К.: Университетская типография, 1869. - Часть 1. – 212с.

61. *Дробуш І.В.* Функції органів місцевого самоуправління в Україні: Монографія / Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – К.: Б.в., 2003.–244с.

62. *Енгельс Ф.* Походження сім'ї, приватної власності і держави / Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Пер. з 2-го рос. вид. – К.: Політвидав України, 1983. – Т.21. – С.23-171.

63. *Європейський вибір: Виступ президента України Л.Д.Кучми у Верховній Раді України 18 червня 2002 року. Послання Президента України до Верховної Ради України.* – 2002 рік. - К.: Преса України, 2002. – 96с.

64. *Заблоцький В.П.* Лібералізм: ідея, ідеал, ідеологія. – Донецьк: Ятра, 2001. – 368с.

65. *Задорожний Г.В.* Собственность и экономическая власть. – Харьков: Основа, 1996. – 144с.

66. *Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” // Законодавство України про місцеве самоврядування: Зб. законодавчих актів.* – К.: Парламент, 2001. – С.5-53.

67. *Закон України “Про об’єднання громадян” від 16.06.1992 р. // Відомості Верховної Ради 1992. — № 34. – С.504.*

68. *Закон України про місцеві державні адміністрації // Офіц. Вісн. України.* – 1999. - №18. – С.3-32.

69. *Законодавчі акти України з питань освіти / Верховна Рада України. Комітет з питань науки і освіти: Офіц.вид.* – К.: Парламентське вид-во, 2004. – 404с.

70. *Здравомыслов Г.А.* Российский средний класс – проблема границ и численности // Социс.- 2001. - №5. - С.76-85.

71. *Земляной С.* Что такое политическое пространство? Левое и правое, государственная вертикаль и феномен слоистости // Независимая газета. – 2000. - №9. – 11 октября.
72. *Зиновьев А.А.* На пути к сверхобществу. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2000. – 638с.
73. *Искакова Г.* Особливості посткомуністичної трансформації і проблема прав та свобод людини // Політичний менеджмент. - 2005. - №2. – С.138-144.
74. *Исследования по общей теории систем /* Общ. ред. и вступит. статья В.Н.Садовского и Э.Г. Юдина. - М.: Прогресс, 1969. – 520с.
75. *История социологии в Западной Европе и США.* – М.: Наука, 1993. – 430с.
76. *Історія європейської ментальності /* За ред. Петера Дінцельбахера / Пер. з нім. Володимир Кам'янець. – Львів: Літопис, 2004. – 720с.
77. *Кант И.* Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане // Сочинения: В 6-ти т. – М.: Мысль, 1966. – Т.6. – С. 5-23.
78. *Кант И.* Критика чистого разума. - М.: Мысль, 1994. – 591с.
79. *Кант И.* Соч в 4т. - М.: Мысль, 1965. - Ч.2. – 413 с.
80. *Капитонов Э.А.* Социология XX века: История и технологии. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. - 625с.
81. *Кара-Мурза С.Г.* Манипулирование сознанием. – К.: Оріяни, 2000. – 448с.
82. *Карпичев В.* Самоменеджмент: Введение в проблему // Проблемы теории и практики управления. – 1994. - №3. – С.103-106.
83. *Картунов О.* Концепції прав людини та етнонаціональних меншин: від конфлікту до компромісу // Політичний менеджмент. – 2005. - №2(11). - С.3-23.
84. *Кейзеров Н.М.* Власть и авторитет. Критика буржуазных теорий. –

М.: Юридическая литература, 1973. – 264с.

85. *Ким А.И.* Общественная власть как разновидность социальной власти // Проблемы советского государства и права. – Иркутск, 1975. – Вып. 8. – С.3-11.

86. *Кириченко С.О.* Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави. – К.: Логос, 1999.- 84 с.

87. *Кін Джон.* Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / Пер. англ. О.Гриценко. - К.: К.І.С., 2000. – 192с.

88. *Князева Е.Н., Курдюмов С.П.* Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры. – СПб.: Алетейя, 2002. – 414с.

89. *Коэн Дж., Арато Эн.* Гражданское общество и политическая теория. Пер. с англ. / Общ. ред. Мюрберг И.И. – М.: Весь Мир, 2003. – 784 с.

90. *Колодій А.* Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу) // Громадянське суспільство: Україна 2001. – Львів: Редакція часопису „І”, 2001. – 284с.

91. *Корені трави: Громадянське суспільство в Україні: стан та перспективи розвитку / Упоряд: І.Підлуська та ін.* – К.: Фонд «ЄвропаXXI», 2003. – 288с.

92. *Корені трави – 2: участь громадськості у формуванні політики: У 2ч.* – К.: Фонд “Європа XXI”. - Ч.1. - 2004. – 196с.

93. *Королько В.* Передвиборча комунікаційно-агітаційна кампанія // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. - №1. – С.80-100.

94. *Кравець А.С.* Вероятность и системы. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1970.- 168с.

95. *Кравченко И.И.* Средний («мезо») уровень политической и неполитической власти // Власть: философско-политические аспекты /АН СССР. Ин-т философии; Отв. ред. В.В. Мшвениерадзе. – М.: Ин-т философии АН СССР, 1989. – С. 6-25.

96. *Кравчук А., Димид М.* Внесок Львівської Богословської Академії в підтримку демократизації та громадянського суспільства в Україні // Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 1999. - С.316-323.

97. *Крапивенский С.Э.* Социальная философия: Учебник для студентов вузов. – 4-е изд., исправ. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 416с.

98. *Крегул Ю.В., Ладиченко В.В., Орленко В.І.* Права і свободи людини: Навч. посіб. – К.: Книга, 2004. – 288с.

99. *Криворучко Ю.* Молодь як суспільний чинник формування громадянського суспільства України // Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 1999. - С.309 – 315.

100. *Крохмаль Н.В.* Історичні форми саморегуляції соціального процесу. – Запоріжжя: Просвіта, 2004. – 144с.

101. *Куйбіда В.С.* Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування: Монографія . – К.: МАУП, 2004. – 432с.

102. *Лазарев Ф.В.* Интервальное миропонимание как базовый элемент мировоззрения //Мировоззрение и трансформации современного общества: Материалы международной конференции. Симферополь, 22-25 сентября 2004/ Таврический национальный ун-т им.В.И.Вернадского. – Симферополь, 2004. – 174с.

103. *Лебединська Г.О.* Політико-стабілізаційна роль місцевого самоврядування в умовах суспільно-політичної трансформації сучасної України: Автореф. дис. ... канд. політ. наук /Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького. – К., 2004. – 20с.

104. *Ледяева О.М.* Власть как предмет социально-философского анализа: Автореф. дис. ... канд. филос. наук: (09.00.01)/Иван. госуд. ун-т. –

Иваново, 1989.–19с.

105. *Ледяева О.М.* Понятие власти // Власть многолика: Сб. научн. трудов / Рос. филос. об-во; Ред. кол.: В.Н.Абрамов, В.А.Гусев, И.Г.Львов, А.И.Уваров; Отв. ред. А.И.Уваров. – М.: Российское философское общество, 1992. – С. 4-29.

106. *Ленин В.И.* Полн.собр.соч. - Т.39. – 518 с.

107. *Лимнатис Н.* Манипулирование: сущность, проявление, пути снятия (философский и социально-политический анализ). – М.: Экономическая демократия, 2000. – 216с.

108. *Линьов К.О.* Централізація, децентралізація та нелінійність у державному управлінні: Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. / Нац. акад. Держ. упр. При Президентові України. – К., 2004. – 20с.

109. *Лукашевич М.П.* Теория и практика самоменеджмента: Учебн. пособие. – 2-е испр. – К.: МАУП, 2002. – 360с.

110. *Луман Никлас.* Власть / Пер. с нем. А.Ю.Антоновского. – М.: Праксис, 2001. – 256с.

111. *Лутай В.С.* Новое в синергетике: Взгляд в третье тысячелетие. – М.: Наука, 2002. – 478с.

112. *Лутай В.С.* Основной вопрос современной философии. Синергетический подход в постнеклассической науке. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2004. – 156 с.

113. *Лях В.* Постіндустріальне суспільство як нова парадигма соціального розвитку: проблеми і перспективи // Генеза: Філософія. Історія. Політологія. – 1994. - № 1. – С.61-79.

114. *Майданюк І.З.* Проблема волі у філософській культурі України IX-XVIII ст.: Автореф. дис. ... канд. філософ. наук: (09.00.05) / Львів. Нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л.: 2003. – 19с.

115. *Макаренко В.П.* Главные идеологии современности. – Ростов-на-

Дону: Феникс, 2000. – 480с.

116. *Макаров Б.М.* Понятие общественной власти и её системы // Вестник МГУ. Серия 12. Право. – 1971. – № 1. – С. 43-52.

117. *Макеев С.* Процессы социальной структуризации в современной Украине // Полис. - 1998.- № 3. - С.49-60.

118. *Мамут Л.С.* Народ в правовом государстве. – М.: Норма, 2000. - 151 с.

119. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. - 2-е изд. - Т.1.- 798 с.

120. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. - 2-е изд. - Т.20. – 824 с.

121. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. – 2-е изд. – Т 21.- 768с.

122. *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. - 2-е изд. - Т.42.- 535с.

123. *Мартинюк С.* Генезис інформаційної цивілізації: Монографія. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – 192с.

124. *Масуда Й.* Комп'ютопія / Перекл. з англ. В.Ляха // Філософська і соціологічна думка. – 1993. - № 6. – С. 36-50.

125. *Материалы* семинара “Взаимодействие объединений граждан и городской власти в Днепропетровске: опыт, проблемы, перспективы”, 23 дек. 1999г. / Днепропетровский центр социальных исследований. — Днепропетровск, 1999. - 342с.

126. *Мей К.* Інформаційне суспільство. Скептичний погляд. – К.: «К.І.С.» . – 198с.

127. *Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф.* Основы менеджмента: Пер. с англ./Под общ.ред.и с предисл. Л.И.Евченко. – М.: Дело, 1999. – 800с.

128. *Мировоззрение* и трансформации современного общества: Материалы международной конференции. Симферополь, 22-25 сентября 2004/ Таврический национальный ун-т им. В.И.Вернадского. – Симферополь, 2004. – 174с.

129. *Михальченко М.* Україна як нова історична реальність: запасний

гравець Європи. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. - 488с.

130. *Мишель А.* Идея государства. - М.: Тип. Тов-ва Сытина, 1909. – 236с.

131. *Монтесье Ш.Л.* Избранные произведения. - М.: Изд. АН СССР, 1955. – 207с.

132. *Мотузенко Б.І.* Соціокультурні аспекти маніпулятивного впливу. Дисер. ... канд. соціол. наук: (22.00.02) / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченко. – К., 2002. – 206с.

133. *Муляр В.І.* Проблема становлення особистості в системі “індивід – суспільство” (філософсько-культурологічний аналіз): Дис ... д-ра філос. наук: 09.00.03. – Житомир, 1999. – 362с.

134. *Наврузов Ю.* Регіональна політика в Україні: проблеми, принципи, перспективи // Управління сучасним містом. – 2001. - №1-3 (1). – С.41-50.

135. *Надольний М.І.* Мета і засоби мети // Соціальна філософія: Короткий Енциклопедичний Словник / Заг. ред. і уклад.: В.П. Андрущенко, М.І. Горлач. – Київ-Харків: ВМП “Рубікон”, 1997. – С. 236-237.

136. *Назарян А.П.* Цивилизационные кризисы в контексте Универсальной истории: Синергетика, психология и футурология. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 239с.

137. *Недюха М.П.* Системний аналіз історичних типів європейської ідеології. – Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2001. - 195с.

138. *Новий* тлумачний словник української мови: У 4 т. / Укладачі В.Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконт, 1998. – Т. 1. – 910с.

139. *Новое* в синергетике: Взгляд в третье тысячелетие. – М.: Наука, 2002. – 478с.

140. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка. – М.: Русский язык,

1983. – 815с.

141. *Онищенко О.* Громадянське суспільство: тенденції становлення // Наука і суспільство. – 2002. - №1/2. – С.35-41.

142. *Основи демократії.* Посібник /М.Бессонова, О.Бірюков, С.Бондарчук та ін.; Заг. ред. А.Колодій; М-во освіти і науки України, Ін-т вищої освіти АПН України, Укр.-канд. проект «Демократична освіта», Ін-т вищої освіти. — К.: Ай Бі, 2002. — 684с.

143. *Парсонс Т.* Общий обзор // Американская социология: Перспективы. Проблемы. Методы. – М.: Прогресс, 1972. – С. 25-68.

144. *Парсонс Т.* Система современных обществ: Пер. с англ. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270с.

145. *Питтнер М.* Регуляция — управление — руководство. Очерк марксистско-ленинского анализа социальных основ управления // Вопросы философии. – 1985. – №6. – С.140-142.

146. *Плахотный А.Ф.* Проблема социальной ответственности. – Харьков: Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1981. – 192с.

147. *Подольяко Л.А.* Свобода особистості як форма її самореалізації (історико-філософський аспект): Автореф. дис. ... канд. філос. наук: (09.00.05) / Ін-т філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України. – К., 2002. – 20с.

148. *Полохало В.* “Середній українець” – соціальна основа громадянського суспільства // Людина і влада. - 2000. - №2. - С.21-26.

149. *Популярный энциклопедический словарь.* – М.: Большая Российская энциклопедия, 1999. - 1583с.

150. *Поршнев Б.Ф.* О начале человеческой истории (Проблемы палеопсихологии). – М.: Мысль, 1974. – 271с.

151. *Потятиник Б.* Масова комунікація в громадянському суспільстві // Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 1999. - С.114-

120.

152. *Пригожин И., Стенгерс И.* Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. – М.: Прогресс, 1986. – 432с.

153. *Пухтинський М.* Перетворення, зумовлені життям. Про взаємозв'язок адміністративної та муніципальної реформ в Україні // Місцеве самоврядування. – 1997. - №5-6. – С.33-34.

154. *Радченко О.В.* Інституційна взаємодія народовладдя та органів державної влади у виборах: Автореф. ... канд наук з держ. упр./ Харк.регіон. ін-т держ. упр. НАДУ при Президентові України. – Харків, 2004. – 16с.

155. *Рибкало В., Валецький О.* Регіон як суб'єкт політичного процесу. Нотатки одного міфу перехідного періоду // Управління сучасним містом. – 2001. - №10-12 (4). – С. 34-39.

156. *Регіональна політика: методологія, методи, практика /* НАН України. Ін-т регіональних досліджень; Редкол.: відп. ред. академік НАН України М.І.Долішній. – Львів, 2001. – 700с.

157. *Роде Г.* Технология и политика // ИОН. Лабораторные тетради. Вып.17. – М., 1990. – 227с.

158. *Розвиток суспільства: Монографія /* За заг. ред. Розпутенка І., Лессера Б. – К.: К.І.С., 2004. – 340с.

159. *Ротар Н.* Форми участі населення у політичних процесах: Навч. посіб. – Черновці: Рута, 2004. – 77с.

160. *Саморегуляція и прогнозирование социального поведения личности /* Под ред. Р.И.Ядова. – Л.: Наука, 1979. – 263с.

161. *Свобода: сучасні виміри та альтернативи.* - К.: Український Центр духовної культури, 2004. – 486с.

162. *Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов.* – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 536с.

163. *Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и*

искусстве. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – 496с.

164. *Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности.* – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 584с.

165. *Скворець В.О.* Громадянське суспільство: сутність і зміст поняття/ Нова парадигма. Альманах наукових праць. - Запоріжжя: ЗДУ, 2003. – Вип.32. – С.149-162.

166. *Скотна Н.* Особа у розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії. – Львів: Українські технології, 2005. – 384с.

167. *Словарь русского языка: В 4 т. / АН СССР. Ин-т рус. яз.; Под ред. А.П. Евгеньевой.* – 2-е изд., исправ. и доп. – М.: Изд-во «Русский язык», 1981. – Т. 1. – 698с.

168. *Словарь-справочник менеджера /Под ред. М.Г.Лапусты.* – М.: ИНФРА-М, 1996. – 608с.

169. *Словник української мови: У 11 т.* – К.: Наукова думка, 1970. – Т. 1. – 799с.

170. *Соломатин Ю., Корнейчук М.* Западний миф о правах человека как средство агрессии против прав народов и всего человечества // Віче.– 2002. - №4. – С.23-41.

171. *Соснін О.В.* Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України: Монографія. – К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2003. – 572с.

172. *Социально-экономические проблемы информационного общества / Под ред. д.э.н., проф. Л.Г. Мельника.* – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – 430с.

173. *Социальные технологии: Толковый словарь / Отв. ред. В.Н.Иванов.* – Москва–Белгород: Луч – Центр социальных технологий, 1995. – 309с.

174. *Социологический энциклопедический словарь: на русском, немецком, французском и чешском языках* / РАН; Институт социологии; Институт социально-политических исследований / Под ред. Г.В.Осипова. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 488с.
175. *Соціальна робота. Короткий енциклопедичний словник.* – К.: ДЦССМ, 2002. – 536с.
176. *Соціальне управління: Довідник* / В.Л.Василенко (керівник авт. колективу), В.Б.Авер'янов, Ф.Г.Бурчак та ін.: Упоряд.: В.О.Тихонович та ін. – К.: Політвидав України, 1986. – 415с.
177. *Соціологія* / За ред. С.О.Макеєва. - К.: Укр. енциклопедія ім. М.Бажана, 1999. - 541с.
178. *Соціологія культури.* – К.: Каравела, 2000. – 334с.
179. *Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. /За заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князева.* – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 424с.
180. *Суспільство на порозі ХХІ століття: філософське осмислення плінного світу.* – К.: Укр. Центр духовної культури, 1999. – 272с.
181. *Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї.* – К.: Україно-фінський Інститут менеджменту і бізнесу, 1999. - 325с.
182. *Тернер Дж. Структура социологической теории.* - М.: Прогресс, 1985. – 472с.
183. *Токвиль А. Старый порядок и революция: Пер. с фр.* - М.: Моск. филос. фонд, 1997. 249 с.
184. *Токвиль Алексіс Д. Про демократію в Америці.* – К.: Всесвіт, 1999. – 485с.
185. *Тоффлер Е. Третя Хвиля /З англ. пер. А.Євса.* – К.: Всесвіт, 2000. – 480с.
186. *Тоффлер Э. Метаморфозы власти.* – М.: ООО «Издательство

АСТ», 2001. – 669с.

187. *Удовик С.Л.* Глобализация: семиотические подходы. - К.: Ваклер, 2002. – 480с.

188. *Україна.* Президент. Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2004. – 472с.

189. *Усачёв В.Л.* Социальная власть (понятие и разновидности) // Вестник Московского ун-та. Серия 12. Право. – 1976. – № 6. – С. 67-74.

190. *Устич С.І.* Системне дослідження суспільства. – Львів: Світ, 1992. – 136 с.

191. *Фартушний А.* Громадянське суспільство та пострадянські реалії // Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 1999. – С.251-260.

192. *Феоктистов Г.Г.* Информационная безопасность общества // Социально-политический журнал. – 1996. - №5. – С. 211-217.

193. *Философский* словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Политиздат, 1991. – 560с.

194. *Философский* энциклопедический словарь / Под ред. С.С.Аверинцева, Э.А.Араб-Оглы, Л.Ф.Ильичева и др. - 2-е изд. - М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 815с.

195. *Философский* энциклопедический словарь / Ред.-сост. Е.Ф.Губский, Г.В.Кораблёва, В.А.Лутченко. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 576с.

196. *Філик Н.В.* Державно-правові засади громадянського суспільства: Автореф. ... канд. юрид. наук / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2004. – 19с.

197. *Філософія* політики: Короткий енциклопедичний словник / Авт.–упоряд.: Андрущенко В.П. та ін. – К.: Знання України, 2002. – 670с.

198. *Філософія* політики: Підручник. – К.: Знання України, 2003. – 400с.
199. *Філософія* політики: Хрестоматія: у 4 т. / НАН України; АПН України; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка / Л.В. Губерський (ред.кол.), В.П. Андрущенко (авт.-упоряд.). – К.: Знання України, 2003. –Т.1. – 363 с.
200. *Філософія* політики: Хрестоматія: у 4 т. – К.: Знання України, 2003. – Т.2. – 364с.
201. *Формування* громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи: Зб. наук. пр. Української Академії державного управління при Президентові України. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – 252с.
202. *Франчук В.И.* Основы современной теории обществ. – М.: Международная Академия организационных наук. Институт организационных систем, 2001. – 175с.
203. *Хайек Ф.А.* Право. Законодавство та свобода. Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3-х т. Т.1. Правила и порядок. – К.: Сфера, 1999. – 196с.
204. *Хабермас Ю.* Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью / РАН; Институт философии (Москва) / Н.В.Потрошилова (отв.ред). – М.: АО “КАМІ” Academia, 1995. - 450с.
205. *Халипов В.Ф.* Энциклопедия власти. – М.: Академический Проект; Культура, 2005. – 1056с.
206. *Халипов В.Ф.* Власть: Кратологический словарь. – М.: Республика, 1997. – 431с.
207. *Халипов В.Ф.* Кратология как система наук о власти. – М.: Республика, 1999. – 303с.
208. *Хананашвили Н.Л., Якимец В.Н.* Настольная книга по межсекторным взаимодействиям: методология, технологии, правовые

нормы, механизмы, примеры / Фонд НАН Институт системного анализа РАН. — М., 1998. — 352с.

209. *Хмелько В.* Социальная направленность личности: Некоторые вопросы теории и методики социологического исследования / Ин-т истории партии при ЦК Компартии Украины – фил. Ин-та марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – К.: Политиздат Украины, 1988. – 278с.

210. *Ходаківський М.* Громадське суспільство як проблема культури // Людина і політика. - 1999. - №1. - С.10-15.

211. *Цапик С.* Українські “середні”: ті, які прагнуть більшого // Політика і культура. - 2000. - №2. - С.40-41.

212. *Цвях В.Ф.* профспілки і громадянське суспільство: особливості парадигми відносин: Автореф. дис. ... д-ра політ. Наук /Київ. Нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 36с.

213. *Цин В.А.* Философия самоорганизации сложных систем. – Сумы: СГПУ, 2001. – 196с.

214. *Цыпин В.А.* Церковное право. – М.: МФТИ, 1996. – 442с.

215. *Чапала Г.В.* Місцеве самоврядування в системі публічної влади: Автореф. дис. .. канд.юрид.наук /Нац.юрид.акад.України ім.Я.Мудрого. – Харків, 2004. – 20с.

216. *Черныш А. М.* Политическая ответственность в системе социалистического народовластия. – Харьков: Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1987. – 193с.

217. *Черныш А.М.* Социально-политический механизм обеспечения ответственности институтов власти в социалистическом обществе: Автореф. дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.02 / Моск. Высш. парт. школа. – М., 1990. – 32с.

218. *Чичерин Б.* О народном представительстве. – М.: Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1899. - 810с.

219. *Шеллинг Ф.В.Й.* Сочинения в 2 т.: Пер. с нем. Т. 1. - М.: Мысль, 1987. – 637с.
220. *Шилз Э.* Общество и общества: макросоциологический подход. - Американская социология. Перспективы, проблемы, методы. – М.: Наука, 1972. – 242с.
221. *Шиллер Г.* Манипуляторы сознанием /Пер. с англ.; Науч. ред. Я.Н.Засурский. - М.: Мысль, 1980.- 326с.
222. *Шляхи* формування громадянського суспільства в Україні. Забезпечення права людини на свободу слова та інформацію (за матеріалами засідання „круглого столу”, проведеного 11 квітня 2001 року в м. Харкові. – Харків: УАДУ ХФ, 2001. – 168с.
223. *Шмиттер Ф.* Неокорпоративизм // Полис. – 1977. - №2. – С.14-23.
224. *Югай Г.А.* Общая теория жизни. - М.: Мысль, 1985. – 256с.
225. *Юдин Э.Г.* Системный подход и принцип деятельности. - М.: Наука, 1978. – 392с.
226. *Яковец Ю.В.* Циклы. Кризисы. Прогнозы. – М.: Наука, 1999. – 448с.
227. *Якубовський О.П., Бутирська Т.О.* Державна влада і громадянське суспільство: система взаємодії: Монографія. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2004.- 196с.
228. *Ярошевский М.* Воля // Философская энциклопедия / Гл. ред. Ф.В. Константинов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1960. – Т. 1. – С. 284-285.
229. *Ярушник В.М.* Государство переходного типа. Вопросы теории. — К.: Наука, 1991. — 356с.
230. *De Crespigny A.* Power and Its Forms // Political Studies. – 1968. – Vol. 16, № 2. – P. 192-205.
231. *French J. R. P. Jr., Raven B.* The Bases of Social Power // Studies in

Social Power / ed. by D. Cartwright. – Ann Arbor: University of Michigan, Institute for Social Research, 1959. – P. 150-167.

232. *Goldman A.I.* Toward a Theory of Social Power // *Philosophical Studies*. – 1972. – Vol. 23, № 4. – P. 221-268.

233. *Lasswell H.D., Kaplan A.K.* Power and Society. – New Haven: Yale University Press, 1950. – 120 P.